

**ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİSİ
OLARAK ULUSLARARASI GÖÇ AKIMLARI:
AMPİRİK BİR ANALİZ**

Emel TURAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ
Temmuz, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİSİ OLARAK
ULUSLARARASI GÖÇ AKIMLARI: AMPİRİK BİR
ANALİZ

Hazırlayan
Emel TURAN

Danışman
Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2020

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Endüstri-içi Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Akımları: Ampirik Bir Analiz**” adlı çalışmamın bilimsel ahlâk ve geleneklere ters düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/07/2020

Emel TURAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. İsmail AYDOĞUŞ

: Doç. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA

İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Emel TURAN'ın “**Endüstri-içi Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Akımları: Ampirik Bir Analiz**” başlıklı tezi, 23.07.2020 tarihinde saat 11:00'de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliğiyle kabul edilmiştir.

imza

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİSİ OLARAK ULUSLARARASI GÖÇ AKIMLARI: AMPİRİK BİR ANALİZ

Emel TURAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Temmuz, 2020

Danışman: Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Bu tezin amacı, Türkiye’de uluslararası göç akımlarının endüstri-içi ticaret üzerine etkisini incelemektir. Bu amaçla çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışma 2013-2017 yılları arasında Türkiye’nin göç aldığı 103 ülke ile dış ticareti üzerine odaklanmaktadır. Modeller, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC, Rev.3) 2 haneli ayrıma göre 10 alt sektörün iki taraflı ticaret verisi dayanarak tahmin edilmiştir. Modellerde yer alan değişkenler, çekim modeline göre belirlenmiştir. Bağımsız değişken olarak Grubel-Lloyd endeksine göre hesaplanan endüstri-içi ticaret tüm modellerde yer alırken gelir, ağırlıklı mesafe, döviz kuru ve uluslararası göç akımları modellerde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın temel sonucu, gıda sektöründeki 4 alt sektörde ve tekstil sektöründeki 1 alt sektörde uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, bu sektörlerde ağ etkisinin tercih etkisinden daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle uluslararası göç akımları hem ihracatı hem de ithalatı benzer oranlarda artırmaktadır. Bununla birlikte sağlık sektöründe ise benzer etki ortaya çıkmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri-içi Ticaret, Uluslararası Göç, Genişletilmiş Çekim Modeli, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

INTERNATIONAL MIGRATION FLOWS AS A DETERMINANT of INTRA-INDUSTRY TRADE: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Emel TURAN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMICS

July, 2020

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

The aim of this thesis is to investigate the effect of international migration on intra-industry trade in Turkey. For this purpose panel data method is used in the study. The study focus on the intra-industry trade of Turkey with 103 countries during the period from 2013 to 2017. Models are estimated based on the bilateral trade data of 10 sub-sectors according to the International Standard Classification of Commerce (SITC, Rev.3) 2-digit. The variables in the models are determined by the gravity model. Intra-industry trade which is calculated according to the Grubel-Lloyd index as a dependent variable includes in all models while income, weighted distance, exchange rate and international migration flows are used in the models as independent variables. The main result of the study shows that the effect of international migration on intra-industry trade is positive in 4 sub-sectors in the food sector and 1 sub-sectors in the textile sector. This result indicates that the network effect is greater than the preference effect in these sectors. In other words, international migration flows increase both exports and imports at similar rates. However, there is no similar effect in the health sector.

Keywords: Intra-Industry Trade, International Migration, Augmented Gravity Model, Panel Data Analysis

ÖN SÖZ

Öncelikle tez konusunun seçimi, planlanması ve çalışmaların yürütülmesinde ilgisini esirgemeyen, akademik anlamda bilgi ve tecrübelerini bana aktaran tez danışmanım Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ'a; yorum ve önerileriyle tezime yapmış oldukları katkılarından dolayı jüri üyelerim Prof. Dr. İsmail AYDOĞUŞ ve Doç. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin başından sonuna kadar her konuda yardımcı olan doktora öğrencisi Şule Yüksel ÇAKIRCA'ya teşekkür etmeyi borç bilirim.

Hayatım boyunca gösterdikleri sevgi, destek ve fedakârlıkla başarılarıma büyük katkıda bulunan annem Mediha TURAN ve babam Ahmet TURAN'a minnettarım. Tez çalışmam boyunca bana güvenen, cesaret veren ve moral kaynağı olan kardeşlerim Aysun, Esra ve Fatma'ya teşekkür ederim. Son olarak eğitim hayatım süresince maddi ve manevi desteklerinden dolayı Gürcü ve Türk İş Adamları Derneği (GÜRTİAD) Başkanı Osman TURAN'a şükranlarımı sunarım.

Emel TURAN
2020, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI GÖÇ

1. GÖÇ KAVRAMI.....	5
1.1. GÖÇLE İLGİLİ TANIMLAR.....	5
1.2. ULUSLARARASI GÖÇ TEORİLERİ	6
1.2.1. Neo-Klasik Göç Teorisi.....	6
1.2.2. İtme-Çekme Göç Teorisi.....	7
1.2.3. Yeni Göç Ekonomisi Teorisi.....	8
1.2.4. Dünya Sistemleri (Merkez-Çevre) Teorisi	8
1.2.5. İkili İşgücü Piyasası Teorisi.....	9
1.2.6. Kesişen Fırsatlar Teorisi.....	10
1.2.7. İlişkiler Ağı (Network) Teorisi	11
1.2.8. Göç Sistemleri Teorisi.....	12
1.3. ULUSLARARASI GÖÇÜN NEDENLERİ.....	13
1.3.1. Ekonomik Nedenler	14
1.3.2. Siyasal /Politik Nedenler	14
1.3.3. Sosyal ve Kültürel Nedenler	15
1.3.4. Demografik Nedenler	15
1.3.5. Çevresel Nedenler.....	15
1.4. GÖÇ TÜRLERİ	16
1.4.1. Ülke Sınırına Göre Göçler	16
1.4.2. İrade Esasına Göre Göçler	16
1.4.3. Yerleşme Süresine Göre Göçler	17
1.4.4. Yoğunluğuna Göre Göçler	18
1.4.5. Yasallık Durumuna Göre Göçler.....	18
1.4.6. Diğer Göç Türleri.....	19
1.5. ULUSLARARASI GÖÇÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	20
1.5.1. Dünya’da Uluslararası Göçün Tarihi.....	20
1.5.2. Türkiye’de Uluslararası Göçün Tarihi	24
1.5.2.1. Türkiye’den Yapılan Göçler.....	24
1.5.2.2. Türkiye’ye Yapılan Göçler.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET

1. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ	29
1.1. VARLIK TEORİSİ	29
1.2. NİTELİKLİ İŞGÜCÜ TEORİSİ	30
1.3. TEKNOLOJİ ACIĞI TEORİSİ.....	30
1.4. ÜRÜN DÖNEMLERİ TEORİSİ.....	31
1.5. TERCİHLERDE BENZERLİK TEORİSİ	32
1.6. ÖLÇEK EKONOMİLERİ TEORİSİ	32
1.7. MONOPOLCÜ REKABET TEORİSİ.....	33
1.8. OLİGOPOLCÜ REKABET TEORİSİ	33
2. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜMÜ	34
2.1. BALASSA ENDEKSİ	37
2.2. GRUBEL-LLOYD ENDEKSİ.....	38
2.3. AQUINO ENDEKSİ.....	41
2.4. HAMILTON-KNIEST ENDEKSİ	43
2.5. GREENAWAY-HINE-MILNER-ELLIOT ENDEKSİ	45
2.6. BRÜLHART ENDEKSİ	46
3. GÖÇÜN ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETE ETKİLERİ	48
3.1. TERCİH ETKİSİ.....	48
3.2. AĞ ETKİSİ	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

1. LİTERATÜR TARAMASI	51
2. YÖNTEM.....	56
3. MODEL.....	59
4. VERİ, BEKLENTİLER VE HİPOTEZ.....	65
5. TAHMİN SONUÇLARI.....	69
5.1. GIDA SEKTÖRÜ MODELİ.....	69
5.2. TEKSTİL SEKTÖRÜ MODELİ.....	78
5.3. SAĞLIK SEKTÖRÜ MODELİ	83
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	86
KAYNAKÇA	89
EKLER DİZİNİ.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	102

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Yasa Dışı Göçmen ve Mülteci / Sığınmacı Arasındaki Farklar	6
Tablo 2. Uluslararası Göçü Etkileyen İtici ve Çekici Faktörler.....	13
Tablo 3. En Çok Uluslararası Göçmene Sahip İlk On Beş Ülke (2019).....	23
Tablo 4. Ülkelere Göre Türkiye’den Yapılan Göçler (2019).....	25
Tablo 5. ADNKS’e Göre Türkiye’de 2019 Yılındaki Yabancı Uyruklu Nüfus (İlk 10 Ülke)	27
Tablo 6. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler.....	27
Tablo 7. Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin ilk 10 İle Göre Dağılımı (2020)	28
Tablo 8. Dış Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göçü Ele Alan Ampirik Çalışmaların Özeti.....	54
Tablo 9. Çekim Modelinin Avantajları ve Dezavantajları	59
Tablo 10. Değişkenlerin Tanımları ve Kaynakları	66
Tablo 11. SITC Rev. 3’e göre 2 basamaklı alt sektörler.....	67
Tablo 12. Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlerin Beklenen İşaretleri.....	69
Tablo 13. Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri (SITC03) Sektörü Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	70
Tablo 14. Hububat, Hububat Ürünleri (SITC04) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	72
Tablo 15. Meyve ve Sebzeler (SITC05) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	73
Tablo 16. Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal (SITC06) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	75
Tablo 17. Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri (SITC07) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	76
Tablo 18. Çeşitli Yenilebilir Ürünler (SITC09) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	78
Tablo 19. Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları (SITC26) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	79
Tablo 20. Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya (SITC65) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	81
Tablo 21. Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları (SITC84) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	83
Tablo 22. Tıp ve Eczacılık Ürünleri (SITC54) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi	84

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
EAT	: Endüstriler-Arası Ticaret
EİT	: Endüstri-içi Ticaret
FE	: Sabit Etkiler
GHME	: Greenaway-Hine-Milner-Elliot
G-L	: Grubel-Lloyd
GLS	: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ISIC	: Uluslararası Standart Endüstri Sınıflandırılması (International Standart Industrial Classification)
MIIT	: Marjinal Endüstri-içi Ticaret
OLS	: Klasik En Küçük Kareler
RE	: Rassal Etkiler
SITC	: Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (Standart International Trade Classification)

GİRİŞ

Günümüzde dış ticaret olmaksızın ülkelerin varlıklarını sürdürmesi güçtür. En azından ülkeler, kendisinde olmayan kaynakları başka ülkelere temin ederek ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Ülkelerin karşılıklı ticaret yapma nedenlerini açıklamaya yönelik teoriler ortaya atılmıştır. Ancak bilimsel teoriler zamanla değişikliğe uğramaktadır ya da tamamen etkisini yitirmektedir. Geleneksel dış ticaret teorileri, farklı faktör donatımlarına sahip ülkeler arasındaki endüstriler arası ticareti açıklamada başarılı olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra dünya genelinde ticaret serbestleşmiştir ve benzer faktör donatımına sahip ekonomiler arasında ticaret artmıştır. Basit ve sınırlayıcı varsayımlara sahip olan geleneksel dış ticaret teorileri bu durumu açıklamada yetersiz kalmıştır. Üretim fonksiyonunun sadece emek ve sermayeden oluşmadığı, bilgi ve teknolojinin de üretim fonksiyonuna eklenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle 1970'li yıllarda yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet koşulları gibi daha gerçekçi varsayımlara sahiptir.

Ülkelerin dış ticaret yapma nedenlerini açıklayan yeni dış teorilerinden birisi ölçek ekonomileridir. Bu teoriye göre ülkeler yerel piyasada tüketicilerin satın alacağı çok sayıdaki maldan az miktarda üretmek yerine birkaç malda uzmanlaşmaya gitmeyi tercih eder. Bu durumda önemli birkaç endüstride üretimin büyük olmasından kaynaklı maliyet avantajı sağlanır ve uluslararası piyasada rekabet gücü elde edilir. Böylece üretim fonksiyonu ve tercihler yönünden birbirine benzer ülkeler arasında bile kârlı ticaret yapılabilir. Yeni dış ticaret teorisinden bir diğeri tercihlerde benzerlik teorisidir. Teoriye göre bir malın uluslararası ticaretini malın üretim maliyetinden ziyade ülkeler arasındaki zevk ve tercihleri (yani talep koşulları) belirler. Zevk ve tercihleri belirleyen temel etken ise ülkelerin göreceli gelir düzeyidir. Buna göre ülkelerin talep koşullarını belirleyen satın alma güçlerinin birbirine benzer olması durumunda karşılıklı ticaretin gerçekleşeceğini söyler. Yeni dış ticaret teorilerinden bir diğeri de monopolcü rekabet teorisidir. Teoriye göre ülkelerin arz olanakları birbirinden çok farklı olmamasına rağmen zevk ve tercih farklılıklarından kaynaklı firmaların ürettikleri endüstri mallarında farklılıklar bulunur. Dolayısıyla faktör donatım teorisinin aksine mallar homojen değildir ve uluslararası ticaret daha çok farklılaştırılmış mallarda yoğunlaşır. Firmalar farklılaştırmış çok sayıda mal üretmek yerine ölçek ekonomilerinden yararlanmak isterler ve önemli birkaç türdeki malın üretiminde uzmanlaşmaya giderek o malların ihracatçısı konumuna gelirler.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi sonucunda ülkeler arasında ticaret hacmi artmıştır. Bu artış daha çok homojen olmayan (farklılaştırılmış) malların ticaretinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Literatürde bu tür uluslararası ticaret şekline “endüstri-içi ticaret” adı verilmektedir. Endüstri-içi ticaret, benzer girdi kullanımına sahip olan ancak model, renk, desen vb. gibi farklılık gösteren endüstri mallarının karşılıklı ticaretidir. Burada malın en düşük maliyetle üretilmesi değil malın ne kadar farklılaştığı önemlidir. Başka bir deyişle tüketici tercihlerindeki farklılaşmalara çözüm olarak ürün farklılaşmasına gidilmektedir ve tüketicilere daha fazla ürün seçeneği sunulmaktadır. Dolayısıyla endüstri-içi ticaretin artması, ürün farklılaştırması ve ölçeğe göre artan getiriden yararlanılarak dış ticaretten ilave kazanç sağlamaktadır. Bunun yanında endüstri-içi ticaret, geleneksel ticaret teorisinin en çok üzerinde durduğu malların homojen olma ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını değiştirmiştir.

Endüstri-içi ticaret kavramının ortaya çıkmasının ardından farklılaştırılmış mallarda dış ticaret hacminin belirlenmesi sorunu gündeme gelmiştir. Bu nedenle endüstri-içi ticareti ölçmek amacıyla farklı endeksler ortaya çıkmıştır. Zamanla endeksler, yapılan eleştiriler sonucunda revize edilerek geliştirilmiştir. Bu endeksler statik, yarı dinamik ve dinamik özellik taşımaktadır. Statik ölçümler, endüstri-içi ticareti belirli bir yıl/dönem için hesaplama yapmaktadır. Ancak iki dönem arasındaki gelen dış ticaret akımlarının nasıl değiştiği konusunda tam olarak bilgi vermemektedir. Bu eksikliği gidermek için dinamik ölçümler geliştirilmiştir. Dinamik ölçümler, iki dönem arasında ortaya çıkan endüstri-içi ticaret miktarlarındaki değişimleri karşılaştırmaya olanak sağlamaktadır. Yarı dinamik ölçümler ise ne statik ne de dinamik ölçüm yöntemlerine uymaktadır. İki dönem arasındaki ticaret akımlarını dikkate aldığı için yarı dinamik olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yapılan ampirik çalışmaların amacına bağlı olarak ölçüm yöntemleri değişiklik göstermektedir. Endüstri-içi ticaret ölçülürken genellikle malların ekonomik özelliklerini dikkate alınarak analiz yapılır. Bu nedenle Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) verileri kullanılır. Endüstri-içi ticareti en doğru şekilde ölçen endeksin hangisi olduğu ise tartışmalı bir konudur. Ancak Grubel-Lloyd endeksi hesaplama ve yorumlama açısından basit ve anlaşılır olması nedeniyle çalışmalarda en çok tercih edilen endekstir.

Endüstri-içi ticareti açıklamaya yarayan birçok faktör bulunmaktadır. Endüstri-içi ticaretin belirleyicilerinden ilki ülkelerin piyasa büyüklükleridir. Piyasa büyüklüğü için ülkelerin GSYH ve kişi başına düşen GSYH düzeyleri değişken olarak alınmaktadır.

Ülkelerin piyasa büyüklükleri artıkça farklılaşmış mallara olan talepleri artar. Piyasa büyüklükleri benzer olan ülkeler ise karşılıklı olarak benzer malların ithalat ve ihracatını gerçekleştirir. Ülkeler arasındaki piyasa büyüklüklerinin mutlak farkı artarsa ülkelerin mallara olan talep yapıları da farklılık göstereceği için endüstri-içi ticareti azaltır. Endüstri-içi ticaretin belirleyicisi olarak diğer önemli değişken coğrafi mesafedir. Çünkü ülkeler arasındaki coğrafi mesafe artıkça malın taşıma maliyeti de artmaktadır. Mesafeyle birlikte kültürel farklılıkların artması dış ticaret yapmayı güçleştiren bir diğer faktördür. Ayrıca dış ticaret denklemlerinden bilindiği üzere döviz kurlarındaki değişim ihracat ve ithalatın önemli bir belirleyicisidir. Döviz kurunun ise endüstri-içi ticareti ne yönde etkilediği konusunda belirsizlik olduğunu ifade etmek gerekir. Bunların dışında endüstri-içi ticaretin belirleyicileri; ülkeler arasındaki faktör donatım farklılıkları, ortak sınırların bulunması, ticari kısıtlamaların varlığı, ekonomik entegrasyon, ölçek ekonomileri, endüstride araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları, ortak dil kullanımı, kültürel benzerlik ve dini bağlar vb. değişkenler bulunmaktadır. Bunlarla birlikte endüstri-içi ticaretin belirleyicisi olarak göç akımları, farklılaştırılmış mal ticaretini etkilediği için son yıllarda önem kazanmıştır.

Uluslararası göç akımları, endüstri-içi ticareti iki farklı kanaldan etkilemektedir. Bunlar; tercih etkisi ve ağ etkisidir. Göçmenler gittikleri ülkelerde alışkın oldukları malları tüketmek isterler. Ancak göçmenler alışık oldukları tüketim mallarının göç edilen ülkede kullanılmaması durumunda kendi ülkelerinden mal talebinde bulunurlar. Buna “tercih etkisi” adı verilir. Aynı zamanda göçmenler gittikleri ülke vatandaşlarının tüketim kalıplarının değişmesine yol açabilir ve göç alan ülke de göçmen ülkenin mallarına ek bir talep oluşturabilir. Yapılan bu ticaretin daha çok farklılaşmış tüketim mallarında etkili olduğunu söyleyen çalışmalar vardır. Göçmenler yaşadıkları bölgeden ayrılmış olmalarına rağmen kendi ülkesindeki bireylerle sosyal bağlarını sürdürürler. Bu bağlar, göç alan ve göç veren ülkeler arasında ticari ilişkinin artmasına olanak sağlar. Buna “ağ etkisi” adı verilir. Göçmenler göç ettikleri ülkedeki bireylerle iş bağlantıları kurarak ticaret akımlarını hızlandırır. Aynı zamanda göçmenler ülkelerindeki kurumsal yapı hakkındaki bilgileri göç ettikleri ülkeyle paylaşarak işlem maliyetlerini düşürür. Tercih etkisi, göç alan ülkenin farklılaştırılmış mal ihracatından çok ithalatını etkiler. Ağ etkisi ise göç alan ülkenin hem farklılaştırılmış mal ithalatını hem de farklılaştırılmış mal ihracatını artırır. Tercih ve ağ etkisinin endüstri-içi ticareti ne yönde etkileyeceği bazı

koşullara bağlıdır. Göçmen ağları, farklılaştırılmış malın hem ithalatını hem ihracatını birbirine yakın oranda artırması halinde endüstri-içi ticareti artıran bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, uluslararası göç akımlarının endüstri-içi ticaret üzerine etkisini incelemektir. Çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Analiz, Türkiye'nin 2013-2017 döneminde Türkiye'ye gelen uluslararası göçün ilgili ülkelerle yaptığı endüstri-içi ticarete odaklanmaktadır. Bu amaçla göçmenlerin temel ihtiyaçlarıyla ilgili olan gıda, tekstil ve sağlık sektörlerindeki endüstri-içi ticarete etkisi araştırılmıştır. Sektörlere göre farklı veri seti kullanılan çalışmada en geniş veri setine sahip modelde 85 ülkeye ilişkin veriler yer almaktadır. Endüstri-içi ticaret oranları, sektörler için SITC Rev. 3'e göre 2 basamaklı ihracat ve ithalat verileri alınarak Grubel-Lloyd endeksi ile hesaplanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, genişletilmiş çekim modeline göre belirlenmiştir. Çalışmada gıda sektörü için altı, tekstil sektörü için üç ve sağlık sektörü için bir alt sektör için endüstri-içi ticaret, bağımlı değişken olarak hesaplanırken bağımsız değişken olarak ülkelerin piyasa büyüklükleri, mesafe, döviz kuru ve göç değişkeni ele alınmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde uluslararası göç kavramına değinilmiştir. Uluslararası göçle ilgili tanımlar verildikten sonra uluslararası göç teorileri ve uluslararası göçün nedenlerinden bahsedilmiştir. Ardından göç türleri; ülke sınırına, irade esasına, yerleşme süresine, göçün yoğunluğuna, yasallık durumuna göçe sınıflandırarak anlatılmıştır. Birinci bölüm, uluslararası göçün tarihsel gelişiminin anlatımı ile bitmektedir. İkinci bölümde, endüstri-içi ticaretin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan yeni dış ticaret teorilerine yer verilmiştir. Ardından endüstri-içi ticaretin ölçüm yöntemlerine değinilmiştir. Çalışmanın ana konusu olan uluslararası göçün endüstri-içi ticareti nasıl etkilediğine dair kanalların anlatımıyla ikinci bölüm sona ermektedir. Üçüncü bölüm ise uluslararası göçün endüstri-içi ticarete etkisini inceleyen ampirik literatür taramasını, ardından yöntem, model, tartışma, sonuç ve öneriler başlıklarını içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI GÖÇ

1. GÖÇ KAVRAMI

İnsanların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel vb. sebeplerden dolayı yaşadıkları bölgeyi kısa, orta veya uzun süreli olarak terk etmelerine göç adı verilmektedir. Bu göç hareketi bireysel veya kitlesel olarak gerçekleştirilebilir. (Koçak ve Terzi, 2012: 163). Küreselleşme, uluslararası göçü etkileyen bir unsurdur. Göç edilecek bölgenin seçilmesinde ve göç edilecek bölgenin yaşam koşullarının öğrenilmesinde küreselleşmenin önemi büyüktür. Küreselleşme ile birlikte ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarda meydana gelen değişimler hem göç veren hem de göç alan ülkeleri etkilemektedir. Bu nedenle sosyal bilimciler tarafından göç olgusunu farklı boyutlarıyla ele almak zorunlu olmaktadır (Çağlayan, 2006: 89).

Göç, süre olarak belirli bir zaman dilimini kapsayabileceği gibi süreklilik de gösterebilmektedir. Bu bakımdan göç hareketlerinden bahsedebilmek için asgari bir sürenin olması gerekmektedir. Bu süreler ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. İnsanların buldukları bölgeyi terk edip başka bir bölgeye gitmesinin göç olarak sayılabilmesi için genellikle asgari süre 6 ay veya 1 yıldır (Temiz, 2004: 36).

1. 1. GÖÇLE İLGİLİ TANIMLAR

Genellikle ekonomik nedenlerden dolayı yaşadığı ülkeyi hür iradesiyle terk ederek yasal yollarla başka ülkeye giden ve yasalar doğrultusunda o ülkede yaşayan bireye göçmen denir. Göçmenin yaşadığı ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye yasa dışı yollardan girmesi ya da yasal yollardan girmesine rağmen belirtilen süre içerisinde girdiği ülkeyi terk etmeyerek o ülkede yaşamaya devam etmesine yasa dışı göç adı verilir. Yasa dışı göçü gerçekleştiren birey ise yasa dışı göçmen olarak tanımlanır. Maddi menfaat elde etmek amacıyla yasa dışı göçmenlerin ülkeye girişlerinin ya da çıkışlarının sağlanması göçmen kaçakçılığı olarak ifade edilir (Deniz, 2014: 177).

Vatandaşı olduğu ülkede ırkı, dini, siyasal görüşü vb. nedenlerden dolayı zulüm göreceği ya da öldürüleceği korkusuyla ülkesini terk ederek başka bir ülkeye sığınan ve vatandaşı olduğu ülkeye dönmek istemeyen bireye mülteci denir. Sığınmacı ise vatandaşı olduğu ülkeyi terk ederek mülteci olduğu iddiasıyla başka bir ülkeye sığınan ancak

mülteci olup olmadığı yetkili merciler tarafından karara bağlanmamış bireylere verilen isimdir. Olumsuz bir karar çıkması durumunda bu kişiler ülkeyi terk etmek zorundadır. Bir mülteci veya sığınmacının yaşadığı ülkeden yasal ya da yasa dışı yollarla başka bir ülkeye gitmesine iltica adı verilir (Demir ve Erdal, 2012: 36-37). Geçici koruma ise yaşadığı ülkesinden ayrılmak zorunda kalan ve ayrıldığı ülkesine geri dönemeyen bireylerin bir başka ülke sınırına kitlesel olarak yaptıkları göç hareketi durumunda bireysel statü belirleme işlemleri ile vakit kaybedilmeden uygulanan pratik bir çözüm yoludur (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1038). Tüm bu tanımların ardından yasa dışı göçmenler ile mülteci/sığınmacılar arasındaki farklılıklar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Yasa Dışı Göçmen ve Mülteci / Sığınmacı Arasındaki Farklar

	Yasa Dışı Göçmen	Mülteci /Sığınmacı
Ülkesini gönüllü olarak terk etme	Evet	Hayır
Ülkesini terk etme nedeni	Daha iyi şartlarda yaşama isteği	Zulüm görme endişesi ve ölüm korkusu
Ülkesini terk etme ya da hedef ülkeye ulaşmak ya da bu ülkede bulunmak için seçtiği yol	Yasa dışı	Yasal ve / veya yasa dışı
Ulaştığı ülkede kendisi için alınan koruma tedbirleri	Yok	Var
Kişi hakkında yapılan idari işlem	Geri gönderilme	Geri dönüş, yerel entegrasyon veya üçüncü ülkeye yerleştirme

Kaynak: Demir ve Erdal, 2012: 38

1.2. ULUSLARARASI GÖÇ TEORİLERİ

Uluslararası göç teorileri, hem çeşitli nedenlerle meydana gelen göç hareketlerinin açıklanmasını ve anlaşılmasını hem de gelecekte olabilecek göç hareketlerinin yönünü, şeklini ve etkilerini öngörebilmemizi sağlamaktadır. Bu yüzden üzerinde durulması gereken uluslararası göçü açıklamaya ilişkin bu göç teorilerine aşağıda yer verilmiştir.

1.2.1. Neo-Klasik Göç Teorisi

Teori, Arthur Lewis ve Michael Todaro tarafından geliştirilmiştir. Neo-Klasik iktisat teorisinden esinlenerek ortaya çıkan teori, göç ile ilgili en eski teori olarak bilinmektedir. Teoriye göre bireylerin göç etme nedeni işgücünün piyasalarındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Neo-klasik göç teorisi, mikro ve makro yaklaşım

olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mikro açıdan göç kararını bireylerin kendisi vermektedir. Bireyler içinde buldukları koşulları göç edecekleri bölgenin koşullarıyla kıyaslama yaparak hayat standartlarını yükseltmek isterler. Bu nedenle bireyler göç etme kararı verirken rasyonel davranırlar ve fayda-maliyet hesabı yaparlar.

Makro açıdan ise emek ve sermayenin coğrafi olarak eşit dağıtılmaması bireylerin göç etme nedenidir. Bu durum ücretlere yansıdığı için hayat standartlarının eşitsizliğini de göstermektedir. Kırsal bölgelerde işgücü bol, sermaye kıttır ve dengelenen piyasada ücretler daha düşük seviyede belirlenmektedir. Kentsel bölgelerde ise sermaye bol, işgücü kıttır ve dengelenen piyasada ücretler daha yüksek seviyede belirlenmektedir. Dolayısıyla ücretlerin düşük olduğu bölgede yaşayan bireyler ücretlerin daha yüksek olduğu bölgeye göç ederler. Göçlerin sonucunda sermayenin az olduğu bölgede işgücü arzı azaldığı için ücretler yükselmekte; sermayenin daha çok olduğu bölgede ise işgücü talebi azaldığı için ücretler zamanla düşmektedir. Bir süre sonra uluslararası ücretler dengelenecek ve böylece göç hareketi sona erecektir (Massey vd., 1993: 433- 435).

1.2.2. İtme-Çekme Göç Teorisi

İtme-çekme göç teorisini, Everett Lee (1966) “A Theory of Migration” adlı makalesinde önermiştir. Bireylerin bir bölgeden başka bir bölgeye göç etme kararını ve göç sürecine giren faktörleri formüle ederek açıklamıştır. Lee’ye göre göç sürecini etkileyen dört temel faktör vardır. Bunlar; yaşanılan bölgeyle ilgili faktörler, gidilecek olan bölgeyle ilgili faktörler, göç yolundaki engeller ve kişisel faktörlerdir. Bireyleri bir bölgede kalmalarını sağlayan ya da bireyleri o bölgeye çekmeye yönelik olumlu faktörler vardır. Aynı şekilde bireyleri bir bölgeden başka bir bölgeye gitmelerine neden olan ya da bireyleri başka bir bölgeye iten olumsuz faktörler vardır. İtici ve çekici faktörler, göç alan ve göç veren bölgeler için ayrı ayrı değerlendirilir.

Teoriye göre göç süreci karmaşık bir yapıya sahiptir. Bireyleri bir bölgede çeken veya iten faktörler ne sosyal bilimci ne de doğrudan etkilenen kişiler tarafından tam olarak anlaşılmamaktadır. Bölgelere ait faktörlerin bazıları bireylerin çoğunu etkilerken diğerlerini etkilemeyebilir. Bu durum faktörlerin kişisel ve göreceli olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir bölgenin olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilirken demografik faktörlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Lee’nin göç teorisinde üzerinde durulması gereken başka bir hususta göç yolundaki engellerdir. Bu engellerin en önemlisi yaşanılan bölge ile göç edilecek bölge arasındaki mesafedir. Bunun yanında ulaşım için harcanacak masraflar, hukuksal ve sosyal belirsizlik, katı göç

kanunları gibi göçmenlerin karşılaştığı engeller de bulunmaktadır. Bireyler bu engelleri bilerek göç kararı almaktadır (Lee, 1966: 50-51).

1.2.3. Yeni Göç Ekonomisi Teorisi

Teori, Oded Stark ve David E. Bloom tarafından geliştirilmiştir. Temeli Neo-klasik göç teorisine dayanmakla birlikte bazı yönlerine karşı çıkmaktadır. Neo-klasik göç teorisinin aksine göç kararını bireyler tek başına almazlar; bu karar aile bireyleri tarafından birlikte alınır. Bunun anlamı, göç sadece bireysel karı maksimize etmek amacıyla yapılmamaktadır. Risk ve piyasalar nedeniyle ortaya çıkan kayıpları en aza indirebilmek için ailenin kararı alınmaktadır. Dolayısıyla göç kararı aile stratejisine dayanmaktadır. Ailenin bireylerinden bazıları kendi yaşadıkları ülkede çalışırken diğer kısmı da başka ülkelere daha iyi bir ücret almak için göç etmektedir. Böylece aile bireylerinin geliri artmasıyla birlikte gelir çeşitlenmektedir. Ekonomik bunalım olması durumunda ise aileye önemli bir teminat sağlanmaktadır (Stark ve Bloom, 1985: 174).

Yeni göç ekonomisi teorisine göre; aileler, haneler veya diğer üretim-tüketim birimleri göç çalışmaları için uygun birimleridir. Bireylerin uluslararası göç etmesinde ülkeler arasındaki ücret farklılıkları önemli bir yere sahip değildir. Ücret farklılıkları olmaması durumunda bile aileler piyasa risklerini en aza indirebilmek için gelir kaynağı çeşitliliğine gidebilir ve aile bireylerinden bazıları göç etmeye teşvik edebilir. Dolayısıyla uluslararası göç hareketliliğinde risklerin yönetimi ücret farklılıklarından daha önemli yere sahiptir. Ayrıca ülkeler arasındaki ücret farklılığı eşitlense bile uluslararası göç hareketliliği sona ermez. Göç veren ülkelerin emek piyasası dışında çeşitli piyasalarında kusurlu ve dengesizlik olması göç hareketliliğini etkiler. Bu nedenle hükümetler emek piyasasını etkileyecek politikaların yanında sermaye ve sigorta piyasaları vb. piyasalarını etkileyen politikalar aracılığıyla da göç akımlarının boyutunu değiştirebilir (İnce, 2019: 2593-2594).

1.2.4. Dünya Sistemleri (Merkez-Çevre) Teorisi

Merkez-çevre teorisi, Immanuel Wallerstein (1974) “The Modern World System” adlı çalışmasında ortaya atılmıştır. Teoriye göre uluslararası göçün nedeni, ulusal ekonomik sistemde oluşan ikili işgücü piyasa yapısı değil 16. yüzyıldan itibaren dünyada yaygınlaşan sömürgecilik faaliyetleridir. Wallerstein’e göre dünya sistemleri; merkez, çevre ve yarı çevre ülkeler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Merkez ülke ile çevre ülke arasında belirli bir iş bölümleri vardır. Bu iş bölümü, dünya ekonomisinin üretim güçleri

ve ilişkilerini ifade etmektedir ve birbirine bağılı iki ülkenin varlığına yol açmaktadır. Merkez ülkeler güçlü bir merkez hükümetleri olan, güçlü ordusu bulunan, başka bir devlete bağılı olmayan, çevre ülkelerin işgücü ve hammadde kaynaklarını sömüren gelişmiş ülkelerdir. İngiltere, Fransa ve Hollanda ilk merkez ülkeleridir. Bu ülkelerin teknolojileri gelişmiştir ve sermaye yoğun üretim yapmaktadır. Ürettikleri ürünlerini dışarıya pahalıya satmaktadır. Güçlü bir ekonomiye sahip olmaları üretimde kullanılacak hammaddeleri daha düşük fiyattan almalarına ve ucuz işgücünü sömürmelerine imkân tanımıştır.

Çevre ülkeler güçlü merkezi hükümetleri olmayan, başka devletler tarafından kontrol edilen, emek yoğun üretim yapan, yoksul ve sömürülen ülkelerdir. Polonya ve Latin Amerika çevre ülkelerdir. Sanayileri gelişmemiş olan bu ülkeler hammaddelerini merkez ülkelere ucuza ihraç etmektedir. Çevre ülkelerde zayıf ekonomik alt yapısı vardır ve artan nüfusları karşısında istihdam sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda çevre ülkelerden merkez ülkelere işgücü göçü meydana gelmektedir. Yarı çevre ülkeler ise merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında tampon görevini gören gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkeler merkez ülkeler tarafından hem sömürülürken kendileri de çevre ülkeleri sömürürler. Asıl görevleri çoğunlukla hammadde akışına aracılık etmektir. Günümüzde Türkiye yarı çevre ülkeye örnektir. Çevre ülke olan Irak petrolünü Avrupa ülkelerine aktarabilmesi için Türkiye'den boru hatlarını geçirmektedir. Dolayısıyla teoride kapitalizmin dünyada yol açtığı politik ve ekonomik eşitsizliklere ve bunun sonucunda olan uluslararası göç hareketlerine değinilmektedir (Wallerstein, 1974: 400-403).

1.2.5. İkili İşgücü Piyasası Teorisi

İkili işgücü göçü teorisini, Michael Piore (1979) "Birds of Passage" adlı kitabında önermiştir. Teoriye göre uluslararası göçün nedeni sanayi ülkelerinin işgücü piyasası talebinde bulunmasıdır. Uluslararası göç hareketi, göçmenlerin yaşadıkları bölgedeki faktörlere bağılı olarak gelişmemektedir. Aksine göç edecekleri bölgenin işgücü ihtiyacına göre ortaya çıkmaktadır. Piore (1979) göre gelişmiş ülkelere doğru göç hareketini etkileyen işgücü piyasaları; birincil sektörler ve ikincil sektörler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil sektörde sermaye yoğun üretim yapılmaktadır ve işçileri alanında bilgi, beceri ve deneyim gerektiren, yüksek ücretli vasıflı işçilerdir. İşverenler bu işçileri geliştirmek için yatırım yaptıkları için kolayca işten çıkartmazlar. Ayrıca

işçilerin sosyal güvenceleri, sigortalıları ve sendikal hakları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde istikrarlı çalışma koşulları vardır.

İkincil sektörde ise emek yoğun üretim yapılmaktadır ve işçileri alanında uzmanlık gerektirmeyen düşük ücretli vasıfsız işçilerdir. İşçilerin çalışma şartları iyi değildir ve çoğunlukla sigortasızdır. İşverenler bu işçileri daha az tecrübe gerektiren işlerde çalıştırmaktadır. İşverenin vasıfsız işçileri başka işçilerle ikame etmesi kolaydır ve bu işçilerin meslekte ilerleme şansları yoktur. Ekonomik kriz zamanında da kolayca işten çıkartılabilmektedir. Dolayısıyla bu sektörde istikrarsız çalışma koşulları vardır. Gelişmiş ülkelerde yerel halk birincil sektörde çalışmaktadır ve çalışma koşullarından dolayı ikincil sektörde çalışmayı arzu etmemektedir. Bu durumda ikincil sektörde oluşan işgücü talebi göçmen işçilerle karşılanmaktadır. Göçmenler ise zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vasıfsız işlerde çalışmayı kabul etmektedir. Göçmenler aldığı ücreti kendi ülkelerinde aldığı ücretle kıyasladığında ücretleri yüksek bile bulmaktadır. Bunun yanında göçmenler yurtdışında yaşamının kazandığı statüden dolayı daha kanaatkârdırlar. Kısacası uluslararası göç hareketine, ikiye bölünmüş işgücü piyasası neden olmaktadır. (Piore, 1979: 35-43).

1.2.6. Kesişen Fırsatlar Teorisi

Teori, Samuel Stouffer (1940) “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance” adlı makalesinde ortaya atılmıştır. Göç ile ilgili teorilerin çoğunda göç hareketleri ile mesafe arasında yakın ilişki olduğu varsayılmaktadır. Buna rağmen nüfus hareketlerinin dağılımını belirlemek için mesafenin nasıl işlediğini analiz eden çok az çalışma vardır. Uluslararası göçü etkileyen itme ve çekme faktörleri bulunmaktadır ancak bu teorilere mesafe faktörü deneysel olarak dâhil edilmedikçe analizler yararlı olamayacaktır. Stouffer (1940) çalışmasında bu açığı kapatmak için kentlerin çekim etkilerini mesafeyle birlikte değerlendirerek göç olgusunu formüle ederek açıklamaya çalışmıştır. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ne bağlı Cleveland Metropolitan Bölgesine ait nüfus verilerini kullanarak evlerinden taşınan bireyler üzerinde inceleme yapmıştır. Teoriye göre göç etmede etkili olan unsurlar; göç edilecek mesafe, göç edilecek bölgedeki fırsatlar ve bu fırsatların miktarıdır.

Analiz sonuçlarına göre nüfus hareketliliği ile mesafe arasında bir ilişki olması şart değildir. Bunun yerine nüfus hareketliliği ile fırsatlar arasında doğrudan ilişki olduğu varsayılmaktadır. Belirli bir mesafeye göç eden bireylerin sayısı, gidilen mesafedeki fırsatların miktarları ile doğru orantı; kesişen fırsatların miktarıyla ters orantılı vardır. Bir

bölgede iş bulma fırsatı ne kadar fazlaysa o bölgeye göç eden birey sayısı da o kadar fazla olacaktır. Bunun yanında bireyler yakın mesafedeki fırsatlar hakkında uzak mesafelere nazaran daha fazla bilgi sahibidir. Bu nedenle bireylerin göç etmeyi düşündükleri iki bölge varsa ve bu bölgelerdeki fırsatlar eşitse göçmenler yakın olan bölgeye göç etmeyi tercih edecektir. Bir bölgedeki fırsatların sayısı sabit değildir. Fırsatların dağılımı tarihsel, coğrafi, ekonomik, politik ve sosyal faktörün bir sonucudur ve durumdan duruma göre değişiklik göstermektedir (Stouffer, 1940: 845-847).

1.2.7. İlişkiler Ağı (Network) Teorisi

İlişkiler ağı teorisi, Massey ve Espana (1987) ve Boyd (1989) tarafından geliştirilmiştir. Literatürde 1990 yılından önce de ilişkiler ağının uluslararası göç için önemini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak ilişkiler ağlarının nasıl işlediği, etnik ve politika bağlarına göre değişip değişmediği ve ağların uluslararası göç üzerine etkilerinin neler olduğunu açıklamada bu iki çalışma öncülük etmektedir. Teori göçün nedenlerinden daha çok göç eden bireylerin geride kalanların göç kararını nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Bu nedenle göçmeler arasındaki iletişim ağı önemli bir yere sahiptir. Bu ağlar, yeni göçmenler ile gidilen bölgedeki eski göçmenler arasındaki akraba, dostluk veya aynı köken bağlarından oluşan sosyal ağlardır. Göç eden birey göç ederken elde ettiği deneyimleri kendi ülkesindeki bireylere aktarır. Böylece arkadaş ve akraba için göç maliyeti azalır. Ayrıca onları göç etmeye ve göçmen ağını daha da genişletmeye teşvik eder (Massey ve Espana, 1987: 733; Boyd, 1989: 661).

Göç etmeye karar veren bireylerin göç sürecinde karşılaştığı temel maliyetler; transit masrafları, iş ararken yiyecek ve lojman için ödenen para, yasa dışı göçmen ise sınırın gizli geçişlerini düzenleyen rehberlere ödenen ücretlerdir. Deneyimli göçmenler sınır geçiş ücretlerini tamamen ortadan kaldırarak arkadaşlarına veya akrabalarına kendileri de rehberlik edebilmektedir. Yemek ve kira giderlerini de deneyimli göçmenle seyahat ederek ve masrafları paylaşarak ya da yurtdışına yerleşmiş bir arkadaş veya akrabalarında kalarak en aza indirebilmektedir. Fırsat maliyetleri uluslararası göçte ortaya çıkan ikinci maliyet türüdür. Bu maliyet türü göçmenin gittiği bölgede iş ararken ve yeni bir iş öğrenirken bıraktığı kazançlardan oluşur. Tecrübeli bir göçmenle ağ bağlantısı, göçmenlerin iş aramasının süresini önemli ölçüde kısaltmaktadır. Son maliyet türü de göçmenin yabancı bir kültüre ve topluma psikolojik geçişini içermektedir. İki bölge arasındaki sosyal ve kültürel mesafe arttıkça göçün psikolojik maliyetleri de artar. Deneyimli göçmenler yeni göçmenlerle aynı dil konuşan bölgelere yerleştirerek

yabancılık hissini azaltabilir. Kısacası iletişim ağı teorisi uluslararası göçü destekleyebilen bir sosyal altyapı sunmaktadır (Massey ve Espana, 1987: 734-736).

1.2.8. Göç Sistemleri Teorisi

Bu teori, Akin Mabogunje (1970) “Systems approach to a theory of rural-urban migration” adlı makalesinde geliştirilmiştir. Mabogunje (1970) çalışmasında Afrika’da kırsal-kentsel göçü sözel olarak analiz etmiştir. Teori bireylerin kırsaldan kente neden göç ettiklerini ve göç sürecinin yansımalarını incelemektedir. Göç sisteminde az sayıda ülkelerden oluşan göç alan ülke ve çok sayıda göç vereni ülke bulunmaktadır. Esas itibarıyla itme çekme teorisine dayanmaktadır. Ancak kırsal-kentsel göçün doğrusal, tek yönlü itme çekme, neden-sonuç hareketi olarak değil dairesel, birbirine bağlı, aşamalı olarak karmaşık bir şekilde değerlendirmektedir. Göç sistemleri; insan hareketi, mal, sermaye ve bilgi akımları karşılıklı bağlantılı olan yerler kümesidir. Göç sistemlerinin şekillenmesinde bilgi akışının rolüne ve geri bildirim mekanizmalarına odaklanmaktadır. Göçmenler göç edecekleri bölgeye gitme ve kabul edilme sürecindeki yaşadıkları bilgileri kendi ülkesinde yaşadığı bireylere aktarmaktadır. Yayılan olumlu bilgiler sayesinde bireyler şehirde daha iyi hayat süreceğine inanırlar ve belirli kırsaldan belirli kentlere göç edilmesine teşvik edilmektedir (Mabogunje, 1970: 1-6).

Geri bildirim mekanizması bireyleri daha uzak bölgelere göç etmeye de cesaretlendirmektedir. Ancak göç veren bir bölgedeki topluluğun tamamı göç sistemine aktif olarak katılmayacaktır. Bir bölgedeki potansiyel göçmen topluluğunun büyüklüğünü bireylerin yaş, zenginlik ve aile pozisyonu gibi özellikler etkilemektedir. Ayrıca göç alan bölgedeki değişen ücretler ve iş olanakları da bireylerin göç edip etmeyeceğini belirlemektedir (Mabogunje, 1970: 13-14). Teorinin önemli bir diğer varsayım da uluslararası göç etmede mesafe kavramının bir öneminin olmamasıdır. Bunun nedeni ülkelerin coğrafi yakınlığından daha çok ekonomik ve siyasi yakınlığı daha önemli olmasıdır. Dolayısıyla ülkeler arasındaki coğrafi mesafenin yakın olması göç hareketlerini arttırmaz; coğrafi mesafenin uzak olması ise göç hareketlerine engel teşkil etmez. Ayrıca ülkeler tek bir göç sistemini benimsemek zorunda değildir. Göçmen yoğunluğu fazla olan ülkeler birden fazla göç sistemini de benimseyebilir. Böyle bir durumda dağınık halde bulunan bazı merkez ülkelere aynı kaynaktan göç hareketi yaşanabilir. Göç sistemleri sabit değildir Siyasal ve ekonomik şartlar değiştikçe göç dengesi değişmektedir. Bu durumda ülkeler sistemden çıkabilir ya da katılabilir. Göç

sistemlerinde bir kısımdaki değişikliklerin etkisi tüm sistem boyunca izlenebilen dinamik bir sistemdir (Abadan Unat, 2006: 38-39).

1.3. ULUSLARARASI GÖÇÜN NEDENLERİ

Ülke sınırları içine veya ülke sınırları dışına göç eden bireylerdeki asıl amaç, yaşadığı bölgedeki olumsuz koşullardan uzaklaşmak ya da gideceği bölgenin olumlu koşullarından yararlanmak isteğidir. Bireylerin göç etme kararını etkileyen en temel faktörler, daha iyi yaşam sürdürmek ve daha iyi çalışma şartlarına sahip olmaktır. Dolayısıyla göçler daha çok ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Uluslararası göç hareketlerini ekonomik nedenlerin yanı sıra sosyal, politik, demografik ve çevresel nedenlerle de açıklamak mümkündür (Kane, 1995: 16-17).

Tablo 2. Uluslararası Göçü Etkileyen İtici ve Çekici Faktörler

Göç Edilen Ülkelerde İtici Faktörler	Göçü Etkileyen Faktörler	Göç Alan Ülkelerde Çekici Faktörler
<ul style="list-style-type: none">• İşsizlik, düşük ücret• Düşük tüketim ve düşük yaşam standardı	Ekonomik Faktörler	<ul style="list-style-type: none">• İşgücü talebi, yüksek ücret• Yüksek tüketim ve yaşam standardı
<ul style="list-style-type: none">• Diktatörlükler, göstermelik demokrasi, kötü yönetim, siyasi kargaşa• Çatışma, (sivil) savaş, terörizm, insan hakları ihlali, azınlıklara baskı	Politik Faktörler	<ul style="list-style-type: none">• Demokrasi, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, siyasi istikrar• Barış, güven, insan ve sivil hakların korunması, azınlıkların korunması
<ul style="list-style-type: none">• Nüfus artışı, genç yaş yapısı• Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kurumlarının yetersiz olması	Demografik Faktörler ve Sosyal Altyapı	<ul style="list-style-type: none">• İstikrarlı nüfus, nüfus düşüşü, demografik yaşlanma• Eğitim kurumları, sağlık sigortası ve sosyal güvenlik gibi refah devleti yardımları
<ul style="list-style-type: none">• Doğal felaketler, çölleşme, doğal kaynak eksikliği, su sıkıntısı, toprak erozyonu, çevre politikası eksikliği	Çevresel Faktörler	<ul style="list-style-type: none">• Daha iyi çevre, çevre politikası, doğal kaynakların korunması ve çevrenin korunması

Kaynak: Jaccob, 2013: 5

Uluslararası göç unsurunu etkileyen itici ve çekici faktörler bulunmaktadır. İtici faktörler, kişinin yaşadığı bölgeden olumsuz koşullardan dolayı ayrılma nedenlerini oluşturmaktadır. Çekici faktörler ise kişinin göç edecek bölgeyi avantajlarından dolayı seçilme nedenlerini oluşturmaktadır. Uluslararası göçü etkileyen itici ve çekici faktörler, demografik ve sosyal altyapı, ekonomik, politik ve çevresel açıdan Tablo 2’de açıklanmıştır.

1.3.1. Ekonomik Nedenler

Uluslararası göç hareketlerine bakıldığında ekonomik temelli olduğu görülmektedir. İnsanların daha iyi bir işte çalışmak ve daha yüksek yaşam standartlarında hayatlarını sürdürmek istekleri için gerçekleştirdikleri göç türüdür. Bu nedenle ekonomik olarak göç etme nedeninden en önemlisi işsizliktir. Bireyler fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir gelire ihtiyaç duymaktadır. Az gelişmiş ülkede yaşayan bireyler iş bulamadıkları durumda iş piyasalarının fazla olduğu gelişmiş ülkelere göç etmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017: 4). Ekonomik olarak göç etme nedeninden birisi de gelir dağılımındaki eşitsizliklerdir. Gelir dağılımında eşitsizlik olan bir bölgede açlık, yoksulluk meydana gelmektedir. Dolayısıyla yoksulluk, işsizlik, düşük gelir, kalifiye işçiler için iş sahalarının yetersizliği, kariyer ve yükselme imkanının olmaması insanları göç etmesine iten nedenlerdir (Günay vd., 2017: 39).

1.3.2. Siyasal /Politik Nedenler

Ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıklar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan savaşlar, terör olayları, ihtilaller, siyasi rejim değişikliği ve sıkıyönetim gibi insan hayatını tehdit eden durumlar bireyleri göç etmek zorunda bırakmıştır. (Aksoy, 2012: 294). Siyasal olarak göç etme nedenlerinden biri savaştır. Savaşlar sırasında sivillere uygulanan işkenceler, istismarlar ve katliamlar bireyleri göçe zorlamaktadır. Örneğin, 93 Harbi sonrasında Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşayan Osmanlı vatandaşları daha güvenilir olduğunu düşündükleri Anadolu'ya göç etmiştir. 1981 Yunan ayaklanması sonucunda Müslümanlara katliam uygulamaları sonucu göç etmeye zorlanmışlardır (Taşçı, 2009: 187).

Siyasal olarak göç etme nedenlerinden biri de terör olaylarıdır. Terör, genellikle ilgili bir durumdur. Bireyler bulunduğu bölgeyi bireysel, ailevi ve çevresel açıdan güvenilir bulmadıkları zaman göç etmek zorunda kalmaktadır. Ülkemizde Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yaşanan terör saldırıları ve çatışmalar sonucu büyük kentlere göç etmiştir. 2011 yılında "Arap Baharı" adı verilen süreçte Suriye'de ortaya çıkan siyasi karışıklıklar sebebiyle halk bölgeyi terk etmiştir. Bunların dışında İran'daki rejim değişikliği, SSCB'nin çöküşü, Kazakistan'da nükleer bomba denemesinin yapılması siyasi göçe örnek verilebilir (Taşçı, 2009: 188). Özetle siyasal nedenlere bağlı ortaya çıkan göç hareketlerinde bireyler ilk olarak kaos ortamından uzaklaşarak can güvenliklerini sağlamak ve tehlikeden uzaklaşmak istemektedir. İkinci olarak ise daha iyi şartlar altında ve refah içinde yaşamayı arzu etmektedir.

1.3.3. Sosyal ve Kültürel Nedenler

Sosyal ve kültürel faktörler de göçte önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal itici faktörler etnik, dini, ırksal ve kültürel zulmü içerebilir. İç savaşlar ve sivil çatışma tehdidi de önemli itici faktörlerdir. Örneğin, gelişmiş ülke olan Avustralya'ya tekne ile gelen sığınmacıların çoğu Afganistan, İran, Irak ve Sri Lanka'dan gelmiştir. İran dışında tüm ülkeler son derece istikrarsızlaşan çatışmalara maruz kalmıştır. İran şiddet içeren çatışmalardan kurtulmuş olsa da dünyanın en kötü insan hakları kayıtlarından birine sahiptir. Bu nedenle vatandaşlarının birçoğu gelişmiş ülkelere sığınma talebinde bulunmuştur (Piesse, 2014: 2). Kültürel olarak ise aile çatışmaları, bağımsızlık arayışı özellikle genç nesillerin göçüne neden olmaktadır. Ulaşım, medya etkisi, geniş ağ iletişimi, kent odaklı eğitim, sinema gibi gelişmiş iletişim olanakları da sosyal ve kültürel göçü teşvik etmektedir (Kainth, 2009: 86).

1.3.4. Demografik Nedenler

Gelişmekte olan ülkelerin demografik yapılarının en belirgin özelliği, doğum oranının yüksek ve sürekli olmasıdır. Gelişmiş ülkelere ise doğum oranı azdır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelere emek arzı fazlası nedeniyle işsizliğe yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelere ise çalışma yaşındaki nüfusun yetersiz olmasından dolayı emek arzında kıtlık oluşmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler işgücü açığını yabancı işçi alarak kapatmak zorunda kalmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yaşayan bireyler ise iş ve istihdam fırsatlarından yararlanmak için göç etmektedir. Ayrıca demografik açıdan bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, medeni durumu vb. özellikleri de göç etme isteğini etkilemektedir (Bayraklı, 2007: 34).

1.3.5. Çevresel Nedenler

Yaşadığı ülkelerinde çevre felaketlerinden ve iklim değişikliklerinden etkilenen insanlar başka ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadır. Çevresel sorunların bazıları; arazinin bozulması, arazi verimliliğinin azalması, deniz seviyesinin yükselmesi, sel veya fırtına tehlikesidir. Örneğin, Bangladeş'e her yıl muson yağmurlarının yağması, sellere ve deniz seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Yıkıcı doğal afetler olan tsunami, kasırga ve depremler de bireyleri göç etmeye iten nedenlerdir. (Temiz, 2004: 43). Çevresel göçe neden olan diğer faktörler ise kuraklık ve çölleşmedir. Örneğin, Afrika çölleşme sorunu yaşayan bir bölgedir. Bölgede yaşanan çölleşme ve kuraklık beraberinde

açlık, susuzluk ve sefaleti getirmektedir. Bu bölgede yaşayan bireyler ise hayatını daha iyi sürdürebileceği bölgeye göç etmek zorunda kalmaktadır (Kanlı ve Başköy, 2018: 34).

1.4. GÖÇ TÜRLERİ

Göçün birçok türü bulunmaktadır. Bazı yazarlar göç türlerini farklı biçimlerde sınıflandırmaktadır. Ancak her bir göç türü kendi sınırları içerisinde keskin bir yapıya sahip değildir. Bir göç türü farklı görülen bir başka göç türünü içinde barındırabilmektedir. Bu çalışmada göç türleri; ülke sınırına, irade esasına, yerleşme süresine, göçün yoğunluğuna, yasallık durumuna göre göç türleri başlıkları altında açıklanmıştır.

1.4.1. Ülke Sınırına Göre Göçler

Ülke sınırına göre göçler, iç göç ve uluslararası (dış) göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç göç, bireylerin belirli bir ülke içinde alt-ulusal sınırları aşarak gerçekleştirdikleri göç türüdür. İç göçte köy, kasaba, ilçe veya iller arasında hareket söz konusudur. Bu durumda ülkenin nüfusunda artma veya azalma olmamaktadır. Ancak ülkenin ekonomik ve kültürel yapısını değiştirmektedir (Kuyaksil ve Özdemir, 2015: 38). Bireyler bölgesel avantaj ve farklılıklardan yararlanmak isterler. Bu nedenle daha çok kırsaldan (az gelişmiş bölge) kentlere (gelişmiş bölge) göç hareketinde bulunurlar. Örneğin, Türkiye’de 1950’li yıllarda sanayileşme ve kalkınma hareketine bağlı iç göç olmuştur. Bu yıllarda tarımda makineleşmenin gelişmesi sebebiyle kırsal bölgede yaşayan insanlar işsiz kalmıştır. Dolayısıyla endüstrinin geliştiği ve ticaret merkezleri bulunan kentlere doğru göç edilmiştir (Özdemir, 2018: 1338).

Uluslararası (dış) göç ise bulunduğu ülke sınırlarını aşarak başka bir ülkeye yapılan göç hareketidir. Dünyanın belirli bölgelerinin daha gelişmiş olması ve bölgelerarası gelir düzeyinin yüksek olması bireyleri göçte teşvik etmektedir. Dolayısıyla göç hareketi doğudan batıya doğru olmaktadır. Uluslararası göçle birlikte göç veren ülkenin nüfusunda azalma, göç alan ülkenin nüfusunda artma meydana gelmektedir. Bu göç türünde bireyin bir yıldan fazla süreyle göç ettiği yerde bulunması gerekmektedir. Uluslararası göç genellikle çalışmak ya da iyi bir eğitim görmek için yapılmaktadır (Kocadaş, 2016: 12-15).

1.4.2. İrade Esasına Göre Göçler

İrade esasına göre göçler; gönüllü (serbest) göç ve zorunlu (mecburi) göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gönüllü göç, bireylerin hür iradesiyle gerçekleştirdiği göç

türüdür. Gönüllü göçlerin çoğu ekonomik nedenlidir ve belirli bir plan doğrultusunda gerçekleşmektedir. Aile bireylerinden birisinin iş sebebiyle başka ülkeye gitmesi ve o ülkede düzenini kurduktan sonra eşi ve çocuklarını da yanına almak istemesi örnek olarak verilebilir. Bir ülkenin çalışma yaşında olan genç nüfusun kıt olmasından dolayı başka ülkelerden işgücü talebinde bulunması gönüllü göçe örnektir. Yenilik yapma, macera arama gibi nedenler de gönüllü göç yapılabilir. Emekli olan bireyler, geri kalan ömrünü daha iyi geçirmek için farklı bölgelere gitmek isteyebilir (Dönmez Kara, 2015: 27).

Zorunlu göç, bireylerin hür iradesiyle olmayıp savaş, kıtlık, etnik ve dini çatışmalar, doğal afetler, politik istikrarsızlık vb. nedenlerle yaşadıkları bölgeyi istemsiz biçimde terk etmesidir. Bireyler özgürlüklerini ve geçimleri tehlikeye girdiği için göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle mülteci ve sığınmacıların göçü zorunlu göç sayılmaktadır (Yüceşahin ve Özgür, 2006: 16). Kalkınmaya bağlı uygulanan politikalar ve projeler sonucunda da bireyler göçe zorlanmaktadır. (Aksel, 2015: 122).

1.4.3. Yerleşme Süresine Göre Göçler

Yerleşme süresine göre göçler, geçici göç ve kalıcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Geçici göç, bireylerin yaşadığı bölgeyi belli bir amaçla terk etmesine ve belli bir süre sonra kendi ülkesine geri dönmeye denir (Özmete ve Arslan, 2018: 191). Geçici olarak göç edenlerin göç sürelerini tahmin edebiliyor olması önemlidir. Geçici göç sayılabilmesi için ikamet edilen yerden en az üç ay ve en fazla bir yıl süreyle ayrılmak gerekmektedir (Uzunalioglu, 2019: 7). Bu göç türü daha çok çalışmak ve eğitim amacıyla yapılmaktadır. Geçici göç mevsimlik göçün benzeri niteliğindedir. Ancak mevsimlik göçü de kapsayan daha geniş bir göç türüdür. Yabancı ülkede uluslararası şirketler bünyesinde belli bir süre istihdam edilen uzman göçmeler, eğitim görmek için giden öğrenciler, sanatçılar ve askerler geçici göçe örnektir (Kritz ve Keely, 1981: 14).

Kalıcı göç, bireylerin yaşadığı bölgeyi süresiz olarak terk ederek başka bölgede yaşamasıdır. Kalıcı göç sayılabilmesi için bireylerin en az bir yıl başka bölgede ikamet ediyor olması gerekmektedir. Bu göç, gönüllü ya da zorunlu nedenlerden dolayı yapılmış olabilmektedir (Sayın vd., 2016: 2). Örneğin, Almanya'da yaşam koşulları, eğitim ve sağlık olanaklarının iyi olması nedeniyle birçok Türk o ülkeye yerleşmiştir. Türkiye'ye 1785-1800 yılları arasında Balkan, Kafkas ve Kırım'dan ve 1989 yılında ise Bulgaristan'dan gelen göç hareketleri kalıcı göçtür (Çavuşoğlu, 2007: 123-124).

1.4.4. Yoğunluğuna Göre Göçler

Yoğunluğuna göre göçler, bireysel göç ve kitlesel göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek başına veya aileyle birlikte gerçekleştirilen göç hareketine bireysel göç denir. Bu göç hareketinin finansmanı bireyin kendisi tarafından karşılanabileceği gibi örgütler veya devletin desteğiyle de gerçekleşebilmektedir (Oral ve Çetinkaya, 2017: 2). Yang (2000) çalışmasında, yaş ve eğitim düzeyi gibi bireysel beşeri sermaye özelliklerin bireysel göçü etkilediğini söylemektedir. Bunun yanında erkeklerin kadınlara göre daha fazla bireysel olarak göç etme olasılığının olduğunu ifade etmektedir. Evli olmanın bireysel göçün planlanmasında olumsuz etkisi bulunmaktadır. Ayrıca bireysel göçmelerin amacının ekonomik getiriye en üst düzeye çıkarmak olduğu da çalışmada belirtilmiştir (Yang, 2000: 769).

Çok sayıda bireyin katıldığı ani göç hareketine kitlesel göç denir. Kitlesel göç, bireysel göçün bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Çünkü az sayıda öncü birey başka bölgeye göç edince bölgenin çekici yönlerini ülkelerinde bulunan akraba ve arkadaşlarına iletişim yoluyla aktarır. Böylece bölgeye göç edenlerin sayısı ani bir şekilde artış göstermektedir (Petersen, 1958, 263). Kitlesel göç akımları daha çok komşu ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Bunun sebebi göçmenlerin zorlayıcı nedenlerle ülkelerini aceleyle terk etmiş olmaları ve durumlar iyileşince ülkelerine geri dönme olanaklarının daha kolay olmasıdır (Koçancı ve Namal, 2017: 237).

1.4.5. Yasallık Durumuna Göre Göçler

Yasallık durumuna göre göçler; düzenli (yasal) göç ve düzensiz (yasa dışı) göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Düzenli göç, bireylerin bir ülkeye yasal yollarla giriş yapmasına denir. Her ülkenin yasal düzenlemeleri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla göçmenler göç ettikleri ülkede yasal açıdan sıkıntı yaratmayacak şekilde gerekli prosedür ve belgelerle giriş yaparak oturma izni alırlar. Çalışmak, eğitim görmek ve yaşamak amaçlı düzenli göç yapılmaktadır. Ayrıca uluslararası emekli göçleri de düzenli göç sayılmaktadır (Akıncı vd., 2015: 63).

Bireylerin herhangi bir ülkeye yasadışı şekillerle giriş yapmasına düzensiz göç denir. Düzensiz göçmenler göç ettikleri ülkeye kaçak olarak girerler. Vize almalarına rağmen süresi dolduktan sonra da o ülkede ikamet ederler. Ayrıca çalışmak için gerekli izin ve belgelere sahip olmamalarına karşın kaçak olarak çalışırlar. Bu durumda sığınmacı ve mülteci hareketleri düzensiz göçte örnek verilebilir. Düzensiz göç

küreselleşme ile artış göstermektedir ve dünya genelinde düzensiz göçmen sayısı verilerine ulaşılabilen derecede çoktur. Ülkemizde düzensiz göç hareketi, 1980’li yıllarda bavul ticareti yapmak için İstanbul’a gelen Polonyalılar ile başlamıştır. Ardından SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen kaçak göçmenlerle devam etmiştir (İçduygu, 2004: 24-34).

1.4.6. Diğer Göç Türleri

Diğer göç türleri olan transit göç, mevsimlik göç ve beyin göçü olmak üzere üç göç türü bulunmaktadır. Transit göç, göçmenlerin asıl hedefledikleri ülkeye gitmek için yaşadığı ülke ile hedef ülke arasında kalan bir ülkede geçici bir süre kalınmasına denir. Bu göç türü, genellikle düzensiz göçün alt dalı sayılmaktadır. Türkiye, Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlaması nedeniyle transit ülke konumundadır. Örneğin, Afgan bir göçmenin Avrupa’ya göç etmesi için Türkiye’de geçici bir süre kalması gerekmektedir (Tepealtı, 2019: 126).

Mevsimlik göç, bireylerin her yıl belirli aylar içinde yaşadığı bölgeden başka bir bölgeye göç etmesine denir. Mevsimlik göç, geçici göç türü sayılmaktadır. Periyodik olarak her yıl tekrarlanabilen göç türüdür. Tarım, hayvancılık ve yaylacılık faaliyetleri yılın belli dönemlerinde gerçekleştirilmektedir ve dönem sonunda yaşanılan bölgeye geri dönmektedir. Ülkemizde çay ve fındık toplama zamanında Karadeniz’e göç edilmesi, dinlenmek için bağ evlerine gidilmesi, turizm işçiliği için Antalya’ya gidilmesi mevsimlik göçe örnek verilebilir (Koçak ve Terzi, 2012: 170).

Diğer göç türlerinden bir diğeri de beyin göçüdür. İyi eğitim almış ve alanında uzmanlaşmış bireylerin çeşitli nedenlerle göç etmesine beyin göçü denir. Yaşadığı ülkesinde istihdam imkânlarının sınır olması, tatmin edici ücret verilmemesi, yaratıcı gücün teşvik edilmemesi, manevi açıdan yeterince değer görememesi gibi nedenler, bireyleri göçe itmektir. Beyin göçü genellikle gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır. Birey açısından bakıldığında göç etmek kârlı sayılabilir. Gelişmiş ülkelerde daha yüksek ücret alacak, kültürü artacak, daha iyi şartlarda çalışma imkânına sahip olacak, eğitim ve araştırma olanaklarından yararlanacak, yenilik ve buluş merkezlerine yakın olacaktır. Ancak bu durum göç veren ülke ekonomisini negatif etkilemektedir. Göç alan ülkede ise sosyal hasılayı arttırmaktadır (Erkal, 1980: 73-78). Ülkemizden Prof. Dr. Aziz SANCAR, ABD’ye göç ederek 2015 yılında “DNA Onarımı” hakkında bilimsel çalışmalar yaparak Nobel Kimya Ödülü alması beyin göçüne örnek verilebilir.

1.5. ULUSLARARASI GÖÇÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Uluslararası göç süreci göç veren ve göç alan ülkeler için karmaşık bir olaydır. Her ülke bu süreçten farklı etkilenmektedir. Uluslararası göçün ülkelere pozitif ve negatif etkileri bulunmaktadır. İşgücü arzı yeterli düzeyde olmayan ülkeler için göçmenler, işgücü açığını kapatmaya yardımcı olmaktadır. Beşeri sermayesi yüksek olan göçmenin gelmesi Ar-Ge yatırımlarının ve ekonomik faaliyetlerin artmasına katkı sağlar. Göç hareketi ile ülkeye yabancı sermaye girişinde artış meydana gelir ve bu durum yatırımları artırır. Göçmenlerin işgücü piyasasına katılmasıyla emek verimliliğinde bir artış olur ve bu da ülkenin kişi başına GSYH'sini pozitif olarak etkiler. Göçmenler yerel halkın çalışmak istemediği inşaat, tarım ve hizmet sektörlerinde çalışarak belirtilen sektörleri geliştirir. Göçmenler vergi gelirlerini artırarak göç edilen ülkedeki tam kamusal mal arzını artırır. Ayrıca çeşitli ülkelere gelen göç farklı kültürlerin kaynaşmasını sağlar.

Uluslararası göçün ülkelere negatif etkileri de bulunmaktadır. Göç alan ülkede nüfus artışı meydana gelir ve böylece konut, yol, okul, hastane gibi yatırımlarını artırmayı zorunlu kılar. Konut yetersizliğinden dolayı kira fiyatları artar. Bu durumda gecekondular yapılır ve çarpık kentleşme meydana gelir. Göçmenler temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için düşük ücretli işlerde sigortasız olarak çalışmaya razı gelir. Dolayısıyla kayıt dışı istihdam ortaya çıkar. Vasıfsız nüfusun gelmesi birey yetiştirme maliyetini artırır ve bu da ekonomik kalkınmayı yavaşlatır. Gelir azlığı nedeniyle hırsızlık, insan ticareti gibi suç olayları artar. Göç edilen ülkede kültürel farklılıkların olması nedeniyle uyum sağlamada güçlükler yaşanır. Yaşam tarzındaki farklılık nedeniyle çok eşlilik, etnik ve mezhepsel kutuplaşma vb. toplumsal sorunlar meydana gelir. Kısacası sağlık, eğitim, barınma ve işgücü problemleri yaşanır (Babacan, 2019: 47-49).

1.5.1. Dünya'da Uluslararası Göçün Tarihi

Göç kavramı, insanların var olduğu ilk zamandan beri süregelen bir olgudur. İnsanlar değişen ve gelişen ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göç hareketinde bulunmuştur. Tarihin her döneminde insanlar kıtlık, savaş, doğal afetler, iş bulmak, dini hoşgörüsüzlükten kurtulmak gibi çeşitli nedenlerle bireysel, küçük topluluk halinde veya kitlesel olarak bir yerden başka bir yere göç etmiştir. Göç, terk edilen bölgeyi ve göç alan bölgeyi sosyal, ekonomik ve kültürel yönden etkilemiştir (Sayın vd., 2016: 2).

Uluslararası göçün ne zaman başladığına dair kesin bir tarih söylemek mümkün değildir. Avcılık ve toplayıcılık döneminde insanlar yiyecek bulmak için bir yerden başka

bir yere gitmiştir. Yerleşik hayata geçildiğinde ise kalıcı bir düzen kurulamamıştır. Yerleşik hayatın varlığından söz edebilmek için grup halinde yaşamak gereklidir. Sonuç olarak yoksulluk ve doğal felaketlerden kaçarak yaşamak için daha uygun bölgelerin keşfedilmesi kitlesel göçü tetiklenmiştir. Dolayısıyla göç insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu söylenebilir (Rystad, 1992: 1169).

Dünya tarihi boyunca insanların her göç hareketlerini kayıt altına almak mümkün olmamıştır. Dünya üzerinde kaç kişinin göçe katıldığı, hangi bölgeye gittikleri ya da hangi nedenlerle göç ettikleri tam olarak tespit edilememiştir. Bazı göçler zamanla varlığını unutturmuş olsa da bazı göçler dünya tarihini derinden etkilemiştir (Özbaş, 2014: 5).

Tarihte kayıtlara geçen büyük göçlerden birisi Kavimler Göçüdür. En eski kitlesel göç olarak bilinmektedir. Göç hareketi 4. yüzyılda başlamıştır ve uzun bir dönem devam etmiştir. Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır ve burada hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadır. Türkler, Çin Devleti'nin hâkimiyetine girmek istememek, kuraklık, nüfus kalabalığı, salgın hastalıklar, otlakların yetersizliği gibi nedenlerle Orta Asya'dan göç etmek zorunda kalmıştır. Göç dalgası Doğu'dan Batı'ya doğru olmuştur. Bu göçler günümüz Avrupa coğrafyasının da temellerini atmıştır. Yerlerinden kovulan kavimler, Roma İmparatorluğunu zayıflatmıştır ve ikiye bölünmesine neden olmuştur (Çapan ve Güvenç, 2017: 632- 634). Batı Roma yıkılması sonucunda ise ilk çağ kapanmıştır ve orta çağ başlamıştır. Kavimler Göçünün bir başka etkisi de Avrupa'da derebeylik sistemini başlatması ve uzun yıllar devam ettirmesidir (Aydemir ve Genç, 2011: 227).

Modern uluslararası göçün tarihsel gelişimini daha iyi anlayabilmemiz için zamanı belli aralıklara ayırarak göç hareketlerinde sınıflandırma yapabiliriz. Göç hareketlerinin ilki, 16. ve 19. yüzyıl arasını kapsayan sömürgecilik dönemidir. Bu döneme merkantilist dönem de denilmektedir. Bu dönemin başlamasının temelinde 1492 yılında Amerika kıtasının keşfedilmesi vardır. Bu keşfin sonucunda göç hareketleri deniz aşırı boyut kazanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bulunan bireyler, yeni keşfedilen topraklardan faydalanmak için Amerika kıtasına kitleler halinde göç etmiştir. Bireylerin bu göç hareketine katılmalarına ekonomik faktörler neden olmuştur. Göçmenler, tarım yapma imkânı, altın bulma umudu ve deniz aşırı ticaret yapma gibi nedenlerle yeni kıtaya yerleşmiştir (Kurtuluş, 2005: 876-878). Endüstri öncesi teknolojiye yetersiz olduğundan insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Avrupalı tüccarlar, 17. ve 18. yüzyılda sömürge edinmek ve sömürgelerindeki kölelerin ticaretini yapmak

için özellikle Batı Afrika'dan 9,6 milyon birey zorunlu göç etmesine neden olmuştur. Köle ticareti, ucuz işgücü niteliğinde olduğu için en büyük emek göçü sayılmaktadır (Kandemir, 2010: 42).

İkinci göç hareketleri, 19. yüzyılda başlayan ve Birinci Dünya Savaşına kadar devam eden endüstriyel dönemdir. Avrupa sömürgecilik faaliyetleri ve köleleştirme ile üretimini arttırmasıyla kısa sürede zenginleşmiştir. Özellikle İngiltere, sömürgelerinden elde ettiği kârları imalat sektöründe yatırıma dönüştürmüştür. Bu durum da ticari tarımın yapılmasını tetiklemiştir (Castles ve Miller, 1998: 55) Ayrıca sanayi devrimiyle birlikte buharlı makineler icat edilmiştir. Farklı iş kollarının ortaya çıkması işgücüne ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise İngiltere'ye göçü teşvik etmiştir (Candan vd, 2018: 869). Bu dönemin başka bir özelliği de serbest göçlerin oluşmasıdır. 1880'li yıllarda ekonomik serbestleşmeye bağlı olarak nüfus hareketleri üzerindeki kontroller de dâhil olmak üzere tüm engeller kaldırılmıştır. Çarlık Rusya hariç olmak üzere Birinci Dünya Savaşına kadar olan 50 yıldan daha fazla süre zarfında Avrupa'da yurtdışına çıkmak için kontroller neredeyse kalmamıştır. Böylece Avrupa yoğun bir göçmen akımına uğramıştır (Rystad, 1992: 1170).

Üçüncü göç hareketleri, iki dünya savaşı arası dönemi kapsamaktadır. Birinci Dünya Savaşından sonra birçok imparatorluk yıkılmıştır ve yeni ulus devletler kurulmuştur. Toprakları bölünen bazı etnik gruplar yeni kurulan devletlerin sınırlarında kalmıştır. O dönemde giderek artan milliyetçilik akımının etkisiyle ulus devletler etnik ve dini kökenleri farklı olan grupları göç etmeye zorlamıştır. Bazı göçler de devletlerle anlaşarak karşılıklı nüfus değiş tokuşu şeklinde olmuştur. Genel olarak bakıldığında 1918 ve 1945 arası dönemde uluslararası göç hareketlerinde azalma olmuştur ve Avrupa'da göç hareketleri aniden durmuştur. Bunun sebebi o dönemde yaşanan ekonomik durgunluk ve krizlerdir. Bu durumda birçok ülke göçmenleri düşman gözüyle görmüştür. Kısacası işsizlik sorununun olması yabancı rekabete karşı yerli işgücünün korunmasına yönelik tedbirler, iki savaş arası dönemde uluslararası göçün azalma nedenidir (Uzun, 2018: 38).

Dördüncü göç hareketleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde yaşanan iki temel uluslararası göç hareketi bulunmaktadır. Birinci uluslararası göç hareketi, özellikle Avrupa'da sömürgeleştirilen ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları sonucunda yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupalıların sömürdükleri Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri bağımsızlıklarını kazanarak birçok yeni devletler kurmuştur. Yeni kurulan devletler, sömürgeci devletler tarafından kendi

ülkelerine getirilen Avrupalı nüfusu geri göndermek istemesi sonucunda oluşan göçlerdir (Kandemir, 2010: 43).

İkinci uluslararası göç hareketi ise profesyonel nitelikli işgücü göçleridir. 1945 ve 1973 yılları arasında endüstrileri hızla büyüyen Batı Avrupa ülkeleri, ABD ve Orta Doğu'da bulunan zengin petrol üreticileri işgücü açığını kapatabilmek için geçici yabancı işçi ihraç etmiştir. Bu ülkelerin başında Almanya gelmektedir ve İspanya, Türkiye, Yunanistan ve Portekiz'den işgücü göçü almıştır. İlk başta geçici olarak alınan işgücü göçü zamanla göçmenler o ülkelere yerleşme kararı almıştır. Bu dönemde Batı Almanya'ya göç edenlerin sayısı 13 milyonu geçmiştir. Fransa ise Fas, Cezayir ve Tunus'tan işgücü göçü almıştır. Ekonomik nedenlerle gerçekleştirilen bu göç türü bireylerin isteğine bağlı olduğu için gönüllülük esasına dayanmaktadır. (Aksoy, 2012: 294). Bu dönemde göç hareketleri sadece Avrupa ülkeleri ve diğer ülkeler arasında gerçekleşmesinin yanı sıra Avrupa ülkelerinin kendi arasında da göç hareketleri olmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği (AB) kurulduktan sonra sınır geçişlerinde engellerinin kaldırılması uluslararası göç hareketlerini hızlandırmıştır (Güleç, 2015: 83-84).

Tablo 3. En Çok Uluslararası Göçmene Sahip İlk On Beş Ülke (2019)

Sıra	Ülkeler	Göçmen Sayısı	Sıra	Ülkeler	Göçmen Sayısı
1	ABD	50.661.149	9	Avustralya	7.549.270
2	Almanya	13.132.146	10	İtalya	6.273.722
3	Suudi Arabistan	13.122.338	11	İspanya	6.104.203
4	Rusya	11.640.559	12	Türkiye	5.876.829
5	İngiltere	9.552.110	13	Hindistan	5.154.737
6	Birleşik Arap Emirlikleri	8.587.256	14	Ukrayna	4.964.293
7	Fransa	8.334.875	15	Güney Afrika	4.224.256
8	Kanada	7.960.657			

Kaynak: UN DESA, 2019

Beşinci göç hareketleri ise 1980 yılından sonra başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan küreselleşme dönemidir. 1980 yılından sonra malların, sermayenin ve işgücünün dünyada dolaşımı serbestleşmiştir. 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılması ve 1991 yılında ise Sovyetler Birliğinin dağılması sonucunda milyonlarca insan kendilerine yeni yurt arayışına girmiştir. Ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesiyle de yasal ve yasadışı yollardan uluslararası göç hareketleri hız kazanmıştır (Bakırtaş, 2012: 233-234). 2000 yılında 173 milyon uluslararası göçmen varken 2010 yılında bu sayı 220 milyona ve 2017 yılında ise yaklaşık olarak 258 milyona ulaşmıştır (Develi, 2017: 1349). Tablo 3'te en çok uluslararası göçmene sahip ilk on beş ülke gösterilmektedir. Belirtilen tabloya bakıldığında ABD en çok uluslararası göçmen barındırmada ilk sırada yer almaktadır.

Genel olarak bakıldığında göçmenlerin Avrupa ülkeleri gibi görece gelişmiş ülkeleri tercih ettikleri söylenebilir. Türkiye ise en çok uluslararası göçmene sahip ülkeler arasında 12. sırada olduğu görülmektedir.

1.5.2. Türkiye’de Uluslararası Göçün Tarihi

Dünyada uluslararası göç akımları İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanmıştır ve birçok ülke gibi Türkiye’de göçlerden etkilenmiştir. Türkiye konumundan dolayı tarihin her döneminde uluslararası göçün kavşak noktası olmuştur. Asya ile Avrupa’nın kesişme noktası olması nedeniyle göçmen gruplarına köprü görevi görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’ndan çok kültürlü yapı miras olarak kalması sonucunda farklı kültürleri birbiriyle kaynaştırmaya da ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye düzenli ve düzensiz anlamda göç alan bir ülke olmuştur. Önceleri göçmenler için transit ülke konumunda olan Türkiye zamanla hedef ülke konumuna gelmiştir. Sanayi devriminin ardından göç veren ülkeyken son zamanlarda göç alan ülkelerden birisidir. Hem göç alan ve göç veren hem de transit ülke olması sebebiyle Türkiye, “çok boyutlu göç ülkesi” olarak isimlendirilebilir (Alarçin, 2019: 42-43). Bu çalışmada Türkiye’den yapılan göçler ve Türkiye’den yapılan göçler olmak üzere iki başlık halinde incelenecektir.

1.5.2.1. Türkiye’den Yapılan Göçler

Türkiye’de göç olgusu özellikle 1950’li yıllarda sanayileşmenin etkisiyle gerçekleşmiştir. Sanayileşmeyle birlikte işsiz kalan tarım işçileri kırsal bölgelerden kentlere yeni iş bulma umuduyla göç etmiştir. Kırsaldan kentlere doğru olan göç akımı, Türk işçilerinin Avrupa’ya göç etmesi sonucu uluslararası bir boyut kazanmıştır. 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında ikili işgücü anlaşması yapılmasıyla birlikte Türkiye’den Almanya’ya işgücü göçü olmuştur. Ardından Hollanda, Belçika, Danimarka, Avusturya, Fransa, İsveç ülkeleriyle de anlaşma imzalanmıştır ve böylece Türkiye’den yurt dışına göç ivme kazanmıştır. Gelişmiş Avrupa ülkelerine yapılan göçte; işgücü eksikliğini tamamlama amacının yanı sıra Türkiye’nin işsizlik sorununu çözmek ve döviz açığının kapatılması da amaçlanmıştır (Aksel, 2015: 124).

1970’li yılları petrol krizi yaşanmıştır. Bu durum petrol ithal eden ülkelerde ekonomik durgunluğa neden olurken petrol ihraç eden ülkelerde avantaj sağlamıştır. Bu nedenle Batı Avrupa’ya Türk işgücü göçü azalmıştır. Ancak 1970’li yılların ikinci yarısından 1980’li yıllar boyunca Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri imar ve kalkınma planları için müteahhitlik hizmetinde çalıştırılmak üzere Türkiye’den işgücü göçü

almıştır. Aynı zamanda 1980’li yıllarda Türkiye’de yaşanan siyasi karışıklıklardan kaçanların başlattığı siyasal göç de meydana gelmiştir. 1990’lı yıllarda yaşanan Körfez Savaşı, altyapı yatırımlarının tamamlanması ve petrol fiyatlarının zamanla düşmesi sonucunda Arap ülkelerine çalışmak için giden Türk göçmen sayısı azalmıştır. Ardından 1990 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucunda Rusya yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Rusya’da bulunan Türk inşaat şirketleri ihaleler almıştır. Bu gelişme Türkiye’den işçi, mühendis ve yöneticilerin Rusya’ya göç etmesini teşvik etmiştir. 1990 yılında Türklerin Avrupa ülkelerine yapılan göçlere bakıldığında yasal olarak aile birleşmeleri çoğunluktadır. Bunun yanında iltica ve yasadışı göçler de artma meydana gelmiştir. Göç hareketleri sonucunda önemli sayıda Türk vatandaşı birçok ülkeye yerleşmiş durumdadır (Naz, 2015: 58-60). Tablo 4’te 2019 yılına göre Türkiye’den en çok göç edilen 20 ülkedeki göçmen sayısı gösterilmektedir. Tabloya bakıldığında Türklerin daha fazla iş imkânına sahip olabileceği, daha iyi ücret alabileceği ve yaşam standardını yükseltebileceği ekonomik yönden gelişmiş ülkelere göç ettikleri görülmektedir. İlk sırada yer alan Almanya ise ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için Türk göçmen talebinde bulunmaktadır.

Tablo 4. Ülkelere Göre Türkiye’den Yapılan Göçler (2019)

Sıra	Ülkeler	Göçmen Sayısı	Sıra	Ülkeler	Göçmen Sayısı
1	Almanya	1.531.333	11	Avustralya	42.880
2	ABD	409.480	12	Birleşik Arap Emirlikleri	37.621
3	Fransa	327.508	13	Danimarka	34.938
4	Avusturya	218.201	14	Yunanistan	32.638
5	Hollanda	204.702	15	Kanada	28.447
6	İngiltere	104.491	16	İsrail	27.190
7	Belçika	104.059	17	İtalya	20.558
8	İsviçre	80.613	18	Makedonya	19.991
9	İsveç	50.118	19	Irak	17.938
10	Kazakistan	49.003	20	Kuveyt	13.020

Kaynak: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

1.5.2.2. Türkiye’ye Yapılan Göçler

Türkiye’ye yapılan göçler tarihsel olarak iki döneme ayrılabilir. Birincisi, 1923-1980 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde Türkiye’ye göç çoğunlukla Türk kökenli göçmenler tarafından gerçekleşmiştir. İkincisi, 1980 yılından başlayıp günümüzde devam etmekte olan dönemdir. Bu dönemde ise Türkiye’ye göç çoğunlukla yabancı göçmenler tarafından gerçekleşmiştir. 1921- 1927 yılları arasında 19.000 Kafkas Türkü, 1928 yılında 500 Kıbrıs Türkü, 1923-1949 yılları arasında mübadele sonucunda

Yunanistan'dan yaklaşık 400.000 Türk, 1934-1960 yılları arasında 270.000 Yugoslav ve Makedon Türkü Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göç etmiştir. Toplamda 1923-1995 yılları arasında yaklaşık olarak 305.000 kişinin Türkiye'ye göç ettiği görülmektedir (Deniz, 2014: 193-194).

1980 yılından sonra Türkiye'ye yapılan göçler yabancı kökenli göçmenleri kapsamaktadır. Bu tarihten sonra Türkiye birçok iltica ve yasadışı göçmene ev sahipliği yapmıştır. 1979 yılında İran Devrimi yaşanması neticesinde Türkiye'ye yaklaşık bir milyon kişi göç etmiştir. Bu göçmenler çoğunlukla Azeri, Fas ve Kürt uyrukludur. 1980 yılında Doğu Bloğunun yıkılması sonucunda Afganistan'dan 5000 kişi, 1988 yılında Halepçe katliamı sonrasında Kuzey Irak'tan 1.542 kişi, 1989 yılında Bulgaristan'dan 300 binden fazla kişi Türkiye'ye sığınmıştır. 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan, 1999 yılında Kosova'dan, 2001 yılında Makedonya'dan binlerce kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1012-1013).

1980 yılından itibaren genellikle siyasi istikrarsızlık nedeniyle çevre ülkelerden Türkiye'ye göç hareketi olmuştur 1990'lı yıllardan sonra ise Rusya, İran, Azerbaycan gibi ülkelerde vatandaşlara uygulanan liberal politikalar sonucunda Türkiye'ye göç almıştır (İçduygu, 2004: 89). Göçmenler transit ülke ya da hedef ülke olarak Türkiye'ye seçmektedir. Komşu ülkelere göre Türkiye'nin ekonomik koşullarının iyi olması, sosyal ilişkilerin düzenli olması, yaşamın ucuz olması, misafirperverlik ve huzurlu yaşam koşulları gibi faktörler hedef ülke olarak seçilme nedenidir (Balkır ve Kırkulak, 2009: 132).

Tablo 5'te adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre 2019 yılında 10 ülkeden Türkiye'ye göç eden yabancı uyruklu nüfus gösterilmektedir. Belirtilen tablo incelendiğinde Türkiye'ye gelen yabancı nüfus çoğunlukla Ortadoğu ülkelerinden geldiği görülmektedir. Ayrıca ilk sıralarda yer alan Irak, Afganistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin Türkiye'nin sınır komşusu olmaları ve ülkelerinde siyasi ve ekonomik istikrarın bulunmaması gibi nedenlerin Türkiye'ye göç etmelerinde etkili olduğu söylenebilir.

21. yüzyılda yaşanan en büyük kitlesel göç Suriye göçüdür. 2011 yılında "Arap Baharı" adı verilen özgürlük ve insan hakları taleplerine yönelik ayaklanmalar Esad yönetimine karşı Suriye'de de ortaya çıkarmıştır. Suriye'de Esad rejimine yönelik bu gösteriler, ülkede iç savaşın çıkmasına neden olmuştur. Milyonlarca Suriyeli bölgeyi terk ederek güvenli buldukları bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Suriyelilerin en çok göç

ettiği ülke Türkiye olmuştur. Bunun yanında Lübnan, Ürdün ve Irak’a önemli ölçüde göç akımı yaşanmıştır.

Tablo 5. ADNKS’e Göre Türkiye’de 2019 Yılındaki Yabancı Uyraklı Nüfus (İlk 10 Ülke)

Sıra	Ülkeler	Nüfus
1	Irak	313.810
2	Afganistan	152.230
3	Türkmenistan	133.669
4	Suriye	114.277
5	İran	92.718
6	Almanya	88.539
7	Azerbaycan	68.515
8	Özbekistan	44.906
9	Rusya Federasyonu	40.201
10	Mısır	31.105
Toplam		1.531.180

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye, birçok ülkeye göre Suriyeli göçmenlerin kendisine sığınması konusunda daha esnek davranmıştır. Bu kapsamda savaş ve zulümden kaçan göçmenlere sınır kapılarının açık tutulması ve temel ihtiyaçlarını karşılanmasına yönelik “Açık Kapı Politikası” uygulanmıştır. Bu dönemde göç kabul eden ülkeler uyguladığı politikalarda bazı değişiklikler yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye, 2014 yılında 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu düzenlenmiştir. Bu kapsamda Suriyelere “Geçici Koruma Statüsü” verilmiştir (Sezik ve Ağır, 2015: 99-102).

Tablo 6’da yıllara göre Türkiye’de geçici koruma statüsündeki Suriyeli nüfus gösterilmektedir. Tabloya bakıldığında 2011 yılında uygulanan “Açık Kapı Politikasının” ardından Türkiye’ye Suriyeli göçmenlerin geldiği görülmektedir. Göçmen sayısı 2012-2018 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. En büyük artış ise Suriyeli göçmenlere “Geçici Koruma Statüsü” verildiği 2014 yılında gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise göçmen sayısı azalma eğilimi göstermiştir.

Tablo 6. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Yıllar	Mülteci Sayısı	Yıllar	Mülteci Sayısı
2011	0	2016	2.834.441
2012	14.237	2017	3.426.786
2013	224.655	2018	3.623.192
2014	1.519.289	2019	3.576.370
2015	2.503.549		

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Türkiye'ye gelen Suriyeliler çeşitli illere yerleştirilmiştir. Türkiye'de geçici koruma kapsamında olan Suriyelilerin ilk 10 ile göre dağılımı Tablo 7'de gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde en fazla Suriyeli gömen barındıran il İstanbul'dur. Genel olarak bakıldığında ise göçmenlerin iş olanaklarının fazla olduğu sanayi illerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 7. Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin ilk 10 İle Göre Dağılımı (2020)

Sıra	İller	Mülteci Sayısı	Sıra	İller	Mülteci Sayısı
1	İstanbul	497.775	6	Mersin	212.022
2	Gaziantep	448.891	7	Bursa	176.143
3	Hatay	433.167	8	İzmir	145.806
4	Şanlıurfa	420.693	9	Konya	114.455
5	Adana	246.134	19	Kilis	108.328

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DIŞ TİCARET PERSPEKTİFİNDEN ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET

1. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ticaretinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. En önemli gelişme, ticaretin serbestleştirilmesidir. Bununla birlikte benzer ekonomiler arasında ticaret artmıştır ve sanayi mallarının endüstri-içi ticareti (EİT) de artış gözlenmiştir. Dış ticarete meydana gelen bu değişiklikler, faktör donatımı bakımından birbirine benzeyen ülkelerin kendi aralarındaki ticareti açıklamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca geleneksel teoriler basit ve sınırlayıcı varsayımlara dayanmaktadır. Üretim fonksiyonunun sadece emek ve sermaye olmadığını bilginin de bu fonksiyona katılması gerektiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Leontief'in 1954 yılında ABD verilerini kullanarak yaptığı çalışmada faktör donatım teorisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu tartışmalı sonucun ardından 1970'li yıllarda yeni dış teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler, eksik rekabet piyasaları ve ölçüğe göre artan getiriler gibi daha gerçekçi varsayımlara dayanmaktadır. Dolayısıyla bu teoriler benzer ekonomiler arasındaki ticaret ve sanayi mallarına ilişkin EİT düzeyini açıklamaya çalışması yönünden tamamlayıcı nitelik taşımaktadır (Bayraktutan, 2003: 181-184).

1980 yılından sonra Türkiye'nin ticaret yapısının ağırlıklı olarak ne türde gerçekleştiğine yönelik çalışmalar gündeme gelmiştir. Erlat ve Erlat (2003: 32-33) çalışmalarında Türkiye'nin ticaret yapısının genel olarak EAT özellik taşıdığını ancak 1980 yılından sonra EİT şekline dönüştüğü ve EİT kapsamına giren sektör sayısında da artış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yenilmez ve Kutlu (2005: 62) çalışmalarında ise Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki EİT'yi araştırmıştır. Gümrük Birliği ülkeler arasındaki EİT'yi pozitif yönde etkilediği ve ticarete konu olan mal çeşidinde artışa yol açtığı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle EİT'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Yeni Dış Ticaret Teorileri açıklanacaktır. Ardından EİT'nin tanımı ve ölçüm yöntemleri ele alınacaktır.

1.1. VARLIK TEORİSİ

Irvin Kravis tarafından 1956 yılında geliştirilmiştir. Dış ticaret, ülkede bir malın / hizmetin sağlanabilir olup olmamasına bağlıdır. Ülkeler bir malı kendi ekonomilerinde

üretiyorsa ya da pahalıya üretiyorsa o malı dış ticaret yoluyla temin eder. Bir ülke doğal kaynakların yeterli olmaması veya teknik ilerlemenin yavaş olması gibi nedenlerle bir malın üretimini gerçekleştiremez. Dolayısıyla ülke bir malı ithal ediyorsa arzının esnek olmadığı anlamına gelmektedir. Ülke bir malı ihraç ediyorsa üretim gücünün yüksek olduğunu göstermektedir (Ordu, 2013: 38).

1.2. NİTELİKLİ İŞGÜCÜ TEORİSİ

Donald Keesing ve Peter Kenen tarafından 1965 yılında geliştirilmiştir. Teori dış ticareti nitelikli işgücü farklılıklarıyla açıklamaktadır. Bu görüşe göre, mesleki veya nitelikli işgücü yönünden zengin olan ülkeler, üretimi büyük ölçüde bu faktörlere bağlı olan mallarda yapmaktadır. Aksine niteliksiz işgücü bol olan ülkeler ise üretimi yoğun olarak kalifiye emek gerektirmeyen mallarda yapmaktadırlar. Nitelikli işgücü teorisi, faktör donatım teorisinin değiştirilmiş hali sayılmaktadır. Nitelikli emeği yoğun şekilde kullanılarak üretilen mallar, aynı zamanda sermaye yoğun mallar olduğu için bazı ekonomistler, bu teoriye “Neo-Faktör Donatımı” teorisi adını da vermektedir. (Seyidoğlu, 2009: 100-101).

Keesing analizinde Heckscher-Ohlin Modeli'nin bazı varsayımlarını olduğu gibi almaktadır. Bu varsayımlar; tam rekabet koşullarının geçerli olması, zevk ve tercihlerin bütün ülkelerde benzer olması, ölçek ekonomilerinin olmaması ve taşıma maliyetlerinin olmamasıdır. Faktör donatım teorisinden farklı olarak doğal kaynaklar haricinde diğer faktörlerden sermaye, nitelikli ve niteliksiz işgücünün ülke içinde dolaşımı serbesttir. Dolayısıyla nitelikli işgücü teorisine göre işgücü kalitesinin artırılması için beşeri sermaye yatırımlarının yapılması, işgücünün sermaye ile donatılması ve eğitim planlaması yapılması ülkeyi uluslararası ticarete avantajlı konuma getirebilmektedir (Keesing, 1968: 6).

1.3. TEKNOLOJİ AÇIĞI TEORİSİ

Michael Vivian Posner tarafından 1961 yılında geliştirilmiştir. “Gecikmeli Taklit Hipotezi” de denilmektedir. Teori ülkelerin dış ticaret yapma nedenini teknolojik yeniliklerin olduğunu söylemektedir. Teoriye göre, yeni bir malı veya teknolojiyi sanayileşmiş ülkeler icat etmektedir. Dolayısıyla diğer ülkeler sanayileşmiş ülkeyi taklit edene kadar malın ilk ihracatçısı icatçı ülke olmaktadır. Buldukları teknolojik yenilikleri ise patent ve fikri mülkiyet yasaları ile koruma altına almaktadırlar. Böylece yeniliği ilk kez bulan sanayileşmiş ülke o malın geçici monopolcüsü konumuna geçmektedir.

Zamanla taklit ve öğrenme gibi yollarla gelişmekte olan ülkeler de bu teknolojiye öğrenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde emek ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörler daha ucuz olduğu için benzer mallar sanayileşmiş ülkelerden daha düşük maliyetli üretilmeye başlanır ve ihraç edilir. Bu durumda malın ilk ihracatçısı olan sanayileşmiş ülke ise taklitçi ülke ile rekabet edemez hale gelir ve o malı ithal etmeye başlar. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkeler, Ar-Ge yatırımları yoluyla yeni ürün teknolojilerini bulursa tekrar ürünün ihracatçı konumuna geçebilmektedir (Posner, 1961: 332-334).

1.4. ÜRÜN DÖNEMLERİ TEORİSİ

Raymon Vernon tarafından 1966 yılında ortaya atılan bu teori, teknoloji açığı teorisinin geliştirilmiş halidir. Bir ürünün icat edilmesi ile uluslararası ticareti etkilemesine kadar geçecek süredeki ürün dönemlerini temel almaktadır. Vernon'a göre bir malın icadı Ar-Ge harcamaların yüksek olduğu ve eğitimli işgücünün fazla olduğu ABD gibi ileri sanayileşmiş ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Bir ürünün yaşam dönemleri beş aşamadan oluşmaktadır (Özörnek Tunç, 2012: 9-10):

- Birincisi “giriş” aşamasıdır. Bu aşamada, yeni ürün icat edilmektedir ve ürünün üretimini sadece icatçı ülke yapmaktadır. Bu aşamada henüz ihracat yoktur. Üretim, iç piyasa talebini karşılamaya yönelik olduğu için ufak çaptadır.
- İkincisi “büyüme ve genişleme” aşamasıdır. Bu aşamada, üretim hızlanmaktadır ve ürünler iç talebi karşılamakla birlikte icatçı ülke tarafından ihraç edilmektedir.
- Üçüncüsü “olgunluk” aşamasıdır. Bu aşamada, ürün deneme-yanılma konusu olmaktan çıkmaktadır ve ürünün nitelikleri üretici ve tüketici tarafından bilinmektedir. İcatçı ülke malın üretim maliyetini düşürmeyi amaçladığı için olgunlaşan ürünün lisansını veya patentini az gelişmiş ülkelere paylaşmaktadır. Böylece ürünün üretimi taklitçi ülkeye geçmektedir. İcatçı ülke az miktarda mal üretmeye devam ediyor olsa da ihracatında azalma meydana gelmektedir.
- Dördüncüsü “gerileme” aşamasıdır. Bu aşamada, icatçı ülkenin ihracatında belirgin bir düşüş olmaktadır. Taklitçi ülke ürünü ithal etmeyi bırakmaktadır ve artık malı ihraç etmektedir.
- Beşincisi “yok oluş” aşamasıdır. Bu aşamada ise icatçı ülke artık ürünü üretmemektedir ve ihracatını da tamamen bırakmaktadır. Malın üretimini ve

ihracatını ise taklitçi ülke üstlenmektedir. Böyle bir durumda icatçı ülke artık yeni bir ürün icat etmek zorunda kalmaktadır.

1.5. TERCİHLERDE BENZERLİK TEORİSİ

Staffan Burenstam Linder tarafından 1961 yılında geliştirilmiştir. Daha önceki teoriler arz yönlü iken Linder ticaretin talep yönünü ele almaktadır. Ayrıca faktör donatım teorisinin aksine ticarete konu olan malların benzer ancak farklılaştırılmış sanayi ürünleri olduğunu söylemektedir. Teoriye göre dış ticareti sanayi ürünlerinin maliyeti değil de ülkelerin zevk ve tercihleri belirlemektedir. Ülkelerin zevk ve tercihlerini belirleyen en önemli faktör ise kişi başına düşen gelir düzeyidir. Başka bir deyişle bir ülkede üretilen ürün grupları aynı zamanda kişi başına düşen gelir düzeyinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla bu ürünler o ülkenin ihracatını oluşturmaktadır. Bir ülkedeki firmalar ilk önce halk tarafından talep edilen ürünleri üretmektedir. Ülke iç piyasa talebini karşıladıktan sonra ürünleri ihraç edebileceği dış piyasalar ise gelir ve tercihleri kendisine benzeyen ülkeler olmaktadır. Bu sebepten dolayı bu teoriye “Taleplerin Örtüşmesi Teorisi” de denilmektedir (Atik, 2006: 34).

1.6. ÖLÇEK EKONOMİLERİ TEORİSİ

Geleneksel dış ticaret teorileri, malların sabit getiri koşulları altında üretildiğini savunmaktadır. Ölçek ekonomileri teorisinin genel varsayımı ise maliyetlerin üretim ölçeğine göre artan getiri sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle ülkeler her bakımdan aynı donanımına sahip olsalar bile kârlı dış ticaret yapabilmektedir. Teoriye göre büyük ölçekli firmaların üretimi arttırdığında ortalama maliyetleri düşürmektedir. Küçük ölçekli firmaların ise üretimi azalmaktadır. Dolayısıyla söz konusu mallar çok sayıda küçük ölçekli firmalar yerine az sayıda büyük ölçekli firmalar tarafından üretilmektedir. Ölçek ekonomilerinin büyük firmalara avantaj sağlayıp sağlamadığı ekonomilerin içsel veya dışsal olmasına bağlıdır. İçsel ölçek ekonomileri, bir firmanın kendi üretim ölçeğinin genişlemesi durumunda maliyetlerinin düşmesidir. Yani diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsızdır. Dışsal ölçek ekonomileri, firmanın bulunduğu endüstride üretimin genişlemesi sonucu maliyetlerinin düşmesidir. Yani, firmanın ortalama maliyetlerinin düşmesi kendisinden değil de bulunduğu endüstriden kaynaklanır. Endüstrinin genişleyerek ortalama maliyetleri düşürmesi nitelikli işgücü arzı artışı veya etkin kaynakların bulunmasıyla mümkündür. Ölçek ekonomileri uluslararası ticaret için önem arz etmektedir. Ülke ölçek ekonomisiyle üretip uzmanlaşacağı birkaç mal üzerine yoğunlaşmaktadır. İhtiyaç duyulan diğer malları ise ithal etme yolunu seçmektedir.

Böylece ölçek ekonomileri sayesinde maliyetleri düşürmektedir. Bu nedenle üretim ve tercihler bakımından birbirine benzer ülkeler arasında bile kârlı ticaret yapılabilir (Çevik, 2014: 24-25).

1.7. MONOPOLCÜ REKABET TEORİSİ

İlk kez Edward Chamberlin tarafından ortaya atılan teori, Paul Krugman ve Elhanan Helpman tarafından geliştirilmiştir. Faktör donatım teorisi malların homojen olduğunu varsaymaktadır. Ancak günümüzde özellikle sanayi ürünleri homojen değildir. Bu ürünlerin görünümüleri, kullanışları veya markaları yönünden farklılık göstermektedir (Hummels ve Levinsohn, 1995: 800). Dolayısıyla monopolcü rekabet teorisinin ortaya çıkmasında en önemli etmenler; ürün farklılaştırılması, ölçek ekonomileri ve endüstri-içi ticarettir. Ürün farklılaşmasının nedeni, piyasada olan malların tam ikamesinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü malın tam ikamesi yoksa firma o malda monopolcü gücü elde etmektedir. Bu durumda firmalar, farklılaştırılmış ürünler piyasaya sürmeleri gerekmektedir. Ayrıca sanayi malları üreten ülke farklılaştırılmış ürünleri hem ihraç hem de ithal etmesi durumunda ise EİT ortaya çıkacaktır. Ölçek ekonomileri sayesinde ise artan verimlilik ile ürün çeşitliliği artacaktır ve tüketicilerin tercih seçenekleri çoğalacaktır. Firmalarında ortalama maliyetleri düşecektir. Bu sayede üreticilerin kaynak kullanımındaki verimliliği de artacaktır (Temel, 2017: 21).

1.8. OLİGOPOLCÜ REKABET TEORİSİ

James Brander ve Paul Krugman tarafından 1983 yılında geliştirilmiştir. Oligopol piyasalarda, birkaç büyük firma bulunmaktadır. Bu büyük firmalar içsel ölçek ekonomilerden faydalanmaktadır. Böylece rakipleri olan küçük firmalara karşı maliyet avantajı elde etmektedir. Teoriye göre söz konusu büyük firmalar arasında stratejik bir etkileşim bulunmaktadır. Yani her firma kendi almış olduğu bir kararın diğer firmaların kararını etkileyebileceğinin farkındadır. Dolayısıyla firmalar uluslararası düzeyde rakipleriyle stratejik etkileşimde bulunabilecek kadar büyüdükleri zaman piyasa payları ve küresel kârları kendilerine çekebilmek için rekabet içinde bulunurlar (Diken, 2015: 16).

Teoriye göre firmalar arasındaki stratejik etkileşim sayesinde homojen mallarda bile karşılıklı ticaret yapabilmektedir. Stratejik etkileşimde firmalar karar alırken rakip firmaların tepkilerini öngörebilmelidir. Ancak rakip firmanın tepkilerinde belirsizlik söz konusudur ve buna “konjektürel değişim” denilmektedir. Bu piyasa şartlarında firmalar

üretimi miktarına karar verirken yurtiçi tüketimi ve ihracatı göz önünde bulundurur ve maliyetleri minimum seviyeye indirmeye çalışır (Narin, 2002: 19).

Brander ve Krugman modelinde biri yerli diğeri yabancı ülkede olmak üzere iki firmanın homojen mal ürettiğini varsaymaktadır. Bu iki firma arasındaki oligopolcü rekabetin karşılıklı olarak dampinge yol açtığını savunmaktadır. Kârını en üst düzeye çıkarma amacı taşıyan firma, yerli piyasada faaliyet göstermesinin yanı sıra yabancı ülke piyasasına da girmek istemektedir. Bu durumda piyasanın farklı esneklikte iki alt piyasaya bölünmektedir. Diğer bir ifadeyle firma bir malın talep esnekliğinin yurtdışında daha yüksek olduğunu düşünüyorsa yurtiçinde ve yurtdışında farklı fiyat politikası izler ve malı yurtdışına daha düşük fiyattan satar. Böylece firmalar arasındaki rekabet dış ticarete yol açar ve bu durum homojen mallarda EİT'ye olanak sağlar. Aynı zamanda model, homojen bir malın yerli ve yabancı piyasada aynı maliyetlerle üretildiğinde ve nakliye masraflarının olması halinde bile EİT'nin gerçekleşeceğini göstermektedir (Çalışkan, 2009: 25-26).

2. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜMÜ

Endüstri-içi ticaret (EİT) kavramını açıklayabilmek için öncelikle endüstrinin tanımının yapılması gerekir. Literatürde endüstri kavramı için uzlaşma sağlanmış bir tanım bulunmamaktadır. Bunun nedeni geleneksel uluslararası iktisat teorilerinde mallar homojen olma özellik taşımaktadır. Homojen olan mallar ise birkaç firma tarafından her yerde aynı şekilde üretildiği varsayılmaktadır. Ancak günümüzde bir mal farklı birçok firma tarafından birden fazla üretim teknikleri kullanılarak üretilmektedir. Bu sebeple endüstri tanımının iyi anlaşılması önem taşımaktadır (Narin, 2002: 1). Endüstri, aynı üretim tekniklerini kullanmak suretiyle özdeş / benzer malları üreten firmalar topluluğuna denilmektedir. Kısaca aynı malı üreten firmalar topluluğuna endüstri adı verilmektedir (Türkay, 1999: 155).

EİT, benzer girdi kullanımına sahip olan malların bir ülke tarafından eşzamanlı olarak ithal ve ihraç edilmesidir (Grubel ve Lloyd, 1975: 20). Başka bir tanımda ise EİT, bir ülkede aynı ya da benzer endüstride üretilen farklılaştırılmış malların aynı anda yapılan ithalatı ve ihracatıdır. Literatürde bu kavram farklı isimlerle de anılmaktadır. Balassa (1966) ve Grubel ve Lloyd (1975) çalışmalarında “Endüstri-içi Ticaret”, Gray (1980) çalışmasında “İki Yönlü Ticaret”, Finger (1975) çalışmasında “Ticaret Çakışması”, Brander ve Krugman (1983) çalışmalarında “Çapraz (Çekme) Taşıma ve

Abd-el Rahman (1991) çalışmasında “Benzer Ürünlerde İki Yönlü Ticaret” terimlerini kullanmışlardır.

EİT tanımını yapıldığında ticaret akımları Endüstriler-Arası Ticaret (EAT) ve Endüstri-İç Ticaret (EİT) olmak üzere iki ayırım söz konusudur. EAT, ülkelerin birbirinden tamamen farklı yapıdaki ürünlerde uzmanlaşarak karşılıklı ticaret yapmasına dayanmaktadır. Örnek olarak bir ülkenin buğday ihraç edip araba ithal etmesi verilebilir. EAT'nin temelleri, ülkenin karşılıklı üstünlük yapısına bağlı olarak belirlenmektedir. EİT ise ülkelerin benzer yapıdaki ürünlerde uzmanlaşarak karşılıklı ticaret yapmasına dayanmaktadır. Örnek olarak bir ülkenin araba ihraç edip araba ithal etmesi verilebilir. EİT yüksek seviyede ise belirli bir karşılaştırmalı üstünlük söz konusu değildir (Çalışkan, 2009: 12-13).

Dış ticaret istatistikleri sınıflandırılmasında; Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırılması (SITC) ve Uluslararası Standart Endüstri Sınıflandırılması (ISIC) olmak üzere iki temel sınıflandırma çeşidi bulunmaktadır. SITC, malların özelliklerine göre sınıflandırma yapmaktadır. ISIC ise faaliyetleri işleme özelliklerine göre sınıflandırma yapmaktadır. EİT'yi ölçen çalışmalarda genellikle malların ekonomik özelliklerine göre analiz yapıldığı için SITC verileri kullanılmaktadır (Oğuz, 2009: 119).

EİT, yatay EİT (horizontal intra-industry trade) ve dikey EİT (vertical intra-industry trade) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu ayırım, ürün kalitesinden ve özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Çalışkan, 2009: 15).

Yatay EİT, bir endüstride kalite açısından farklı olmayan ancak model, renk, desen vb. farklı özellik taşıyan malların karşılıklı ticaretidir. Yatay EİT “mal çeşitlendirmesi” temeline dayanmaktadır. Söz konusu mallar her ne kadar benzer teknolojiyle yapılmış ve benzer fonksiyonlar içermiş olsa da tüketicide bu malların farklı olduğu yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Burada rekabet fiyat alanından ziyade ürünün rakiplerinden ne kadar farklılaştığına bağlıdır. Yatay EİT'ye konu olan ürünler günlük hayatta yaygın olarak kullanılan (sabun, içecek, deterjan, krem, spor ayakkabılar vb.) dayanıksız ürünlerden oluşmaktadır. Bu endüstride olan firmalar diğer firmalara göre promosyonlara ve reklamlara oldukça fazla para harcamaktadırlar (Grimwade, akt. Küçükefe, 2009: 27).

Dikey EİT, bir endüstride kalite açısından farklı olan malların karşılıklı olarak ihraç ve ithal edilmesidir. Dikey EİT, ürünün ara şeklini yansıtmaktadır. Ülkeler arasında

aynı mal çeşitlerinin üretimi ve ticareti yapılıyor olsa bile mal çeşitlerinin üretiminde karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak şekilde farklılık görülmektedir (Şimşek, 2005: 44). Ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği nedeniyle dikey EİT ortaya çıkmaktadır. Ülkeler arasındaki eşit olmayan gelir nedeniyle her iki ülke farklı kalitedeki mal talebinde bulunur. Yüksek gelirli gelişmiş ülkede yaşayan düşük gelirli tüketiciler kalitesi düşük malları; düşük gelirli gelişmemiş ülkede yaşayan yüksek gelirli tüketiciler ise kalitesi yüksek malları talep ederler (Tharakan ve Kerstens, 1995: 89). Dikey EİT'ye konu olan ürünler (otomobil, bilgisayar, müzik ekipmanları, saat vb.) dayanıklı tüketim mallarından oluşmaktadır. Rekabet, firmaların ürünlerinin çeşitli modellerine göre kalitesini artırmasına bağlıdır. Bu endüstride olan firmalar diğer firmalara göre araştırma ve geliştirme çalışmalarına oldukça fazla yatırım yapmaktadır (Grimwade, akt. Deviren, 2003: 87).

Yatay EİT ve dikey EİT olarak ayırım yapabilmek için mal kalitesini bilmek gerekmektedir. Ancak malların niteliklerini belirlemek oldukça zordur. Stiglitz (1987:3) çalışmasında bir malın fiyatı aynı zamanda o malın niteliğini yansıttığını, bu nedenle ampirik çalışmalarda mal fiyatlarının kalite göstergesi olarak kullanılabileceğini savunmaktadır. İhracat ve ithalat kalite farklarını ölçmek için ihracat ve ithalat birim değerleri kullanılmaktadır. Birim değerler ton başına, litre başına, kilogram başına vb. hesaplanabilmektedir. Birim değerler, bir mal grubundaki ürün sepetinin ortalama fiyatını ve dolayısıyla kalitesini göstermektedir. İhracat birim değeri, toplam ihracat değeri toplam ihracat miktarına bölünerek hesaplanmaktadır. İthalat değeri ise toplam ithalat değeri toplam ithalat miktarına bölünerek elde edilmektedir. Abd-el Rahman (1991: 88) ve Greenaway vd. (1994b: 86-87) tarafından yapılan çalışmalar, yatay ve dikey EİT'nin ortaya çıkmasında öncül çalışmalardır.

Yatay EİT formülü aşağıdaki gibidir:

$$1 - \alpha \leq \frac{UV^X}{UV^M} \leq 1 + \alpha \quad (1)$$

Formülde yer alan;

UV^X : İhracat birim değerini,

UV^M : İthalat birim değerini,

α ise öngörülen eşik değerini ifade etmektedir.

Eşik değeri genellikle %15 olarak alınmaktadır. Bunun nedeni nakliye ve sigorta harcamalarının ürün fiyatlarının yaklaşık %15'ini oluşturmasıdır. Ancak örneklem olarak gelişmekte olan ülkeler alındığında eksik bilgi koşulları ve ticaret istatistiklerinde yer alan değerler reel kur dalgalanmalarından etkilenmesi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla yatay EİT ve dikey EİT ayrımı yapılmada %15 eşik değeri dar kalabilmektedir. Bu nedenle eşik değeri %25 olarak da alınabilmektedir. Bu durumda ihracat birim değerinin ithalat birim değerine oranı $\% \pm 15$ veya $\% \pm 25$ aralığında ise yatay EİT'nin varlığı söz konusudur. Yani, ihraç ve ithal edilen mallar arasında önemli kalite farkının olmadığı anlaşılmaktadır (Özkaya, 2010: 143).

Dikey EİT formülü aşağıdaki gibidir:

$$\frac{UV^X}{UV^M} < 1 - \alpha \text{ ya da } \frac{UV^X}{UV^M} > 1 + \alpha \quad (2)$$

Nispi birim değerleri belirtilen aralığın dışında kalıyorsa dikey EİT'nin varlığı söz konusudur. Yani, ihraç ve ithal edilen mallar arasında önemli kalite farkının olduğu anlaşılmaktadır (Emirhan, 2014: 615).

Dış ticaret literatüründe dikey EİT daha çok gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler (Kuzey – Güney) arasındaki ticareti, yatay EİT ise gelişmiş ülkelerin (Kuzey – Kuzey) kendi arasındaki ticareti açıklamak için kullanılmaktadır. Ancak son dönemdeki çalışmalara bakıldığında Kuzey-Kuzey ticaretinin de dikey EİT, yatay EİT kadar önemli olduğuna dair bulgulara ulaşılmaktadır (Şimşek, 2005: 44).

Bu bölümde EİT düzeyinin ölçümünde kullanılabilecek alternatif endeksler anlatılacaktır. EİT ölçümünde kullanılan endekslerin zaman içinde gösterdiği değişim ve endeksler hakkındaki önemli noktaların üzerine durulacaktır.

2.1. BALASSA ENDEKSİ

Bela Balassa, EİT kavramını ortaya çıkaran kişidir. İlk olarak 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu üzerine çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonucunda topluluğa üye ülkeler arasında gümrük tarife indirimi yapılması EİT'yi geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca topluluk içinde gerçekleştirilen mamul mal ticaretinin daha ziyade ürün gruplarının kendi içindeki ticareti şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ardından Balassa 1966 yılında bu durumu EİT'yi ölçen endeksi formülize ederek ispatlamıştır.

Balassa endeksinin formülü aşağıdaki gibidir (Balassa, 1966: 471):

$$IIT = \frac{1}{N} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i} \quad (3)$$

Formülde yer alan;

IIT: Balassa EİT değerini,

X_i: i malının ihracat değerini,

M_i: i malının ithalat değerini,

N: Mal kategori sayısını (gözlem sayısını) temsil etmektedir.

Balassa endeksi, ihracat ve ithalat arasındaki mutlak farkı toplam dış ticarete oranlamaktadır ve bu oranın ağırlıklandırılmamış ortalamasını alarak EİT'yi hesaplamaktadır. Endeks, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değeri 0'a yaklaşmakta ise i malına ait ihracat ve ithalat değerleri birbirine yaklaşmaktadır. Bu durum, EİT'nin arttığı (EAT'nin azaldığı) anlamına gelmektedir. Endeks değeri 1'e yaklaşmakta ise i malına ait ihracat ve ithalat değeri birbirinden uzaklaşmaktadır. Bu durum, EİT azaldığı (EAT'nin arttığı) anlamına gelmektedir (Balassa, 1966: 471). Görüldüğü üzere Balassa endeksi aldığı değerlere göre hem EİT hem de EAT hakkında bilgi vermektedir.

2.2. GRUBEL - LLOYD ENDEKSİ

Grubel-Lloyd, Balassa endeksini iki açıdan eleştirmektedir. Birincisi, endeks endüstrilerin toplam dış ticaret içindeki paylarını dikkate almayarak tüm endüstrilere eşit ağırlık veren bir ortalama (ağırlıklandırılmamış ortalama) kullanmaktadır. İkincisi ise endeks hesaplanırken dış ticaret açıklarını göz ardı etmektedir (Grubel ve Loyd, 1975: 26). Bu sebeple, EİT'yi hesaplamak için yeni ölçüm yöntemine ihtiyaç duyulmuştur. Grubel – Lloyd (G-L) endeksi, EİT'yi ölçmek için en yaygın olarak kullanılan endekstir. Balassa endeksinde ufak bir değişiklik ile oluşturulan bu endekse “Standart G-L Endeksi” adı verilmektedir. Grubel ve Lloyd (1975), EİT'yi benzer malların karşılıklı olarak ihraç ve ithal edilmesi olarak tanımlamaktadır. EİT seviyesini ölçmek için aşağıdaki formülü önermektedir;

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i| \quad (4)$$

Formülde yer alan;

R_i : Endüstri-içi ticaret seviyesi

X_i : Yerli ülke para birimi cinsinden aynı endüstrideki ihracat değeri

M_i : Yerli ülke para birimi cinsinden aynı endüstrideki ithalat değerini temsil etmektedir.

R_i eşitliğiyle, bir ülkenin başka bir ülkeyle veya tüm dünya ile yapılan EİT ölçülebilir. EİT, toplam ticaretten $(X_i + M_i)$ net ihracat ve net ithalatın $|X_i - M_i|$ çıkarılmasıyla elde edilmektedir. EAT formülü ise şöyledir:

$$S_i = |X_i - M_i| \quad (5)$$

EİT ve EAT'yi farklı endüstriler ve farklı ülkelerle karşılaştırılmasını kolaylaştırmak için her sektörün ihracat ve ithalatının bir yüzdesi olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Bunun için aşağıdaki endeksler kullanılmıştır;

$$A_i = \left[\frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] \cdot 100 \quad (6)$$

$$B_i = \left[\frac{(X_i + M_i) - |X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] \cdot 100 \text{ ya da } B_i = \left[1 - \frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] \cdot 100 \quad (7)$$

A_i , EAT'nin toplam ticaret içindeki yüzdesel paydasını

B_i , EİT'nin toplam ticaret içindeki yüzdesel paydasını göstermektedir.

Her iki endekste 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. Bir endüstride ihracat değeri ithalat değerine eşit ise $A_i = 0$ ve $B_i = 100$ değerlerini alır. Bu durum EAT'nin hiç olmadığı buna karşılık EİT'nin tam olduğu anlamına gelmektedir. $A_i = 100$ ve $B_i = 0$ olması durumunda ise EAT'in tam olduğu buna karşılık EİT'nin hiç olmadığı anlaşılmaktadır. B_i endeksi, ihracatın olduğu ancak ithalatın olmadığı durumlarda 0 değerini almaktadır. Bir endüstriye ait ihracat ve ithalat değerleri birbirine yaklaştığında EİT'nin artacağı anlamına gelmektedir ve B_i endeks değeri de 100 'e yaklaşmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 20 - 21).

Yukarıda belirtilen formül, tek bir endüstride bulunan tek bir ürün için hesaplanmaktadır. Ancak, n sayıda endüstri için toplam EİT endeksi hesaplanırken her bir endüstriye ait ihracat ve ithalatın toplam ihracat ve toplam ithalat içerisindeki payları

farklıdır. Bu nedenle, her bir endüstriye ait ihracat ve ithalatın değerlerinin ağırlıklı ortalaması alınması gerekir. Buna “Ağırlıklandırılmış G-L Endeksi” adı verilmektedir;

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n B_i (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (8)$$

$$= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (9)$$

\bar{B}_i endeksi, EİT’yi doğrudan ihracat ve ithalatın bir yüzdesi olarak hesaplamaktadır. Bu endeks, n. endüstrideki EİT’i de ölçmektedir;

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_1^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (10)$$

$$= 1 - \frac{\sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_1^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (11)$$

Grubel ve Lloyd (1975), ülkelerde dış ticaret dengesizlik olması durumunda endüstri-içi seviyesi olması gerektiğinden daha düşük çıkacağını söylemektedir. Eğer bir ülkede dış ticaret dengesizlik sorunu var ise ihracat ve ithalat değerleri birbirine eşit olamaz. Dolayısıyla, EİT seviyesi hiçbir zaman 100 değerini alamaz. Bu sorunu yok etmek için toplam dış ticaret hacminden, i mal grubuna ait ihracat ve ithalat değerleri toplamlarının farkı çıkartılır. Böylece dış ticaret dengesizliğinin etkisi giderilmeye çalışılır. Buna “Düzeltilmiş G-L Endeksi” adı verilmektedir;

$$\bar{C}_i = \frac{\sum_1^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_1^n (X_i + M_i) - |\sum_1^n X_i - \sum_1^n M_i|} \cdot 100 \quad (12)$$

Formülde yer alan n, toplam endüstri sayısını ve i, ilgili mal grubunu temsil etmektedir. Düzeltilmiş G-L endeksi istatistiksel olarak Standart G-L endeksi ile aynı özellik taşımaktadır. Ancak, \bar{C}_i ’nin değeri \bar{B}_i ’den büyük çıkmaktadır. Bu durum iki endeksin payları aynı olmasına rağmen \bar{B}_i ’nin paydasının her zaman daha büyük olmasından kaynaklanır (Grubel ve Lloyd, 1975: 20- 23).

Bazı çalışmalarda G-L endeksinin avantajlarından bahsedilmektedir. Öncelikle G-L (1975) çalışmalarında, endeksin farklılaştırılmış ürünlerin dış ticaretine teorik olarak farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından önemli olduğundan bahsetmektedir. Aydın

(2008) çalışmasında, 1960'lı yıllarda birçok iktisatçı EİT'yi ölçmek için çaba harcamış olmalarına rağmen doğrudan EİT'yi hesaplamayı amaç edinen ilk endeksin G-L endeksi olduğunu söylemektedir. Szczepaniak (2013) çalışmasında G-L endeksinin bir sektör veya ülkenin EİT düzeyini ve uzmanlaşma düzeyinin belirlenmesinde kullanıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu endeks ülkelerin rekabet gücü seviyesi hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlayacağını söylemektedir. Ekanayake (2001) çalışmasında EİT'yi belli bir tarihte ölçmek için en uygun G-L endeksi olduğunu dile getirmiştir.

Standart G-L endeksine yapılan eleştiriler üç başlıkta toplanmaktadır (Greenaway ve Milner, 1987: 44):

- Endeksin dış ticaret dengesizliklerine nasıl uyarlanacağıdır. Genel ödemeler dengesi fazla veya açık vermesi durumunda endeksin nasıl hesaplanacağı tartışma konusu olmaktadır.
- Endeksin statik yapıda olmasından kaynaklanan kısıtların nasıl giderileceğidir. Bunun anlamı, statik yapıda olan endeksin iki dönem arasında dış ticaret akımlarının nasıl değiştiği konusunda bilgi verememesidir.
- Kategorik toplulaştırmanın nasıl tanımlanıp, uyarlanacağıdır. Bunun anlamı, belirli bir istatistiksel kategorideki faaliyetlerin uygunsuz bir şekilde gruplandırılması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda EİT (belirli bir toplanma düzeyinde) ölçüldüğünde sonuçlar yanıltıcı veya hatalı çıkmaktadır.

2.3. AQUINO ENDEKSİ

Grubel ve Lloyd (1975) tarafından yapılan çalışma dış ticaretin dengede olmadığı bir ülkede \bar{B}_i endeks değeri olduğundan düşük çıkmıştır. Bu hatalı sonuçlar vermiştir. Bunun üzerine EİT'yi dış ticaret dengesizliklerinden arındırmak için \bar{C}_i endeksini geliştirmiştir. Aquino (1978) göre, asıl sorun \bar{B}_i 'nin eksik ölçülmesinden kaynaklanmaktadır. \bar{C}_i endeksi düzeltilmiş olmasına rağmen, \bar{B}_i endeksi düzeltilmeden kalmıştır. Çözüm olarak her bir mal seviyesinde \bar{B}_i endeksinin düzeltilmesi gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek için Aquino yeni bir endeks geliştirmiştir (Aquino, 1978: 279 – 280).

Aquino endeksi, toplam dış ticaret açığı veya fazlası tüm endüstrilerde eşit oranlı olduğu varsayımından hareket etmektedir. Toplam ihracat toplam ithalata eşit olduğu durumda her mal grubuna ait ihracat ve ithalat değerlerinin ne olacağı tahmin edilmeye

çalışmıştır. Buna göre, ihracat ve ithalatın teorik değerleri (e) aşağıdaki formüllerle elde edilmiştir (Aquino, 1978: 280);

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}}; M_{ij}^e = M_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}} \quad (13)$$

Yukarıda gösterilen formüllerle aşağıdaki eşitlik sağlanacaktır;

$$\sum_i X_{ij}^e = \sum_i M_{ij}^e = \frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij}) \quad (14)$$

Aquino, X_{ij}^e ve M_{ij}^e değerleri Standart Grubel – Lloyd endeksinde yerine koyarak yeni bir endeks geliştirmiştir;

$$Q_i = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i |X_{ij}^e - M_{ij}^e|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \cdot 100 \quad (15)$$

Formülde yer alan;

Q_i : i ülkesinin Aquino EİT değerini,

X_{ij} : j ülkesinin i malı ticaretindeki ihracat değerini,

M_{ij} : j ülkesinin i malı ticaretindeki ithalat değerini,

X_{ij}^e : j ülkesinin i malı ticaretindeki beklenen (teorik) ihracat değerini,

M_{ij}^e : j ülkesinin i malı ticaretindeki beklenen (teorik) ithalat değerini temsil etmektedir.

Aquino endeksi, j ülkesinin i malı ticaretindeki genel dengesizliğin yok edilmesiyle oluşturulan bir ölçüdür. Dolayısıyla Q_{ij} değerlerinin ağırlıklı ortalaması, j ülkesinin toplam ticaret içindeki EİT payının düzeltilmiş ölçüsünü göstermektedir. Aquino endeksi, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değeri 0 ise tam EAT söz konusudur. Yani, ihracat ve ithalat değerleri tamamen farklı endüstrilere yoğunlaşmaktadır. Endeks değeri 1 ise tam EİT olduğu anlamına gelmektedir. Yani, ihracat ve ithalat değerleri tamamen aynı endüstrilerde yoğunlaşmaktadır. Aquino endeks değerleri, genellikle Standart G-L endeksinden daha yüksek çıkmaktadır. (Aquino, 1978: 281).

Aquino endeksinin G-L endeksine göre avantajı vardır. Aquino endeksinde toplam dış ticaret dengesizliğini düzeltme sorunu yoktur. Endeks toplam ticaret içindeki ilk ihracatlarının ve ilk ithalatlarının paylaşımını göstermektedir. Dolayısıyla, bu endeks ticaret ortaklarına bağlı değildir. Bu nedenle çoğu ekonomist Standart (Düzeltilmemiş) G-L endeksini, Düzeltilmiş G-L endeksine tercih etmektedir. (Vona, 1991: 682).

Greenaway ve Milner (1983: 901) çalışmalarında Aquino endeksinde toplam dış ticaret açığı veya fazlasının dengesizlik etkisinin bütün endüstrilerde eşit oranlı dağıldığı varsayımını eleştirmektedir. Vona (1991: 683) çalışmasında ise Aquino'nun geliştirdiği endeksin bir ülkenin dış ticaret dengesi üzerine dönemsel etkileri izin vermede başarısız olduğunu söylemektedir. Bu nedenle endeksin dış ticaret dengesindeki sapmaları yok etmediğini aksine sapmaları daha fazla uyardığını iddia etmektedir.

2.4. HAMILTON-KNIEST ENDEKSİ

G-L endeksleri statik özellik taşıdığı için zaman içinde gerçekleşen değişimleri gösterememektedir. G-L endeksi, farklı dönemler için ayrı ayrı hesaplanabilmektedir ve bu dönemleri karşılaştırma yaparak zaman içindeki değişiklikler gözlenebilmektedir. Ancak bu iki dönem arasında meydana gelen ticaret akımları ve uzmanlaşmadaki değişikliklerin nedenlerini analiz edememektedir (Brühlhart ve Thorpe, 2001: 97).

G-L endeksinin farklı bir uyarlaması olan Hamilton-Kniest endeksinin amacı, ticaretin serbestleşmesinin ve yapısal değişimlerinin EİT üzerine etkilerini incelemektir. Belirli bir endüstrideki ihracat ve ithalat hacmindeki artış oranını belirlemeye yarayan bu endekse “Marjinal Endüstri-içi Ticaret (MIIT)” endeksi adı verilmektedir. Dinamik bir yapıya sahip olan endeksin her bir endüstri için formülü şu şekildedir (Hamilton ve Kniest, 1991: 361):

$$M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \text{ için } MIIT = \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} \quad (16)$$

$$X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \text{ için } MIIT = \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}} \quad (17)$$

$X_t < X_{t-n}$ veya $M_t < M_{t-n}$ için MIIT tanımsızdır.

Ayrıca,

$$0 \leq MIIT \leq 1$$

$\Delta X, \Delta M \geq 0$ olmalıdır.

ΔX veya $\Delta M < 0$ ise endeks tanımlanmamıştır.

Formülde yer alan;

n: İki ölçüm arasındaki yılı,

X_t : t yılındaki ihracat değerini,

X_{t-n} : (t-n) yılındaki ihracat değerini,

M_t : t yılındaki ithalat değerini,

M_{t-n} : (t-n) yılındaki ithalat değerini temsil etmektedir.

MIIT endeksi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Her ilave (yeni) ihracat ve ithalat birbirine eşit olduğunda endeks 1'e eşit olmaktadır. Endeks değeri 1 ise marjinal ticaret tümüyle EİT yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Her ilave (yeni) ihracat ve ithalat birbirine eşit olmadığı durumda endeks 0'a eşit olmaktadır. Endeks değeri 0 veya tanımsız ise marjinal ticaret tümüyle EAT yapıda olduğu anlaşılmaktadır.

Hamilton-Kniest endeksinin bazı avantajları vardır. İlk olarak Standart G-L endeksiyle temelde aynı özelliklere sahiptir ve hesaplanan değerleri aynı biçimde yorumlanmaktadır. İkinci olarak, endeks ticaret akımlarındaki değişimlere odaklandığı için yapısal değişim ve uyarlamalarının incelenmesine kolaylık sağlamaktadır (Greenaway vd., 1994a: 421).

Hamilton-Kniest endeksinin avantajlarının yanı sıra bazı eksiklikleri de bulunmaktadır (Greenaway vd., 1994a: 421-422):

- MIIT sadece ihracat ve ithalatın pozitif değerleri için hesaplanabilmektedir. İhracat veya ithalattaki değişimlerden herhangi birisi negatif değer alması halinde MIIT tanımsız olmaktadır. Gerçek hayatta uygulanan ticaret politika değişiklikleri ticaret akımlarında negatif ya da pozitif bir değişime yol açabilmektedir. Bu nedenle değişimin pozitif etkilerin ön plana çıkacağı yönünde beklenti gerçekçi değildir.
- İhracat ve ithalatta meydana gelen reel değişimler değil de nominal değişimler dikkate alınmaktadır. Eğer MIIT'in hesaplandığı (t) ve (t-n) yılları arasında ülkede enflasyon var ise endeks gerçek değerini göstermeyecektir. Bu sorunu yok etmek için kullanılan verilere uygun bir fiyat endeksi uyarlanıp enflasyondan arındırılması gerekmektedir.
- Endeks, yeni ortaya çıkan ticaret seviyesindeki EİT'nin önemi hakkında bilgi verirken endeksin başlangıçtaki ticaret seviyesi veya yeni ticaret miktarı hakkında bilgi vermemektedir. Örneğin, A ülkesinde hem ihracat hem de ithalat belirli bir sektörde 1 TL, B ülkesinde 100 TL arttığını varsayalım. Bu durumda her iki ülke için de hesaplanan MIIT değeri 1 olacaktır. Böylece endeksin güvenilirliği zedelenmektedir.

2.5. GREENAWAY-HINE-MILNER-ELLIOT ENDEKSİ

Greenaway, Hine, Milner ve Elliot (1994) yılındaki çalışmasında Hamilton-Kniest endeksine yapmış olduğu eleştirilerden yola çıkarak yeni bir endeks geliştirmişlerdir. Endeks, yarı dinamik (dinamik benzeri) özellik taşımaktadır. Bazı çalışmalardaki ölçümler ne statik ne de dinamik ölçüm yöntemine uymamaktadır. Dolayısıyla bu endeks, iki yıl arasında ticaret akımlarını dikkate aldığı için yarı dinamik özellik taşımaktadır (Brühlhart, 2002: 9). Amacı, EİT’de meydana gelen değişimleri ölçmek olan Greenaway, Hine, Milner ve Elliot (GHME) endeksinin formülü şöyledir (Greenaway vd., 1994a: 423 – 424):

$$\Delta GHME_j = \Delta[(X_j + M_j) - |X_j - M_j|] \quad (18)$$

Burada,

$$\Delta GHME_j = GHME_j - GHME_{t-n} \quad (19)$$

GHME endeksinden enflasyonist etkiler giderildiği zaman EİT’te meydana gelen değişimi reel olarak ölçen formül şu şekildedir:

$$\Delta GHME_j(\text{reel}) = \Delta GHME_j \cdot \left[\frac{1}{\text{Deflatör}} \right] \quad (20)$$

Yukarıdaki ölçüler ölçeklendirilmemiş bir endeks sunmasa da her zaman tanımlıdır ($\Delta GHME_j(\text{reel}) \geq 0$). Ayrıca EİT’yi oran olarak değil de mutlak değer cinsinden göstermektedir. Bu bakımdan G-L endeksi ve Hamilton-Kniest endeksinden farklılık göstermektedir. İhracat ya da ithalat değerinin bir yıldan diğerine artması / azalması endeks hesabını engellememektedir. Endeksin bu özelliği, marjinal EİT’nin endüstrinin brüt ticaret hacmini endüstrinin üretim hacmiyle karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Bu da yapısal düzenlemeyi belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi için elverişli olmaktadır (Greenaway vd., 1994a: 421).

GHME endeksinin en büyük dezavantajı, değerlerin 0 ile 1 arasında sınırlı olamamasıdır. Bu durum endeks değerlerinin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Endeksin bu şekilde ölçeklendirilmemiş olması, ülkelerin ve sektörlerin nispi ticaret düzeyleri hakkında bilgi vermesini de engellemektedir. Bir sektör, ölçümü yapıldığı yıllar arasında ticaret fazlası verdiğinde, ihracatta bir değişiklik olmadan ticaret dengesini yakalarsa GHME endeks değeri ithalat artışının iki katını gösterecektir. Sonuç olarak

ithalatta gerçekleşen artışın ihracatta karşılığı olmayacaktır ve dolayısıyla EİT'den bahsedilmeyecektir. Artış yönünde değer gösteren GHME endeksi bu durumu açıklayamamaktadır (Brülhart, 1994: 604).

2.6. BRÜLHART ENDEKSİ

Brülhart (1994) çalışmasında G-L endeksi ve GHME endeksinin MIIT'yi ölçmede yeterli olmadığını söylemektedir. Hamilton-Kniest endeksi ise dinamik MIIT'yi ölçme amacı taşıdığını ancak tatmin edici olmayan istatistiksel özellikler barındırdığını dile getirmektedir. Bu nedenle Brülhart MIIT'yi ölçmek amacıyla A, B ve C olmak üzere üç farklı endeks geliştirmiştir. Bu endeksler dinamik özellik taşımaktadır.

A endeksi formülü aşağıdaki gibidir (Brülhart, 1994: 604-605):

$$MIIT = A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n}| + |M_t - M_{t-n}|} \quad (21)$$

ya da

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad (22)$$

Formülde yer alan;

Δ : Değişimi

t: Son yılı

n: Baz yılı ile son yılı ayıran yılların sayısını temsil etmektedir.

Brülhart A endeksi, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. A=0 değerini alırsa marjinal ticaretin tamamen EAT olduğu anlamına gelmektedir. A=1 ise marjinal ticaretin tamamen EİT olduğunu göstermektedir. A endeksi, standart G-L endeksi ile aynı istatistiksel özelliğe sahiptir. Bununla birlikte Hamilton-Kniest endeksinde olduğu gibi dış ticaret akımlarının değişim yapısını göstermektedir (Brülhart, 1994: 605).

G-L endeksine benzer şekilde A endeksi de ağırlıklandırılmış ortalama formülüyle aynı basamak düzeyindeki endüstriler veya mal grupları için hesaplanabilir:

$$A_{\text{toplam}} = \sum_{i=1}^k w_i A_i \quad w_i = \frac{|\Delta X|_i + |\Delta M|_i}{\sum_{i=1}^k (|\Delta X|_i + |\Delta M|_i)} \quad (23)$$

Formüldeki A_{toplam} , bütün endüstrilerin veya bir endüstrinin bütün alt sektörleri için MIIT'nin ağırlıklandırılmış ortalamasını göstermektedir (Brülhart, 1994: 605).

A endeksini ölçerken iki önemli hususa dikkat etmek gerekmektedir. Bunlar, zaman diliminin ve endüstri basamak düzeyinin seçimidir. Zaman dilimi seçiminde başlangıç ve bitiş yılları arasında önemli dalgalanmalar olmamalıdır. Aksi durumda elde edilen sonuca güvenilirlik azalır. Dalgalanmaların bulunduğu dönem analizde kullanmak zorunda kalındığında seçilen dönem uzatılarak dalgalanmanın etkisi kısmen azaltılmaya çalışılmalıdır. Çalışmanın amacı ile basamak düzeyi seçimi arasındaki ilişki de analiz için önemlidir. Ölçüm hatalarını en aza indirmek için farklı basamak düzeylerinde ölçümlerin tekrarlanması önerilmektedir (Oliveras ve Terra 1997: 177-178).

A endeksi birden fazla ülkeleri kapsayan çalışmalar için uygun sonuçlar vermektedir. Ancak ticaretten kaynaklı kazanç ve kayıpların ülkeler ya da sektörler arasındaki dağılımıyla ilgili bilgi içermediğinden dolayı bir ülke için yapılacak çalışmalarda kullanımı sınırlıdır. Bu sorunu yok etmek için Brülhart B endeksi geliştirmiştir (Brülhart, 1994: 606).

B endeksi formülü aşağıdaki gibidir:

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad |B| = 1 - A \quad (24)$$

Brülhart B endeksi, -1 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks, MIIT oranı ve ülkenin sektörel performansı hakkında bilgi vermektedir. B endeks değeri sıfıra yaklaştıkça EİT artmaktadır. B=0 ise ilgili endüstri içindeki marjinal ticaret tamamen EİT niteliğindedir. B=-1 ya da B=1 ise marjinal ticaret tamamen EAT şeklinde olduğu anlaşılır. Ülkenin sektörel performansını anlamak için ihracat ve ithalatının birbirine göre değişimine bakılır. Bir sektörde ait mal/ürün ihracatı yüksek yurtiçi performansını, ithalatı ise düşük yurtiçi performansını göstermektedir. Örneğin $B > 0$ söz konusu ise $\Delta X > \Delta M$ olmaktadır (Brülhart, 1994: 606-607).

B endeksi birden fazla endüstri toplanması halinde anlamlı sonuçlar vermez. Bu yönüyle A endeksinden farklılık gösterir. B endeks değeri -1 veya 1 olması halinde EAT'nin varlığı söz konusudur. İki farklı endüstrinin ağırlıklı ortalaması alındığında hatalı olarak MIIT değeri sıfıra yakın çıkar. Bu durum MIIT'nin yüksek olduğu anlamına gelir ve bu sonuç yanıltıcıdır. Dolayısıyla B endeksi sadece bir endüstriye ait MIIT'yi ve sektörel performansını hesaplamak için uygundur (Brülhart, 1994: 607).

Brülhart, GHME endeksine benzeyen bir C endeksi geliştirmiştir. Dış ticaret akımlarındaki birbiriyle eşleşen değerlerini gösteren endeks MIIT'nin mutlak değerlerini alınarak elde edilmektedir.

Brülhart C endeks formülü aşağıdaki gibidir:

$$C = (|\Delta X| + |\Delta M|) - |\Delta X - \Delta M| \quad (25)$$

Bu endeks, GHME endeksinde olduğu gibi ayrıştırılmış endüstri basamaklarında ölçeklendirilebilmektedir:

$$C_v = \frac{C}{V} \quad (26)$$

Formülde yer alan V, herhangi bir ölçeklendirme değişkenini temsil etmektedir. C endeksi GHME endeksinden farklı olarak her zaman pozitif değerler almaktadır (Brülhart,1994: 608).

MIIT'nin ölçülmesinde A, B ve C endekslerinden hangisinin kullanılacağı çalışmanın amacına bağlıdır. Çalışmada farklı ülkeler ve endüstriler için sadece ticaret akımlarının değişimi ölçme amacı varsa MIIT'yi ve marjinal endüstriler-arası ticareti ilişkilendiren A endeksi kullanılır. MIIT ile birlikte sektörlerin performanslarını da inceleme amacı varsa B endeksi kullanılır. Sadece ticaret akımlarındaki değişimlerin birbirini karşılayıp karşılamadığına bakma amacı varsa C endeksi kullanılır (Brülhart, 1994: 609).

3. GÖÇÜN ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETE ETKİLERİ

Uluslararası göç akımları, dış ticareti tercih etkisi ve ağ (network) etkisi olmak üzere iki farklı kanaldan etkilemektedir. Tercih etkisi göç alan ülkenin sadece ithalatını etkilemektedir. Ağ etkisi ise işlem maliyetlerini azaltarak hem ihracatı hem de ithalatı etkilemektedir (White, 2008: 254). Ağ etkisi, ticareti hem ihracat hem de ithalat yönünden etkilediği için daha çok önem arz etmektedir (Girma ve Yu, 2002: 115).

3.1. TERCİH ETKİSİ

Göçmenler gittikleri ülkelerde alışkın oldukları malları tüketmek isterler. Bu durumda tüketim mallarının göç ettikleri ülkede kullanılmaması ya da kabul edilebilir bir ikamelerinin bulunmadığı takdirde kendi ülkelerine özgü ürün talebinde bulunurlar. Tercih etkisi adı verilen bu etki, göç alan ülkeye mal girişlerinde artışa sebep olur.

Böylece göç alan ülkenin ithalatının artmasına olanak sağlar. Bununla birlikte göçmenler göç ettikleri ülkenin de tüketim alışkanlıklarını değiştirir ve göç alan ülkede göçmen ülkenin mallarına ek bir talep oluşur (White, 2008: 252).

Göçmenlerin kendi ülkelerindeki mallara yönelik tercihlerinin, farklılaştırılmış ürün ticaretini homojen mal ticaretinden daha fazla artırması beklenmektedir. Yatay olarak işlem gören mallar, dikey olarak işlem gören mallardan daha fazla farklılaşmaktadır. Bu nedenle göçmen tercihlerine göre yatay EİT göç alan ülkenin ithalat kısmını daha fazla artırma eğilimindedir (White, 2008: 254).

3.2. AĞ ETKİSİ

Göçmenler ülkelerinden ayrılmış olmalarına rağmen ana ülkeleriyle ekonomik ve sosyal bağlarını sürdürürler. Bu bağlar, göç alan ve göç veren ülke arasındaki ticari ilişkilerinin artmasını iki farklı kanaldan etkilemektedir. Birincisi, göçmenler bizzat iş bağlantıları kurarak ticaret akımlarını artırır. İkincisi, göçmenler kendi ülkelerindeki kurumsal yapı hakkında daha çok bilgi sahibi olması nedeniyle bilgiyi paylaşarak bilgi edinmeyi kolaylaştırır ve böylece dış ticaret artar. Bu tür bağlantıların işlem maliyetlerini düşürerek hem göç alan ülkenin ihracatını hem de ithalatını arttırmasına ağ (network) etkisi denilmektedir (Blanes ve Montaner, 2006: 567).

Ağ (network) sistemini açıklayabilmek için sosyal sermaye kavramını bilmek gerekir. Sosyal sermaye kavramının özü, bir grup içindeki güven ve iş birliğinden oluşmaktadır. Bu nedenle sosyal ağ bağlantısı ve sosyal etkileşim sosyal sermayenin ortaya çıkmasında önemli unsurlardır. Kişiler arasındaki güven ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmaktadır ve her bir ticari işlem güven unsuru üzerine kurulmaktadır. Bir toplumda güven eksikliği olması durumunda halk ekonomik faaliyetlere tepki göstermektedir. Bu tepki ise ekonomik kalkınmayı yavaşlatmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermayenin oluşması için ciddi bir zaman ve maliyet gerektirmektedir (Lung, 2008: 27-29).

Göçmen ağları, göç eden ülkelerde geriye kalan toplulukları ve göç alan ülkelerdeki göçmenleri birbirine bağlayan ortak köken, akrabalık ve dostluk ilişkileri sayesinde işlem maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlamaktadır (Massey, 1990: 69). Bununla birlikte farklı karakterlere sahip göçmenlerin ticaret üzerindeki etkileri de farklı olmaktadır. Göçmenler ne kadar kalifiye ise ticaret akımlarını arttırmak için ihtiyacı olan

bilgi ve bağlantılara sahip olma şansları da o kadar artmaktadır. Böylece göçün, ticareti artırıcı etkisi de büyüktür (Head ve Rise, 1998: 49).

Mevcut literatür, işlem maliyetlerinin düşürülmesi her mal / ürün türlerini farklı şekilde etkilediğini göstermektedir. Rauch bu etkinin homojen mallara göre farklılaştırılmış mallarda daha fazla hissedildiğini söylemektedir. Gould göre göçmenlerin getirdikleri ek bilgiler üretim mallarından çok tüketim malları için önem arz etmektedir. Bunun nedeni tüketim mallarının ülkeler arasında daha farklılaşma eğiliminde olmasıdır. Dunlevy ve Hutchinson göre ağ etkisi ham veya yarı mamul mal ticaretine kıyasla tüketim malı ve işlenmiş gıda madde ticaretinde daha çok etkili olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle göçün ticari alan üzerindeki etkisi farklılaştırılmış mallar için daha fazla olmaktadır (Blanes, 2005: 246).

Göç ve EİT ilişkisine bakıldığında göçmenlerin ticarete işlem maliyetlerini azaltması yatay EİT’de daha çok hissedilmektedir. Bunun nedeni, göçmenlerin yerel ülke pazarları ve mevcut ürünler hakkındaki bilgiler malların kalitesinden ziyade malların çeşitlerini artırmasına dayanmasıdır. Öte yandan, göçmenler ve ev sahibi ülke arasındaki gelir farklılıkları dikey EİT’yi daha çok etkilemektedir (Bellino ve Celi, 2016: 2).

Uluslararası göçün ticaret akımları üzerine etkisi genellikle pozitif olmasına rağmen negatif etkisi de bulunabilmektedir. Göçmenler, gittikleri ülkelerde önceden ithal edilen malların üretilmesini sağlayabilir. Teknoloji veya üretim yöntemleri ile ilgili uzmanlaşmış bilgilerini gittikleri ülkelere aktarırlar. Böylece göçmenlerin gittiği ülkelerde bulunan firmalar, göçmenlerin zevk ve tercihlerini ithal etmek yerine yurtiçinde üreterek karşılayabilirler (Dunlevy ve Hutchinson, 1999: 1045).

Hem tercih etkisi hem de ağ etkisi EİT’yi artırabilirken ilişkinin pozitif ya da negatif olması belirsizliğini korumaktadır. Göç alan ülke ürünün net ihracatçısı ise tercih kanalı etkisiyle EİT’yi arttıracaktır. Ev sahibi ülke ürünün net ithalatçısı ise ev sahibi ülke ithalatında göçmen kaynaklı bir artış EİT’yi azaltacaktır. Ağlar hem ihracatı hem de ithalatı artırır ise ihracat ve ithalattaki artış, ticaret hacmine göre ticaret dengesinin mutlak değerini arttırmadığı sürece EİT artacaktır. Sonuç itibarıyla EİT ile ilgili olarak, tercih ve ağ etkilerinin kısmen veya tamamen diğerini dengelemesi veya her bir etkinin diğerini güçlendirmesi mümkündür (White, 2008: 254).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

1. LİTERATÜR TARAMASI

Göçün EİT üzerindeki etkisini ele alan ilk çalışma Blanes (2005) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada EİT değişkenini ölçmek için G-L endeksi, Fontagne ve Freudenberg (FF) endeksi ve Brülhart (B) endeksini kullanılmıştır. 42 ülkeden İspanya'ya gelen göç, 1991-1998 dönemi için panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre göç EİT'yi pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca göçün işlem maliyetlerini azalttığı ortaya çıkmıştır. Son olarak göçün EAT'den ziyade EİT'de daha fazla katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Blanes ve Martin-Montaner (2006), çalışmasında 1998-1999 döneminde İspanya'nın AB üyesi olmayan 48 ticaret ortağından aldığı göçün EİT üzerine etkisini incelemiştir. Bu çalışmada EİT'yi ölçmek için Brülhart tarafından geliştirilen marjinal EİT endeksini kullanılırken göç değişkeni olarak yabancı işçi stokuna yer verilmiştir. Çalışmada göçmenler, işgücü piyasasındaki durumlarına (kendi işinde çalışan, ücretli olarak çalışan) göre sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla çalışma göçmenlerin çalışma biçimleriyle EİT arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Panel veri analizine dayanan klasik en küçük kareler tahmin sonuçlarına göre uluslararası göç ile marjinal EİT arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Ayrıca kendi işinde çalışanlar ihracat ya da ithalatı; ücretli olarak çalışanların ise EİT'yi daha çok artırdığı ortaya çıkmıştır.

Bacarreza ve Ehrlich (2006), çalışmasında Bolivya ve 30 ticaret ortağı için 1990-2003 dönemi verilerini kullanarak göçün EİT üzerine etkisini incelemiştir. EİT değişkenini ölçmek için G-L endeksinin kullanıldığı çalışmada göç değişkeni olarak göçmen sayısının logaritmasına yer verilmiştir. Panel veri yöntemine dayanan çekim modeli ile analiz yapılan çalışmanın sonuçları, göçün Bolivya ile ticaret ortakları arasındaki EİT üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. Göçmen miktarında %10 oranındaki artış, ihracatta %0,9 oranında artışa neden olurken ve ithalatta %0,8 oranında bir artışa neden olmaktadır.

White (2008), çalışmasında EİT değişkenini ölçmek için G-L endeksi, yatay EİT endeksi ve dikey EİT endeksini kullanmıştır. Panel veri yöntemine dayanan çekim

modeliyle analiz yapılan bu çalışmada örneklem olarak ABD ile 62 ülke arasındaki ticarete ilişkin 1989-2001 dönemi verisi ele alınmıştır. ABD'ye gelen göçmenler ile EİT bağlantısı ilk kez bu çalışmada incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda göç ile toplam EİT arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Ayrıca göçün hem dikey hem de yatay EİT'yi artırdığı ortaya çıkmıştır. Ancak uluslararası göç akımlarının yatay EİT'yi daha çok etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Faustino ve Leitao (2008a, 2008b), çalışmalarında EİT değişkenini ölçmek için yatay EİT endeksi ve dikey EİT endeksini kullanmıştır. Çalışmada AB üyesi 15 ülkeden Portekiz'e yapılan göç ve EİT ilişkisi 1995-2003 dönemi için incelenmiştir. Panel veri yöntemine dayanan genişletilmiş çekim modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçları, uluslararası göç akımlarının yatay ve dikey EİT üzerinde artışa yol açtığını göstermektedir.

Faustino ve Peixoto (2009), çalışmasında EİT değişkenini ölçmek için G-L endeksi, yatay EİT endeksi ve dikey EİT endeksini kullanmıştır. Çalışmada Portekiz ve 38 ticaret ortağı için 1995-2006 dönemi örneklem olarak alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre göçmen stokunda %10'luk bir artışın Portekiz'in genel olarak EİT'de %1,87 oranında, yatay EİT'de %4,01 oranında ve dikey EİT'de %1,48 oranında artışa neden olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca imalat sanayisinde hem yüksek vasıflı göçmen işçi hem de göçmen işveren oranlarının yüksek olduğu durumlarda yatay EİT ve dikey EİT'nin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Leitao (2011), çalışmasında EİT değişkeni olarak G-L endeksini kullanmıştır. Çalışmada örneklem olarak ABD ve NAFTA, AB ve ASEAN ülkeleri için 1995-2008 dönemi alınmıştır. Panel veri yöntemine dayanan çekim modeliyle yapılan analiz sonuçlarına göre göçün taşıma maliyetlerini düşürmeye katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Böylece göçmen stoku EİT üzerinde pozitif etkide bulunmaktadır.

Leiteo (2013), çalışmasında EİT değişkeni ölçümü olarak G-L endeksi, yatay EİT ve dikey EİT endekslerini kullanmıştır. Panel veri yöntemine dayanan çekim modelinin kullanıldığı çalışmada Portekiz ve AB üye devletleri (AB-27) için 2000-2010 dönemi örneklem olarak alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre göç, EİT'yi pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum, göçmenlerin ana ülkeleriyle ev sahibi ülke arasındaki ticarete işlem maliyetlerini düşürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca çalışmada nakliye maliyetlerinin ikili ticaret üzerinde negatif etkisi olduğu doğrulanmaktadır.

Emirhan (2014), çalışmasında EİT değişkeni ölçmek için G-L endeksini kullanırken göç değişkeni olarak Türkiye'den ilgili ülkeye o yıl içinde göç eden göçmenlerin sayısı ve göç alan ülkedeki toplam Türk göçmen stokuna yer verilmiştir. Panel veri yöntemine dayanan genişletilmiş çekim modeline dayanan analiz, Türkiye ve seçilmiş 20 ülke için 1985-2010 dönemini örneklem olarak almaktadır. Türkiye için göç ve EİT arasındaki ilişkinin ilk kez ele alındığı bu çalışmada teorik beklentinin aksine göç akımlarının EİT'yi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yazar bu sonucu Türkiye'ye gelen işgücü göçünün niteliksiz olmasıyla açıklamıştır.

Faustino ve Proença (2015), çalışmasında EİT değişkeni olarak G-L endeksi, yatay EİT ve dikey EİT endekslerini kullanmıştır. Panel veri yöntemine dayanan çekim modeline dayanan çalışma, Portekiz ve ikili ticaret ortakları 37 ülke için 2000-2005 dönemini örneklem olarak almaktadır. Ticaret ortağı olarak AB'nin tüm ülkelerini (AB-27) içermektedir. Çalışmanın sonuçları, göçmen stoklarının tüm EİT endeksleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Göçmenlerin özelliklerine de yer verilen analizde imalat sanayisinde çalışan yüksek nitelikli göçmenlerin ticarete katkısının yüksek olduğu; diğer sektörlerde çalışan ve düşük nitelikli işgücünün ticarete katkısının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bellino ve Celi (2016), çalışmasında EİT değişkenini ölçmek için G-L endeksi, yatay EİT ve dikey EİT endekslerini kullanmıştır. Almanya ve ticaret ortağı 66 ülke için 2000-2009 dönemini örneklem olarak ele alan çalışma, konuyu panel veri yöntemine dayanan çekim modeliyle analiz etmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre göçmen stokunun EİT'yi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Ancak bu etkinin yatay EİT üzerinde daha çok görüldüğü ortaya çıkmıştır.

Uluslararası göçün EİT üzerine değil de sadece dış ticaret üzerine etkisini ele alan çalışmaların detaylarına yöntem, örneklem ve sonuçları içerecek şekilde Tablo 8'de yer verilmiştir. Bu çalışmalar arasında Türkiye'nin dış ticareti üzerine analizler de yer almaktadır.

Tablo 8. Dış Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göçü Ele Alan Ampirik Çalışmaların Özeti

Çalışma	Yöntem	Örnekleme (Dönem)	Sonuç
Head ve Ries (1998)	Genişletilmiş Çekim Modeli	Kanada ve 136 ticaret ortağı ülke (1980-1992)	Göçmen miktarında %10 oranında bir artış Kanada'nın ticaret ortakları ile yaptığı ihracatında %1 ve ithalatında %3 oranında bir artışa neden olmaktadır.
Dunlavy ve Hutchinson (1999)	Çekim Modeli	ABD ve 17 ticaret ortağı ülke (1870-1910)	Göçmen stoku ABD'nin ithalat hacmini tanımlamada önemli rol oynamaktadır.
Girma ve Yu (2000)	Çekim Modeli	Birleşik Krallık ve 48 ticaret ortağı ülke (1981-1993)	Göçmen stokunda %10 oranında bir artışın, Birleşik Krallığın ticaret ortağı ülkelerle yaptığı ihracatını %1,6 oranında artırmaktadır.
Girma ve Yu (2002)	Çekim Modeli	İngiltere ile 26 İngiliz kolonisi olan ülke ve 22 İngiliz kolonisi olmayan ülke (1981-1993)	İngiliz kolonisi olmayan ülkelere gelen göç ile İngiltere ihracatı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Ancak İngiliz kolonisi olan ülkelere gelen göçün İngiltere ihracatını artırıcı bir ilişkisi bulunmamaktadır.
Bruder (2004)	Panel Veri Analizi	Almanya ve 5 ülke (1970-1998)	İşgücü göçünün ticareti artırıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak ticaret hacminin işgücü göçü üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır.
White (2009)	Çekim Modeli	ABD ve 70 ticaret ortağı ülke (1980-1997)	Göçmen stokunda %10 oranında bir artış, ABD'nin yüksek gelirli ülkelerinden yaptığı farklılaşmış mal ithalatını %2 oranında artırmaktadır. Düşük gelirli ülkelere gelen göçmen stokunda %10 oranında bir artış, ABD'nin farklılaşmış mal ithalatını %4,3 oranında artırmaktadır.
Blanes vd. (2009)	Genişletilmiş Çekim Modeli	17 İspanya bölgesi ve 83 ticaret ortağı ülke (1996-2004)	Göçün ihracat üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.
Ghatak vd. (2009)	Genişletilmiş Çekim Modeli	Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve İngiltere (1996-2003)	Göçmen miktarındaki artış ikili ticaretteki ihracatı pozitif yönde etkilemektedir.
Iranzo ve Peri (2009)	İki Ülke ve İki Sektörlü Modeller	AB'nin Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri (1989-2004)	Göç hareketleri Batı Avrupa'da %0,3 oranında; Doğu Avrupa'da ise %9,5 oranda dış ticareti artırmaktadır.
Buzdağlı ve Kızıltan (2011)	Yatay Kesit Analiz	Türkiye ve 62 ülke (2009)	Türkiye'den 62 ülkeye giden göçmen sayısındaki %1 oranında artış, Türkiye'den söz konusu ülkelere yapılan tüketim malı ihracatını %0,56 oranında artırmaktadır.

Tablo 8. Dış Ticaretin Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göçü Ele Alan Ampirik Çalışmaların Özeti

Çalışma	Yöntem	Örneklem (Dönem)	Sonuç
Karagöz (2011)	Genişletilmiş Çekim Modeli	Türkiye ve 24 ülke (2000-2005)	İlgili ülkelerde Türkiyeli göçmen sayısındaki artış, dış ticaret değişkenlerini pozitif yönde etkilemektedir. Göç miktarındaki %10 oranında artış, Türkiye'nin örneklemdeki ülkelerle olan ihracatını %3,1 ile %4,9 arasında, ithalatını %2,9 ile %4,5 arasında bir oranda artırmaktadır.
Felbermayr ve Toubal (2012)	Çekim Modeli	İzlanda hariç OECD ülkeleri (2000)	Göç miktarındaki %1 oranında artış, ad valorem gümrük tarifelerinde %3,7 oranında azalmaya neden olmaktadır. Bunun %2,3 oranı ise tercih etkisinden kaynaklanmaktadır.
Domingo ve Silvente (2013)	Genelleştirilmiş Eğilim Skoru (GPS) Tahmini	İspanya'daki 50 il ve İtalya'daki 103 il (2007)	Bir ilde yaşayan göçmenler ana ülkeleriyle yapılan ihracatı teşvik etmektedir. Göç, dış ticaret değişkenlerinden ihracat üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir.
Campaniello (2014)	Çekim Modeli	12 Güney Akdeniz Ülkesi ve 15 AB Ülkesi (1970-2000)	Ticaret artışının göçü azaltacağı beklentisinin aksine göç ile ticaret arasında pozitif bir bulunmaktadır.
Ortega ve Peri (2014)	Yatay Kesit Analiz	194 ülke (2000)	Göç ile dış ticaret arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.
Sgrignoli vd. (2015)	Çekim Modeli	146 ülke (1970-2000)	Göç, ülkeler arasındaki ikili ticareti önemli ölçüde artırmaktadır.
Çelebi Boz ve Durmaz (2016)	Genişletilmiş Çekim Modeli	Türkiye ve 20 ülke (2004-2013)	Örneklemdeki ülkelerde bulunan Türkiye kökenli göçmen sayısındaki artış, Türkiye'nin ithalatı üzerinde pozitif etkisi bulunurken ihracatı üzerinde herhangi bir etkisine rastlanılmamıştır.
Lin ve Yang (2017)	Çekim Modeli	Çin ve Ticaret Ortakları / 1960-2010	Göç ve ihracat arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Düşük nitelikli göçmenler, yüksek nitelikli göçmenlere göre ihracatı daha fazla teşvik etmektedir.
Demirtaş ve Çakırca (2019)	Panel Veri Analizi (Genişletilmiş Çekim Modeli)	125 ülkeden Türkiye'ye gelen göç (2013-2016)	OECD ve gelişmekte olan ülkelerde uluslararası göç; ihracatı, ithalatı ve dış ticareti pozitif yönde etkilemektedir. Türkiye'de uluslararası göç, ihracata kıyasla ithalatı daha fazla artırmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada uluslararası göçün EİT üzerindeki etkisini incelemek amacıyla panel veri yöntemi kullanılmıştır.¹ Panel veri yönteminin bazı avantajları şunlardır:

- Panel veri analizde birimlerin (birey, firma ya da ülkeler) heterojen olabileceğini göz önünde bulundurur. Yatay kesit ve zaman serisinde heterojenlik kontrolü olmadığı için elde edilen sonuçlarda sapmalar meydana gelir. Panel veri yöntemi, yatay-kesit birimlere özgü farklılığı dikkate alarak bu farklılığın model içinde kontrol edilmesine ve ölçülmesine izin verir.
- Panel veri, yatay-kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirerek çoklu doğrusallık sorununu azaltır. Daha fazla veri içermesi, daha fazla değişkenliğe sahip olacağı anlamına gelir. Bu durum çoklu doğrusallığın azalmasına neden olur.
- Panel veride daha fazla bilgilendirici verinin bulunması serbestlik derecesinin ve analizin etkinliğinin artmasına olanak sağlar.
- Panel veri yöntemi değişim dinamiği çalışmalarında daha iyi sonuç verir. Panel veriler, zaman serisi verileri ve yatay-kesit verilerinde kolayca gözlenemeyen etkileri daha iyi belirler ve ölçer. Böylece daha karmaşık davranış modelleri test edebilmesi açısından diğer modellere göre üstünlük sağlar.

Panel veri yönteminde tasarım ve veri toplama güçlüğü, ölçüm hatalarında sapmaların olması, zaman serisi boyutunun kısa olması, örnek seçim sapması ve heterojenlik sapması gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Klasik panel veri analizinde üç farklı tahmin modeli bulunmaktadır: (1) Klasik En Küçük Kareler (OLS – Ordinary Least Squares) Modeli, (2) Sabit Etkiler (FE – Fixed Effects) Modeli ve (3) Rassal Etkiler (RE – Random Effects) Modeli.

En küçük kareler yöntemine havuzlanmış (pooled) veri modeli de denilmektedir. Havuzlanmış verilerle spesifik bireysel etkilerin olmadığı kabul edilerek model kurulur ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri araştırılır. Modelin temel varsayımı, bireysel etkiler (α_i) birimler arasında ortak ve sabit olmasıdır. Bu varsayımdan

¹ Panel veri yöntemi ile ilgili bu bölüm, Baltagi (2005), Hsiao (2003), Greene (2012), Kennedy (2005), Arellano (2003) ve Wooldridge (2002) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

hareketle OLS modeli, 27 numaralı denklemdeki klasik doğrusal regresyon modeline dönüşür. OLS modelinde spesifik bireysel ve zaman etkileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kukla değişkenler de kullanılmamaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta X'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (27)$$

Denklemde yer alan y_{it} , bağımlı değişkenini; x'_{it} , açıklayıcı değişkenler (K adet) setini; α_i , sabit kesişim katsayısını; β , matris eğim katsayısını; ε_{it} , hata terimleri vektörünü; i , modelde yer alan birim (birey, hanehalkı, grup, ülke) sayısını ($i= 1, \dots, N$); t , her bir gruba ait zamanı ($t= 1, \dots, T$) ifade etmektedir. Panel veri yönteminde her bir birime ait farklı kesit katsayıları varsa OLS modeli etkin değildir. Bu durumda FE Modeli ya da RE Modeli kullanılır.

Her bir birime ait kesit katsayıları sabit ise Sabit Etkiler Modeli (FE) kullanılır. Model tahmininde her bir birime ait kesit katsayılarının ölçülebilmesi için (N adet) kukla değişken modele eklenir. FE modelinin genel gösterimi 28 numaralı modeldeki gibidir:

$$y_{it} = \alpha + \mu_i + \beta X'_{it} + \varepsilon_{it} \quad \alpha_i = \alpha + \mu_i \quad (28)$$

Bu denklemde α , bireysel etkilerin ortalamasını; μ_i , ortalamalardan bireysel etkinin sapmasını sembolize eder. OLS modelinin mi yoksa FE modelinin mi kullanılacağını belirlemek için 29 numaralı denklemdeki F testi (Fischer testi) yapılır. F testi, model belirlemede yapılan ilk testtir.

$$F = \frac{\frac{RSS_r - RSS_{ur}}{N - 1}}{\frac{RSS_{ur}}{NT - N - K}} \sim F_{N-1, N(T-1) - K} \quad (29)$$

Bu denklemde RSS_r , kısıtlanmış modelin (OLS modeli) kalıntı kareleri toplamını; RSS_{ur} , kısıtlanmamış modelin (tek faktörlü FE modeli) kalıntı kareleri toplamını temsil eder. F testinin H_0 hipotezi, OLS modelinin etkin olacağını ifade eder. H_1 hipotezi ise FE modelinin etkin olacağını ifade eder. Karar kriteri şöyledir: Hesaplanan F istatistik değeri, tablo değerinden büyük ise ($F > F_{Tablo}$) H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum kukla değişkene ait katsayıların birbirinden farklı olduğu anlamına gelir. Bu nedenle bireysel etkileri içeren FE modeli tercih edilmelidir.

Her bir birime ait sabit katsayıların olmadığı, tam tersine bağımsız tesadüfi değişkenlerin olduğu durumlarda 30 numaralı denklemde gösterilen Rassel Etkiler

Modeli (RE) kullanılır. Denklemden yer alan hata terimi u_{it} iki kısımdan oluşur. ε_{it} , bilinen hata terimidir. μ_i ise birimler arasındaki farklılıkları gösterir.

$$y_{it} = \alpha + \beta X'_{it} + u_{it} \quad u_{it} = \mu_{it} + \varepsilon_{it} \quad (30)$$

Tahmin yöntemi olarak OLS ve RE modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için 31 numaralı denklemden gösterilen Lagrange Çarpanı (LM – Lagrange Multiplier) testi yapılmaktadır. LM testi, model belirlemede yapılan ikinci testtir.

$$LM_{\mu} = \frac{NT}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N [\sum_{t=1}^T \tilde{\varepsilon}_{it}]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \tilde{\varepsilon}_{it}^2} - 1 \right]^2 \sim \chi^2_1 \quad (31)$$

Denklemden yer alan ε_{it} , OLS modeline ait kalıntılara dayanır. LM testinin H_0 hipotezi birimlerin varyanslarının eşit (sabit varyans) olduğunu ifade eder. H_0 hipotezi, OLS modelinin etkin olacağını söyler. H_1 hipotezi ise RE modelinin daha etkin olacağını söyler. LM test istatistiği χ^2 (ki-kare) dağılımını gösterir. Karar kriteri şöyledir: Hesaplanan LM test istatistik değeri, tablo değerinden büyük ise ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum H_1 hipotezinin (RE modeli) tercih edileceği anlamına gelir.

Panel veri yönteminde model belirlemek için yapılan son test, 32 numaralı denklemden gösterilen Hausman sınavıdır. RE model tahmin edilirken Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS - Generalized least squares) tahmincisinin tutarlı olup olmadığını belirlemek için Hausman (1978) tarafından geliştirilen test yapılmaktadır. Hausman testi grup-içi tahminci (within estimator) tutarlıyken GLS tahmincisinin de tutarlı olup olmadığını test eder. (Asteriou and Hall, 2007: 349). Hausman test istatistiğine ilişkin formül şu şekilde ifade edilir:

$$W = \frac{(\tilde{\beta}_{FE} - \tilde{\beta}_{RE})^2}{Var[\tilde{\beta}_{FE}] - Var[\tilde{\beta}_{RE}]} \sim \chi^2_K \quad (32)$$

Denklemden $\tilde{\beta}_{FE}$, FE modeline ait katsayı tahminini; $\tilde{\beta}_{RE}$ ise RE modeline ait katsayı tahminini gösterir. Hausman testi, RE modelde kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olup olmadığını sınamaktadır. Hausman Testinin H_0 hipotezi, kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olmadığını göstermektedir. Bu durum hem grup-içi hem de GLS tahmincisinin tutarlı olduğunu göstermektedir. H_1 hipotezi, kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu durum

sadece grup-içi tahmincisinin tutarlı olduğu anlamına gelmektedir. (Erlat, 2018:24) Hausman test istatistiği χ^2 (Ki-Kare) dağılımına sahiptir. Bu istatistik değeri, tablo değerinden büyükse ($W > \chi^2_{\text{tablo}}$) H_0 hipotezi reddedilir. Özetlemek gerekirse H_0 hipotezinin reddedilemediği durumlarda RE model tahmini tutarlıdır.

3. MODEL

Çekim modeli, uluslararası ticari akımların belirleyici faktörlerini açıklayan ekonometrik bir modeldir. Adını, 17. yüzyılda Newton tarafından geliştirilen Yerçekimi Yasasından (The Law of Gravity) almaktadır. Yerçekimi Yasasına göre iki cisim arasındaki çekim kuvveti, cisimlerin kütlelerinin çarpımıyla doğru orantılı olup aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Model, fizikte kullanılan Yerçekimi Yasasından esinlenilerek sosyal bilimlerde 20. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre iki ekonomi arasındaki ticaret hacminin, ekonomik kütleler (GSYH veya GSMH) ile doğru orantılı olacağını ve arasındaki uzaklıkla ters orantılı olacağını varsaymaktadır. 1962 yılında Jan Tinbergen ilk defa çekim modelini iktisat alanında kullanmıştır (Golovko, 2009: 3; 2014: 74).

Literatürde modelin teorik altyapısı ile ilgili çok sayıda farklı çalışma bulunmaktadır. Çekim modelinin teorik altyapısı ile ilgili çok sayıda ve farklı çalışmanın olması; hem güçlü, hem de zayıf noktasıdır. Model, ilk olarak ticari akımların açıklanmasında kullanılmıştır. Bu durumda modelin teorik bir altyapısı olmadığı için eleştirilmiştir. Zamanla farklı ticaret teorileri çerçevesinde çekim modeli geliştirilmiştir. (Deardorff, 1995: 12).

Tablo 9. Çekim Modelinin Avantajları ve Dezavantajları

Avantajları	Dezavantajları
Çekim modeli, özellikle ticaret, göç veya sermaye gibi ülkeler arasındaki ticaret akımlarının belirleyicilerini anlamak için sezgisel bir çerçeve sunar.	Çekim modelinin tahmini, ülke çiftleri ile ilgili ayrıntılı veriler gerektirir. Bu verilerin elde edilmesi her zaman kolay olmayabilir.
Çekim modeli, rastgele fayda maksimizasyonu modelleri gibi teorik modellerden kolayca elde edilebilir.	Çekim modeli, negatif veya sıfır değerler içeren veri kümelerini kullanırken zorluklarla karşılaşmaktadır. Bununla ilgili çözümler araştırılmaktadır. Ancak zorluk devam etmektedir.
Çekim modeline farklı kontrol değişkenler ve politika değişkenleri eklenerek ampirik modeller kolayca artırılabilir.	Çekim modelinin yorumlanması politika perspektifinden kaynaklanır. Ancak verilerin eksikliği ve diğer etkileyici faktörler ile ilgili sorular nedeniyle modelin yorumlanması her zaman kolay değildir.

Kaynak: Ramos, 2016: 1

Çekim modelinin avantaj ve dezavantajları, Tablo 9'da karşılaştırılmıştır. Basit bir denkleme sahip olması, modelde kullanılacak olan verilerin kolay temin ediliyor ve

güvenilir olması gibi nedenler, çekim modelini uluslararası ticareti açıklamada popüler hale getirmiştir. Bununla birlikte modelin teorik altyapısı uzun yıllar tartışılarak geliştirilmiştir (Paas, 2002: 1).

Uluslararası ticaret akımı çalışmalarında, modelin ilk matematiksel formülasyonunu yazan kişi Tinbergen (1962: 262-293)'dir. Bu modele "Basit Çekim Modeli" denilmektedir. Yazar, çalışmasının ilk aşamasında 18 ülke için 1958 yılı verilerini kullanarak modeli test etmiştir. Modeldeki üç değişkenin (ihracat yapan ülkenin GSMH'si, ithalat yapan ülkenin GSMH'si ve coğrafi uzaklık) ticareti açıklamada etkisinin büyük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında, ekonomik değişkenlerin yanı sıra politik ya da yarı ekonomik faktörlerin de ülkeler arasındaki ticaret hacmini belirlemede etkisinin olup olmadığını test etmiştir. Bu nedenle, modele ek kukla değişkenler (komşu ülkeler, İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri ve Benelüks ülkeleri) eklemiştir. Yalnızca topluluk tercihini temsil eden kukla değişken, ihracat akışının açıklanmasında istatistiksel olarak önemli katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, ilk üç değişkenin modelde baskın rol oynadığını göstermektedir. İlk çalışmasından esinlenerek, 42 ülke için 1959 yılı verilerini kullanarak modeli tekrar test etmiştir. Önceki analizinden farklı olarak, GSMH değişkenini ulusal para cinsinden değil; Amerikan Doları cinsinden hesaplamıştır. İlk çalışmasına benzer bulgulara ulaşmıştır. Son aşamada, modele Gini yoğunlaşma katsayısını eklemiştir. Ülkelerin dışa sattıkları mal sayısının artması ve çeşitlenmesi dışsattım hacimlerinin artmasına yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. Özetle Tinbergen, uluslararası dış ticaret akımlarına ülkelerin coğrafi konumunu dahil etmiştir.

Pöyhönen (1963:99) çalışmasında ticaret hacminin, ticaret ortaklarının milli gelirlerinin artan fonksiyonu olarak ve ülkeler arasındaki uzaklığın azalan fonksiyonu olarak tahmin edilebileceğini öne sürmüştür. Uzaklık, taşıma maliyetinin yerine kullanılmıştır. Linnemann (1966: 34-40) çalışmasında ticaret akımlarının büyüklüğünü açıklamak için hangi faktörlerin dikkate alınması gerektiğini incelemiştir. Ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve mesafe gibi faktörlerin yanı sıra nüfus büyüklüğü ve kişi başına gelir gibi faktörleri de modele dahil etmiştir. Yazarın ek değişkenler eklediği bu modeline "Genişletilmiş Çekim Modeli" denilmektedir. Modelde ticaret direnci, nakliye maliyetlerinin yerine kullanılmıştır. Nüfus büyüklüğü, iç talebi açıklayan değişkenlerden biri olarak görülmüştür. Ayrıca, bir ülkenin toplam yabancı arz ve toplam yabancı talebini

Walrasyan denklik sistemine benzetmiştir. Böylece, çekim denkleminin teorik temellerini atmaya çalışmıştır.

Linnemann'ın ardından çekim modeli destekleyen çeşitli teorik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Anderson (1979: 107-109) çalışmasında çekim denklemini Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ve sabit ikame esnekliğine sahip olan üretim fonksiyonu gibi varsayarak türetmeye çalışmıştır. Ayrıca çekim modelinin son dönemlerde dış ticaretin belirleyicilerini ölçmede en başarılı model olduğunu söylemektedir. Bergstrand (1985: 474- 478) çalışmasında ise farklılaştırılmış ürünlere ilişkin sabit ikame esnekliğine sahip olan üretim fonksiyonu ile fiyat endekslerini içeren bir çekim denklemi elde etmiştir. Böylece mikro ekonomik temellere dayanan çekim denklemini basit tekelci rekabet modelleri ile ilişkilendirerek ikili ticaretin teorik olarak belirlenmesine katkı sağlamıştır.

Helpman ve Krugman farklılaştırılmış ürün teorilerini kullanarak çekim modelinin doğruluğunu ispat etmeye çalışmıştır (Golovko, 2009: 4). Daha yakın zamanlarda Deardorff (1995: 25) çalışmasında basit bir çekim denkleminin bile standart ticaret teorilerinden elde edilebileceğini kanıtlamıştır. Son olarak Anderson ve Wincoop (2003: 29) çalışmalarında sınır değişkeni ile ilgili belirsizlikleri çözmeye yardımcı olmak için etkin ve tutarlı bir çekim modeli üretmişlerdir.

Çekim modeli, uluslararası ticarete ampirik çalışmalar için en köklü modellerden biridir. Model, ikili ticaret akımlarının analizine mekânsal unsurların dâhil edilmesine olanak sağlamaktadır. İnsan göçü ve turistik seyahatler ve takas vb. çeşitli türdeki akımlara başarıyla uygulanmıştır. Aynı zamanda model ticaret ortakları arasındaki ekonomik büyüklük, coğrafi mesafe, yüzölçümü, aynı sınıra sahip olma ve aynı bölgede yer alma gibi bazı kurumsal özellikteki değişkenleri de açıklamaktadır (Bayraktutan, 2004: 114-116).

Çekim modelinde ekonomik büyüklük ve coğrafi mesafe iki ana değişkenlerdir. Modele göre, iki ülke arasındaki ticaret ülkelerin ekonomik büyüklükleri (milli gelirleri) arttıkça artar; coğrafi mesafe arttıkça, azalır. Coğrafi mesafenin ticaret akımlarını negatif yönde etkilemesinin sebebi, taşıma maliyetleridir. Mesafe arttıkça taşıma maliyetleri de artar. Bu da ticaret akımlarını negatif etkiler. Ülkelerin ekonomik büyüklükleri ise ticaret akımlarını pozitif yönde etkiler. Sebebi, ülkelerin ekonomik büyüklükleri arttıkça ihracat ve ithalat kapasitelerinin de artmasıdır. Eğer ihracat yapan ülkenin ekonomik büyüklüğü artarsa, üretim kapasitesi artar ve ihracatı yapılan mallar çeşitlilik kazanır. İthalatçı ülkenin ekonomik büyüklüğünün artması durumunda ise diğer ülkelere daha çok ithalat

yapılır. Böylece ülkelerin ekonomik büyüklükleri, çift taraflı ticaret akımları pozitif yönde etkilemiş olur (Tatlıcı, 2009: 2).

Çekim modelinin en önemli değişkeni olan coğrafi mesafenin modele dahil edilmesinin nedenleri şunlardır (Head, 2003: 6-8):

- Coğrafi mesafe, taşıma maliyetlerini temsil etmektedir.
- Coğrafi mesafe, nakliye süresi boyunca geçen zamanın bir göstergesidir. Bozulabilen ürünler için coğrafi mesafe azaldıkça ürünlerin bozulma ihtimali de azalmaktadır.
- Senkronizasyon (eşzamanlılık) maliyetleri: Firmalar, üretim süreci boyunca gerekli olan girdileri farklı ülkelerden temin etmektedir. Dolayısıyla söz konusu girdilerin zamanında gelmesi önemlidir. Coğrafi mesafe azaldıkça senkronizasyon maliyetleri de azalmaktadır.
- İletişim maliyetleri: Yöneticiler, tüketiciler ve benzeri kişiler arasındaki iletişim olasılığını temsil etmektedir. Çünkü iş dünyasında gayri resmi bilgi alışverişi güvenli iş ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli bir unsurdur.
- İşlem maliyetleri: Coğrafi mesafeye bağlı olarak ticari imkanların araştırılması ve ticaret ortakları arasında güven oluşturma maliyetleriyle ilişkilendirilebilir.
- Kültürel mesafe: Coğrafi mesafenin büyük olması daha büyük kültürel farklılıklara yol açmaktadır. Ticaret ortakları arasında kültürel farklılıkların olması iletişim zorluklarına ve iş anlaşmalarında çatışmalara vb. birçok şekilde ticareti kısıtlayıcı sonuçlar doğurabilir.

Ticari maliyetleri temsil eden mesafe değişkeni, karşılıklı ticari akımların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak mesafenin ölçüm yöntemleri ile ilgili literatürde fikir birliği yoktur. Ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe dikkate alınırsa, kara yolları uzunluğuna göre mi yoksa haritadan düz bir çizgi çizilerek mi ölçüleceği tartışma konusu olmaktadır. Çünkü mallar deniz, kara, tren ve hava yolları ile taşınmaktadır. Ülkeler arasında sınırlar olduğu için; taşıma maliyetleri, doğrudan tarifeler ve tarife dışı engeller, ulaşım altyapısının kalitesi ve bekleme zamanı vb. faktörler uluslararası ticareti mesafeden ötürü etkilemektedir (Golovko, 2009: 6-7). Ülkeler arasındaki mesafe ölçümünde genel kabul gören “Büyük Çember” (Great Circle)

yöntemidir. Bu yöntemde göre, ülkelerin merkezleri arasındaki mesafe ölçülmektedir. Pratikte başkentler, en büyük şehirler veya coğrafi açıdan merkezi konumdaki büyük şehirler ülkelerin merkezleri olarak seçilmektedir. Analiz edilen ülkelerin küçük, birbirinden uzak veya seçilen şehrin ekonomi merkezi olmaması durumunda ise şehir seçimi çok önemli değildir (Head ve Mayer, 2010: 167).

Çekim modellerinde göç, iki taraflı göç akımlarının belirleyicilerini analiz etmek için standart bir araç haline gelmiştir. Bu modelin tahmininde ortaya çıkan ampirik kanıtlar, göçmenlerin destinasyonları arasındaki coğrafi dağılımın farklılıklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu durum ise uluslararası göç akımlarının kalkınma etkilerini şekillendirmeye katkıda bulunmaktadır. Gelecek yıllarda göç akımlarının evrimini tahmin etmek ve göç ile kalkınma arasında nedensel bir ilişki kurmak için de çekim modeli kullanılmaktadır (Bertoli, Fernandez ve Moraga, 2017: 69).

Çekim modelinin değişkenlerinden biri de ortak dildir. Ortak bir dili konuşan ülkelerin kendi aralarında daha fazla ticaret yaptıkları kabul edilmektedir. Çünkü, ortak dilin konuşulması iletişim maliyetlerini azaltıp, ticaret hacmini artırmaktadır. Bu durumun nedenleri şunlardır (Meyer, 2006: 5).

- Kişisel iletişim açısından bakılırsa; ciddi sorunlar, yüz yüze iken daha iyi çözülmektedir. Ülkelerin birbirine yakın olması durumunda iş görüşmeleri için hem fazla vakit harcanmamakta hem de ortak dil kullanılması dolayısıyla görüşmeler daha kolay biçimde yapılmaktadır.
- Yaygın dil kullanımı açısından bakılırsa ülkeler birbirlerine yakın ise ülkelerin resmi dilleri farklı olsa bile komşu ülkenin dilini bilen personelin olma olasılığı yüksektir.
- Kültürel anlayış açısından bakılırsa ortak dilin bilinmesi durumunda ticaret ortağının kültürel altyapısı hakkında bilgi edinilir. Böylece ortaya çıkabilecek yanlış anlaşılmaların önüne geçilir. Bu durum ise daha sağlam ilişkilerin kurulmasını sağlar.

Isaac Newton'un Evrensel Yerçekimi Yasasına göre iki cisim, kütlelerinin çarpımı ile doğru orantılı olarak ve aralarındaki mesafenin karesiyle ters olarak birbirlerini çekerler. İki cisim arasındaki çekim kuvvetini basit bir biçimde formüle edilebilir (Ghatak, Silaghi ve Daly, 2009: 65);

$$X_{ij} = K \cdot \frac{Y_i^\beta \cdot Y_j^\gamma}{D_{ij}^\delta} \quad (33)$$

Denklemdede;

X_{ij} : i ve j cisimleri arasındaki çekim gücünü,

Y_i : i cismin kütlesini,

Y_j : j cismin kütlesini,

D_{ij} : i ve j cisimleri arasındaki mesafeyi temsil eder.

Denklemdede her iki tarafın logaritması alınarak doğrusallaştırılmış şekli 34 numaralı denklemdeki gibidir:

$$\text{Log}(X_{ij}) = \alpha + \beta \text{Log}(Y_i) + \gamma \text{Log}(Y_j) - \delta \text{Log}(D_{ij}) \quad (34)$$

Basit Çekim Modeli'nin uluslararası ticaret akımlarına uyarlanmış şekli ise;

X_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki ticaret hacmini,

Y_i : i ülkesinin ekonomik büyüklüğünü,

Y_j : j ülkesinin ekonomik büyüklüğünü,

D_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi temsil eder.

Linnemann çekim modeline, nüfus ve kişi başına düşen gelir gibi ek değişkenleri dâhil ederek modeli genişletmiştir. Genişletilmiş çekim modelinde nüfus değişkeninin kullanımı yaygındır. Ancak çalışmanın durumuna göre nüfus değişkeni yerine kişi başına düşen gelir değişkeni de kullanılmaktadır. Burada nüfus değişkeni hem ülke büyüklüğünü hem de ekonomik büyüklüğü temsil etmektedir. Kişi başına düşen gelir ise sadece ekonomik büyüklüğü ifade etmektedir (Paas, 2003: 7).

Genişletilmiş çekim modeli denklemi ise şöyledir (Linnemann, 1966: 36);

$$T_{ij} = \beta_0 Y_i^{\beta_1} Y_j^{\beta_2} N_i^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} A_{ij}^{\beta_6} u_{ij} \quad (35)$$

Denklemdede;

T_{ij} : i ülkesinden j ülkesine çift taraflı ticaret akımlarını,

Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerinin gelirlerini,

N_i ve N_j : i ve j ülkelerinin nüfuslarını,

D_{ij} : i ve j ülkesi arasındaki mesafeyi,

A_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki ticareti teşvik eden ya da engelleyen diğer faktörleri,

u_{ij} : hata terimi temsil eder.

Yukarıda bahsedilen denklemin çift taraflı logaritması alınarak doğrusal hale dönüştürülebilir (Aysun, 2011: 58):

$$\begin{aligned} \text{Log}(T_{ij}) = & \beta_0 + \beta_1 \text{Log}(Y_i) + \beta_2 \text{Log}(Y_j) + \beta_3 \text{Log}(N_i) + \beta_4 \text{Log}(N_j) \\ & + \beta_5 \text{Log}(D_{ij}) + \beta_6 \text{Log}(A_{ij}) + u_{ij} \end{aligned} \quad (36)$$

Ülkelerin uluslararası ticaret akımlarını, ekonomik bütünleşmenin etkilerini, ülkeler arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ve ekonomik göçleri incelemek için çekim modeli yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Çekim modelinde; ortak para birimi, ticaret merkezlerine yakınlık / uzaklık, ortak dil, tarifeler ve tarife dışı engeller, sınır komşuluğu, nüfus, kişi başına gelir, dışa açıklık oranı, kültürel benzerlik, altyapı donanımı, siyasi rejimlerde benzerlik / farklılık, beşeri sermayeye ilişkin çeşitli oranlar, herhangi birliğe / topluluğa üyelik vb. açıklayıcı değişkenler kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere model, tarihsel ve salt ekonomik olmayan değişkenleri içerebileceği gibi ekonomik değişkenlerin de ampirik analizlere dahil edilmesine oldukça elverişlidir (Dinçer, 2014: 17-30).

4. VERİ, BEKLENTİLER VE HİPOTEZ

Çalışma, 2013-2017 döneminde Türkiye'ye gelen uluslararası göçün ilgili ülkelerle yapılan endüstri-içi nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Model, Türkiye hangi ülkeden uluslararası göç alıyorsa o ülke ile yaptığı EİT'ye odaklanmaktadır. Bu amaçla bireylerin temel ihtiyaçlarıyla ilgili olan gıda, tekstil ve sağlık sektörlerinde EİT ölçülerek belirtilen etki araştırılmıştır. Sektörlere göre farklılık göstermekle birlikte en geniş veri setine sahip modelde 85 ülkeye ilişkin veriler kullanılmıştır. Türkiye'ye gelen uluslararası göçe ilişkin verinin sınırlı olması çalışmanın önemli kısıtlarından birisidir. Genişletilmiş çekim modelinden hareketle uygulamada kullanılacak olan denklemler aşağıdaki gösterilmiştir.

$$IIT_{ij} = \beta_0 + \beta_1 WGD P_{ij} + \beta_2 LWDIS_{ij} + \beta_3 ER_{ij} + \beta_4 LMIG_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (37)$$

$$IIT_{ij} = \beta_0 + \beta_1 LGDPD_{ij} + \beta_2 LWDIS_{ij} + \beta_3 ER_{ij} + \beta_4 LMIG_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (38)$$

$$IIT_{ij} = \beta_0 + \beta_1 LYD_{ij} + \beta_2 LWDIS_{ij} + \beta_3 ER_{ij} + \beta_4 LMIG_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (39)$$

Denkleimde yer alan değişkenlerin kısa tanımları ve değişkenler hesaplanırken kullanılan verilere ilişkin kaynaklar Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10. Değişkenlerin Tanımları ve Kaynakları

Değişkenler	Tanımı	Kaynak
IIT	Ülkelerin Gıda, Tekstil ve Sağlık Sektörleri Endüstri-içi Ticaret Oranı (G-L Endeks Hesaplaması)	TÜİK (Dış Ticaret İstatistikleri)
WGDP	Ülkelerin Ağırlıklandırılmış GSYH (US\$)	Dünya Bankası
LGDPD	GSYH’nin mutlak farkının logaritması (US\$)	
LYD	Kişi Başına Düşen GSYH mutlak farkının logaritması (US\$)	
LWDIS	Türkiye ile ticaret ortağı ülke arasında km cinsinden mesafenin ülkelerin GSYH’leri ile ağırlıklandırılmasının logaritması (km) (Ağırlıklandırılmış Mesafenin Logaritması)	mapcrow.info
ER	Döviz Kuru Oranı	UNCTADstat
LMIG	ADNKS’ye göre Türkiye’de bulunan yabancı uyruklu nüfus miktarının logaritması (toplam)	TÜİK

IIT, çalışmanın bağımlı değişkeni olan EİT oranını göstermektedir. IIT, G-L Endeksinden faydalanılarak Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması (Standard International Trade Classification - SITC) Rev. 3’e göre 2 basamaklı Gıda, Tekstil ve Sağlık sektörlerine ait ihracat ve ithalat verileriyle hesaplanmıştır. Hesaplama da yüzde ifade gözardı edilerek kullanılan G-L Endeksi formülü aşağıdaki gibidir:

$$IIT_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i} \quad (40)$$

Formülde yer alan X_i ve M_i , ilgili ürün grubunda sırasıyla Türkiye’nin ticaret ortağı ülkelerle yaptığı ihracat ve ithalatını göstermektedir. Endeks, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Bir ülke belirtilen ürünü sadece ihraç veya ithal etmesi durumunda endeks 0 değerini alır. Bu durum EİT’nin olmadığı anlamına gelmektedir. Eğer ürünün ihracat ve ithalatı eğit ise endeks 1 değerini alır. Bu durum EİT’nin maksimum olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmada incelenen SITC Rev. 3’e göre 2 basamaklı Gıda, Tekstil ve Sağlık sektörlerinin SITC kodları ve tanımları Tablo 11’de gösterilmiştir. IIT

değeri, sıfır çıkan ülkeler analize dahil edilmemiştir. Bu nedenle SITC00, SITC01 ve SITC02 kodlu gıda sektörüne ait ürün grupları veri kaybına uğramıştır. Dolayısıyla analiz, gıda sektöründeki diğer ürün gruplarını kapsamaktadır. Ayrıca gıda sektörü altında yer alan SITC08 kodlu Hayvanlar İçin Gıda Maddeleri alt sektörü ise çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmadığı için analize dahil edilmemiştir.

Tablo 11. SITC Rev. 3'e göre 2 basamaklı alt sektörler

Ana Sektör	Sektör Kodu	Tanımı
Gıda	SITC03	Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri
	SITC04	Hububat, Hububat Ürünleri
	SITC05	Meyve ve Sebzeler
	SITC06	Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal
	SITC07	Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri
	SITC09	Çeşitli Yenilebilir Ürünler (Yağ, Homojenize Ürünler, Sos, Maya vb).
Tekstil	SITC26	Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları
	SITC65	Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya)
	SITC84	Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları
Sağlık	SITC54	Tıp ve Eczacılık Ürünleri

Kaynak: TÜİK

Çalışmada ülkelerin piyasa büyüklüklerini temsil eden üç farklı gelir değişkeni kullanılmıştır. Bu değişkenlerden ilki olan WGDP, ağırlıklandırılmış GSYH'yi ifade etmektedir. Piyasa büyüklükleri benzer olan ülkelerin karşılıklı olarak benzer ürünlerin ithalat ve ihracatını gerçekleştirme olasılığı yüksektir. Bu durum ülkelerin farklılaştırılmış mal ticareti için uygun ortam sağlamaktadır. Abraham ve Hove (2005:14) tarafından yapılan çalışmadaki WGDP formülü kullanılmıştır. EİT'ye benzer şekilde hesaplanan WGDP değişkeninin formülü aşağıda yer almaktadır. Formülde yer alan *TR* ev sahibi olan ülke Türkiye'yi; *P* ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir.

$$WGDP = 1 - \frac{|GSYH_P - GSYH_{TR}|}{||GSYH_P + GSYH_{TR}||} \quad (41)$$

Piyasa büyüklüğünü temsil eden ikinci değişken LGDPD, Türkiye ile ticaret ortağının GSYH'leri arasındaki mutlak farkın logaritmasıdır. Leitao (2013:7) çalışmasından alınan LGDPD değişkeninin formülü aşağıda yer almaktadır. Formülde yer alan *TR* ev sahibi olan ülke Türkiye'yi; *P* ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir. Logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.

$$LGDPD = |GSYH_P - GSYH_{TR}| \quad (42)$$

LYD, piyasa büyüklüğünü gösteren üçüncü değişkendir. Linder Hipotezine göre benzer kişi başına GSYH düzeyine sahip ülkelerin talep yapıları da birbirine benzer. Böylece üretilen ürünler de benzer olacağı için EİT'ye katkı sağlar. Çalışmada LYD değişkenine ilişkin kullanılan formül aşağıda yer almaktadır. Formülde yer alan TR ev sahibi olan ülke Türkiye'yi; P ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir. Logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.

$$LYD = |KBGSYH_P - KBGSYH_{TR}| \quad (43)$$

Analizde mesafe değişkenini temsilen Balassa ve Bauwens (1987:928) ile Stone ve Lee (1995:71) çalışmalarında kullanılan, iki ülke arasındaki mesafenin ülkelerin GSYH'ları ile ağırlıklandırılarak hesaplanan WDIS değişkeninin formülü aşağıda yer almaktadır.

$$WDIS_j = \frac{\sum_k (GDP_k \times DIS_{jk})}{\sum_k GDP_k} \quad (44)$$

Formülde yer alan GDP_k , ticaret ortağı ülkenin GSYH'sini; DIS_{jk} , Türkiye ile ticaret ortağı ülkelerin arasındaki km cinsinden mesafe ölçüsünü göstermektedir. Ülkeler tek bir noktadan oluşmadığı için iki ülkenin coğrafi merkezleri referans noktası seçilmektedir ve bu iki nokta arasında hattın uzunluğu mapcrow.info veri tabanı ile ölçülmektedir (Gencer, 2016: 32). j ev sahibi ülkeyi (Türkiye), k ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir. Çalışmada mesafeyi temsil eden LWDIS, WDIS değişkeninin logaritmasıdır.

Modelde yer alan ER, nominal döviz kurudur. Döviz kuru değişimlerinin ticari alışkanlıklar üzerindeki etkisini incelemek için modele dahil edilmiştir. Döviz kurundaki değişimlerin EİT üzerindeki etkisinin yönü teorik olarak açıkça belirtilmemiştir. Bunun nedeni, G-L Endeksi hem ihracat hem de ithalat değişkenlerini içermesinden kaynaklanmaktadır. ER değişkeninin değerindeki bir artış, bir değer düşüklüğü anlamına gelir. Bir değer düşüklüğü ihracatı daha rekabetçi hale getirmesi beklenirken, ithalat daha az olacağı beklenmektedir.

EİT'nin belirleyicisi olarak analizde yer alan LMIG, uluslararası göç değişkenidir. LMIG, yabancı ülkelere Türkiye'ye gelen Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre yabancı uyruklu nüfusu dikkate almaktadır. Türkiye'de ikametgâhı olan toplam göçmen sayısının logaritmasıdır. Göç değişkenine ait veriler sadece yasal göçmenleri

kapsamaktadır. Çalışmada yasa dışı göç ya da mülteciler analize dâhil edilmemiştir. Göçün EİT üzerine etkilerini incelemek amacıyla tahmin edilen modellerde yer alan açıklayıcı değişkenlerin beklenen katsayı işaretleri Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlerin Beklenen İşaretleri

Açıklayıcı Değişken	Beklenti	Açıklayıcı Değişken	Beklenti
WGDP	-	LWDIS	-
LGDPD	-	ER	?
LYD	-	LMIG	+

5. TAHMİN SONUÇLARI

Bu bölümde uluslararası göç akımlarının EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla gıda, tekstil ve sağlık sektörü için tahminde bulunulmuştur. Gıda sektörü için altı, tekstil sektörü için üç ve sağlık sektörü için bir olmak üzere toplam 10 alt sektör için EİT değişkeni hesaplanmıştır Herhangi bir ayırım gözetilmeksizin verisi bulunan ülkeler örnekleme dahil edilmiştir. Tahmin sonuçları ele alınırken her sektör için bir model yorumlanmıştır. Örnekleme kullanılan ülkeler listesi Ek 1’de; değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Ek 2’de ve değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi Ek 3’te yer almaktadır.

5.1. GIDA SEKTÖRÜ MODELİ

Gıda sektörüne ilişkin modeller, uluslararası göçün SITC03-SITC09 kodlu alt sektörlerinde EİT üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tahmin edilmiştir. SITC03 kodlu Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 20 ülkeden Türkiye’ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 13’te yer alan 1-3 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13. Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri (SITC03) Sektörü Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 20, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 100			
Değişken	(1) RE	(2) RE	(3) RE
C	0,918 (4,339) ^a	-0,845 (-0,807)	0,755 (2,011) ^b
WGDP	-0,315 (-2,007) ^b		
LGDPD		0,062 (1,557)	
LYD			0,001 (0,042)
LWDIS	-0,010 (-0,560)	-0,036 (-1,064)	-0,020 (-0,886)
ER	-0,035 (-1,986) ^b	-0,039 (-2,127) ^b	-0,049 (-1,923) ^c
LMIG	-0,047 (-2,054) ^b	-0,045 (-1,987) ^a	-0,037 (-1,445)
R ²	0,0692	0,0586	0,0426
Düz. R ²	0,0300	0,0190	0,0023
F Testi	1,7680	1,4796	1,0586

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	4,39 [0,000]	4,71 [0,000]	5,23 [0,000]
LM Testi	27,65 [0,000]	31,80 [0,000]	37,12 [0,000]
Hausman Sınaması	3,49 [0,478]	3,02 [0,554]	2,76 [0,598]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 13'te yer alan 1-3 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda yer alan 1 numaralı tek faktörlü RE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1'lik bir artış EİT'de 0,047 birim azalışa neden olmaktadır. Göçmenler tek taraflı olarak Türkiye'nin örneklemdaki ülkelerden yaptığı ihracatını ya da Türkiye'den yaptıkları ithalatı etkilemesi sonucu LMIG değişkeninin katsayı işareti negatif olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri sektöründe Türkiye'nin o ülkeye yaptığı EİT'yi azaltmaktadır.

Tablo 13'te yer alan 1 numaralı modelin sonuçlarına göre WGDP değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. WGDP değişkenindeki bir birim artış EİT'de 0,315 birim azalışa neden olmaktadır. Bu sonuca göre Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasında GDP farkı

arttıkça Türkiye'nin EİT'si azalmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birim artış EİT'yi 0,035 birim azaltmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı EİT'yi azaltmaktadır.

SITC04 kodlu Hububat, Hububat Ürünleri sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 51 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 14'te yer alan 4-6 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları, 4 numaralı modelde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($W > \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olmadığını; 5 ve 6 numaralı modellerde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle 4 numaralı model tek faktörlü FE modeli ile tahmin edilirken 5 ve 6 numaralı modeller tek faktörlü RE modeli ile tahmin edilmiştir.

Tablo 14'te yer alan 4-6 numaralı modeller, göç değişkeni açısından birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tablodaki 6 numaralı tek faktörlü RE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranındaki artış, EİT'de 0,012 birim artışa neden olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Hububat ve Hububat Ürünleri sektöründe Türkiye'nin o ülkeye yaptığı EİT'yi artırmaktadır.

Tablo 14'te yer alan 6 numaralı modeldeki LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde pozitif ve %1 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LYD değişkenindeki %1 oranındaki artış, EİT'de 0,027 birim artışa neden olmaktadır. Bu bulguya göre Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasındaki kişi başına GDP farkındaki artışlar, Türkiye'nin o ülkelerle olan EİT'sini artırmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir

şekilde pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti pozitif ve %5 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birim artış, EİT'yi 0,031 birim artırmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye'nin örneklemedeki ülkelerle yaptığı EİT'yi artırmaktadır.

Tablo 14. *Hububat, Hububat Ürünleri (SITC04) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi*

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 51, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 255			
Değişken	(4) FE	(5) RE	(6) RE
C	-0,025 (-0,336)	0,661 (0,803)	-0,128 (-0884)
WGDP	-0,172 (-1,611)		
LGDPD		-0,020 (-0,653)	
LYD			0,027 (2,633) ^a
LWDIS	0,051 (2,020) ^b	0,028 (1,524)	0,023 (1,145)
ER	-0,0004 (-0,059)	0,040 (2,116) ^b	0,031 (2,020) ^b
LMIG	0,039 (5,906) ^a	0,013 (2,433) ^b	0,012 (3,783) ^a
R ²	0,9570	0,0329	0,0340
Düz. R ²	0,9455	0,0175	0,0185
F Testi	82,6246	2,1327	2,2026

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	6,75 [0,000]	6,62 [0,000]	6,70 [0,000]
LM Testi	131,92 [0,000]	130,96 [0,000]	134,48 [0,000]
Hausman Sınaması	10,00 [0,040]	8,12 [0,087]	7,10 [0,130]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

SITC05 kodlu Meyve ve Sebzeler sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 79 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 15'te yer alan 7-9 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih

edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 15. Meyve ve Sebzeler (SITC05) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 79, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 395			
Değişken	(7) RE	(8) RE	(9) RE
C	0,240 (3,704) ^a	-0,686 (-1,526)	0,485 (4,520) ^a
WGDP	-0,156 (-3,132) ^a		
LGDPD		0,033 (2,167) ^b	
LYD			-0,030 (-3,373) ^a
LWDIS	0,028 (3,958) ^a	0,013 (1,759) ^c	0,017 (2,039) ^b
ER	-0,019 (-1,838) ^c	-0,020 (-1,817) ^c	-0,015 (-1,662) ^c
LMIG	0,005 (0,528)	0,003 (0,386)	0,004 (0,427)
R ²	0,0119	0,0127	0,0149
Düz. R ²	0,0018	0,0026	0,0048
F Testi	1,1779	1,2573	1,4768

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	14,17 [0,000]	14,43 [0,000]	14,30 [0,000]
LM Testi	409,48 [0,000]	411,77 [0,000]	413,03 [0,000]
Hausman Sınaması	3,69 [0,448]	5,34 [0,253]	2,64 [0,618]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 15'te yer alan 7-9 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda yer alan 9 numaralı modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Meyve ve Sebzeler sektöründe Türkiye'nin o ülkeyle yaptığı EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Tablo 15'te yer alan 9 numaralı modeldeki LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

LYD değişkenindeki %1 oranındaki artış EİT’de 0,030 birim azalışa neden olmaktadır. Bu bulguya göre Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasındaki kişi başına GDP farkındaki artışlar, Türkiye’nin o ülkelerle olan EİT’sini azaltmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişken katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde %1 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LWDIS değişkenindeki %1 oranında artış, EİT miktarında 0,017 birim artışa neden olmaktadır. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birim artış EİT’yi 0,015 birim azaltmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye’nin o ülkelerle yaptığı EİT’yi azaltmaktadır.

SITC06 kodlu Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 28 ülkeden Türkiye’ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 16’da yer alan 10-12 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16’da yer alan 10-12 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda yer alan 11 numaralı tek faktörlü RE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %10 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranında artış, EİT’de 0,013 birim artışa neden olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye’ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal sektöründe Türkiye’nin o ülkeyle yaptığı EİT’yi artırmaktadır.

Tablo 16’da yer alan 11. Modeldeki LGDPD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LGDPD değişkenindeki %1 oranında artış, EİT’de 0,019 birim azalışa neden olmaktadır. Bu bulguya göre Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasındaki GDP farkındaki artışlar, Türkiye’nin EİT’sini azaltmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin

katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %1 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LWDIS değişkenindeki %1 oranında artış, EİT’de 0,003 birim azalışa neden olmaktadır. LWDIS değişkenindeki artış, EİT’yi negatif etkilemektedir. Bu sonuca göre Türkiye daha uzak ülkelerle daha az EİT yapmaktadır. Modelde yer alan ER değişkenin katsayı işareti pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 16. Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal (SITC06) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 28, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 140			
Değişken	(10) RE	(11) RE	(12) RE
C	0,285 (2,223) ^b	0,827 (3,775) ^a	0,774 (1,739) ^c
WGDP	0,081 (1,048)		
LGDPD		-0,019 (-2,064) ^b	
LYD			-0,048 (-1,179)
LWDIS	-0,010 (-0,535)	-0,003 (-0,150) ^a	-0,0005 (-0,033)
ER	0,001 (0,109)	0,001 (0,104)	0,020 (0,849)
LMIG	0,012 (1,730) ^c	0,013 (1,847) ^c	0,005 (0,600)
R ²	0,0041	0,0039	0,0158
Düz. R ²	-0,0253	-0,0255	-0,0132
F Testi	0,1419	0,1327	0,5447

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	5,94 [0,000]	5,92 [0,000]	5,10 [0,000]
LM Testi	66,34 [0,000]	66,80 [0,000]	48,42 [0,000]
Hausman Sınaması	1,95 [0,743]	1,33 [0,854]	4,83 [0,304]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

SITC07 kodlu Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 59 ülkeden Türkiye’ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 17’de yer alan 13-15 modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi

değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($W > \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü FE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 17. Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri (SITC07) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 59, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 295			
Değişken	(13) FE	(14) FE	(15) FE
C	1,097 (10,71) ^a	0,632 (5,499) ^a	1,315 (5,732) ^a
WGDP	0,380 (1.350)		
LGDPD		0,015 (2,448) ^b	
LYD			-0,023 (-1,029)
LWDIS	-0,317 (-5,575) ^a	-0,256 (-6,764) ^a	-0,265 (-6,908) ^a
ER	-0,057 (-5,107) ^a	-0,039 (-3,303) ^a	-0,044 (-3,582) ^a
LMIG	0,008 (3,096) ^a	0,008 (3,251) ^a	0,007 (2,741) ^a
R ²	0,9162	0,9172	0,9170
Düz. R ²	0,8938	0,8951	0,8949
F Testi	40,9347	41,4763	41,3844

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	8,11 [0,000]	7,90 [0,000]	8,14 [0,000]
LM Testi	180,33 [0,000]	175,11 [0,000]	182,95 [0,000]
Hausman Sınaması	17,86 [0,001]	17,52 [0,001]	16,15 [0,002]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 17’de yer alan 13-15 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda yer alan 15 numaralı tek faktörlü FE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranında artış, EİT miktarında 0,007 birim artışa neden olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye’ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri sektöründe Türkiye’nin o ülkeyle yaptığı EİT’yi artırmaktadır.

Tablo 17’de yer alan 15 numaralı modelde yer alan LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %1 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LWDIS değişkenindeki %1 oranında artış EİT’de 0,265 birim azalışa neden olmaktadır. LWDIS değişkenindeki artış, EİT’yi negatif etkilemektedir. Bu sonuca göre Türkiye daha uzak ülkelerle daha az EİT yapmaktadır. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birim artış, EİT’yi %0,044 birim azaltmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye’nin o ülkelerle yaptığı EİT’yi azaltmaktadır.

SITC09 kodlu Çeşitli Yenilebilir Ürünler (Yağ, Homojenize Ürünler, Sos, Maya vb.) sektöründe 2013-2017 dönemi boyunca 46 ülkeden Türkiye’ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 18’de yer alan 16-18 modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($W > \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü FE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 18’de yer alan 16-18 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda yer alan 17 numaralı modelde LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranında artış, EİT’de 0,061 birim artışa neden olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye’ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Çeşitli Yenilebilir Ürünler sektöründe Türkiye’nin o ülkeyle yaptığı EİT’yi artırmaktadır.

Tablo 18’de yer alan 17 numaralı modeldeki LGDPD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasında GDP farklılıklarının artması Türkiye’nin o ülkelerle yaptığı EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %1

düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LWDIS değişkenindeki %1 oranında artış EİT’de 0,273 birim azalışa neden olmaktadır. LWDIS değişkenindeki artış, EİT’yi negatif etkilemektedir. Bu sonuca göre Türkiye daha uzak ülkelerle daha az EİT yapmaktadır. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birim artış, EİT’yi 0,025 birim azaltmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye’nin o ülkelerle yaptığı EİT’yi azaltmaktadır.

Tablo 18. Çeşitli Yenilebilir Ürünler (SITC09) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 46, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 230			
Değişken	(16) FE	(17) FE	(18) FE
C	0,929 (3,570) ^a	1,063 (2,206) ^b	0,318 (1,229)
WGDP	0,393 (1,813) ^b		
LGDPD		-0,007 (-0,655)	
LYD			0,049 (2,517) ^b
LWDIS	-0,358 (-3,777) ^a	-0,273 (-4,399) ^a	-0,267 (-4,447) ^a
ER	-0,032 (-2,933) ^a	-0,025 (-3,102) ^a	-0,023 (-3,762) ^a
LMIG	0,062 (17,284) ^a	0,061 (16,046) ^a	0,068 (16,811) ^a
R ²	0,9322	0,9286	0,9281
Düz. R ²	0,9137	0,9091	0,9085
F Testi	50,5158	47,7936	47,4292

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	9,28 [0,000]	9,64 [0,000]	10,39 [0,000]
LM Testi	155,41 [0,000]	157,77 [0,000]	176,11 [0,000]
Hausman Sınaması	19,46 [0,000]	20,41 [0,000]	16,96 [0,002]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

5.2. TEKSTİL SEKTÖRÜ MODELİ

Tekstil sektörüne ilişkin modeller, uluslararası göçün SITC26, SITC65 ve SITC84 kodlu alt sektörlerinde EİT üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tahmin edilmiştir. SITC26 kodlu Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları sektöründe 61 ülkeden Türkiye’ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 19’da yer alan

19-21 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 19. *Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları (SITC26) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi*

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 61, Dönem Sayısı: 2013-2017, Gözlem Sayısı: 305			
Değişken	(19) RE	(20) RE	(21) RE
C	0,295 (4,014) ^a	-0,275 (-0,975)	0,619 (2,070) ^b
WGDP	0,010 (0,217)		
LGDPD		0,021 (2,383)	
LYD			-0,036 (-1,390)
LWDIS	-0,021 (-2,405) ^b	-0,022 (-2,481) ^b	-0,019 (-1,991) ^b
ER	0,039 (1,480)	0,040 (1,553)	0,048 (1,891) ^c
LMIG	0,004 (0,307)	0,002 (0,191)	0,003 (0,264)
R ²	0,0180	0,0201	0,0267
Düz. R ²	0,0049	0,0070	0,0137
F Testi	1,3804	1,5407	2,0612

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	11,65 [0,000]	11,58 [0,000]	11,52 [0,000]
LM Testi	275,34 [0,000]	274,03 [0,000]	270,49 [0,000]
Hausman Sınaması	4,20 [0,379]	4,25 [0,372]	5,72 [0,220]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 19'da yer alan 19-21 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda 21 numaralı tek faktörlü RE modeline göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif olmakla birlikte

istatistiksel olarak anlamlı değildir. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları sektöründe Türkiye'nin o ülkeyle yaptığı EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Tablo 19'da yer alan 21 numaralı modeldeki LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı değildir. Türkiye ile uluslararası göç aldığı ülkeler arasındaki kişi başına GDP farkındaki artışlar, Türkiye'nin o ülkelerle olan EİT'si üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %5 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır. LWDIS değişkenindeki %1'lik bir artış, EİT'de 0,019 birim azalışa neden olmaktadır. LWDIS değişkenindeki artış, EİT'yi negatif etkilemektedir. Bu sonuca göre Türkiye daha uzak ülkelerle daha az EİT yapmaktadır. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti pozitif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki bir birimlik artış EİT'yi %0,048 birim artırmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı EİT'yi artırmaktadır.

SITC65 kodlu Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya) sektöründe 84 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 20'de yer alan 22-24 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 20'de yer alan 22-24 numaralı modeller, büyük oranda birbirine benzer sonuçlar vermektedir. Belirtilen tablodaki 24 numaralı tek faktörlü RE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları,

Hazır Eşya) sektöründe Türkiye'nin o ülkeyle yaptığı EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Tablo 20. Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya (SITC65) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 84, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 420			
Değişken	(22) RE	(23) RE	(24) RE
C	0,234 (2,225) ^b	0,079 (0,593)	0,104 (0,987)
WGDP	0,033 (0,483)		
LGDPD		0,005 (0,720)	
LYD			0,014 (1,870) ^c
LWDIS	0,002 (0,469)	0,004 (0,703)	0,003 (0,677)
ER	0,016 (3,211) ^a	0,016 (3,214) ^a	0,015 (2,912) ^a
LMIG	-0,0007 (-0,083)	-0,0005 (-0,053)	0,0003 (0,034)
R ²	0,0053	0,0053	0,0080
Düz. R ²	-0,0042	-0,0042	-0,0015
F Testi	0,5570	0,5586	0,8401

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	24,16 [0,000]	24,09 [0,000]	23,08 [0,000]
LM Testi	561,86 [0,000]	561,58 [0,000]	547,72 [0,000]
Hausman Sınaması	4,30 [0,366]	4,07 [0,395]	7,21 [0,125]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 20'de yer alan modelde yer alan LYD değişkenin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde pozitif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LYD değişkenindeki %1 oranındaki artış, EİT miktarında %0,014 artışa neden olmaktadır. Bu bulguya göre Türkiye ve uluslararası göç aldığı ülkelerin arasındaki kişi başına GDP farkındaki artışlar, Türkiye'nin EİT'sini artırmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. LWDIS değişkenindeki artış, EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki 1 birimlik

artış, EİT'yi 0,015 birim artırmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı EİT'yi artırmaktadır.

SITC84 kodlu Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları sektöründe 85 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 21'de yer alan 25-27 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınaması sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle tek faktörlü RE modelinin etkin ve tutarlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 21'de yer alan 25-27 numaralı modellerin tamamında değişken katsayıları birbiriyle tutarlı sonuçlar vermektedir. Belirtilen tabloda 27 numaralı tek faktörlü RE modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranında artış, EİT miktarında 0,017 birim artışa neden olmaktadır. Özetle ticaret ortağından Türkiye'ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Çeşitli Giyim ve Aksesuarları sektöründe Türkiye'nin o ülkeyle yaptığı EİT'yi artırmaktadır.

Tablo 21'de yer alan 27 numaralı modeldeki LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LYD değişkenindeki %1 oranında artış, EİT miktarında 0,035 birim azalışa neden olmaktadır. Bu sonuca göre Türkiye ve uluslararası göç aldığı ülkelerin arasındaki kişi başına GDP farkındaki artışlar, Türkiye'nin EİT'sini azaltmaktadır. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ER değişkenindeki 1 birimlik artış EİT'yi 0,015 birim azaltmaktadır. Bu sonuca göre döviz kurundaki yükselmeler, Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı EİT'yi azaltmaktadır.

Tablo 21. *Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları (SITC84) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi*

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 85, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 425			
Değişken	(25) RE	(26) RE	(27) RE
C	0,068 (1,250)	-0,748 (-2,532) ^b	0,396 (3,176) ^a
WGDP	0,001 (0,508)		
LGDPD		0,029 (3,057) ^a	
LYD			-0,035 (-3,881) ^a
LWDIS	-0,011 (-1,261)	-0,008 (-0,791)	-0,005 (-0,448)
ER	-0,018 (-6,068) ^a	-0,017 (-4,955) ^a	-0,015 (-4,473) ^a
LMIG	0,019 (2,577) ^b	0,020 (2,684) ^a	0,017 (2,483) ^a
R ²	0,0229	0,0297	0,0418
Düz. R ²	0,0136	0,0204	0,0327
F Testi	2,4628	3,2155	4,5908

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	32,09 [0,000]	32,54 [0,000]	31,03 [0,000]
LM Testi	624,54 [0,000]	625,72 [0,000]	620,71 [0,000]
Hausman Sınaması	7,20 [0,125]	7,65 [0,105]	5,21 [0,265]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

5.3. SAĞLIK SEKTÖRÜ MODELİ

Sağlık sektörüne ilişkin model, uluslararası göçün SITC54 kodlu sağlık ürün kodlu alt sektörlerinde EİT üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tahmin edilmiştir. SITC54 kodlu Tıp ve Eczacılık Ürünleri sektöründe 60 ülkeden Türkiye'ye gelen uluslararası göçün EİT üzerine etkisini incelemek amacıyla Tablo 22'de yer alan 28-30 numaralı modeller tahmin edilmiştir. Bu modellerin hangi tahmin yöntemiyle etkin ve tutarlı sonuçlar verdiğini tespit etmek amacıyla model belirleme testleri yapılmıştır. İlk aşamada yapılan yatay kesit F testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F_{hesap} > F_{tablo}$) için tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği görülmektedir. İkinci aşamada yapılan LM testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($LM_{\mu} > \chi^2_{tablo}$) için tek faktörlü RE modeli OLS modeline tercih edileceği anlaşılmaktadır. Son aşamada yapılan Hausman sınavası sonuçları, 28 ve 29 numaralı modellerde istatistiksel

olarak anlamlı olmadığı ($W < \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olduğunu; 30 numaralı modelde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($W > \chi^2_{tablo}$) için GLS tahmincisinin etkin olmadığını göstermektedir. Bu nedenle 28 ve 29 numaralı model tek faktörlü RE modeli ile tahmin edilirken 30 numaralı model tek faktörlü FE modeli ile tahmin edilmiştir.

Tablo 22. Tıp ve Eczacılık Ürünleri (SITC54) Sektöründe Uluslararası Göçün Endüstri-içi Ticaret Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: IIT, Ülke Sayısı: 60, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 300			
Değişken	(28) RE	(29) RE	(30) FE
C	0,330 (2,813) ^a	0,441 (0,540)	0,380 (5,152) ^a
WGDP	0,104 (0,683)		
LGDPD		-0,003 (-0,105)	
LYD			-0,009 (-1,501)
LWDIS	-0,028 (-2,773) ^a	-0,021 (-2,350) ^b	-0,013 (-1,614)
ER	0,004 (0,377)	0,005 (0,433)	-0,004 (-1,217)
LMIG	-0,011 (-1,026)	-0,010 (-0,821)	-0,003 (-2,371) ^b
R ²	0,0118	0,0099	0,9329
Düz. R ²	-0,0015	-0,0034	0,9150
F Testi	0,8815	0,7415	52,1119

Model Belirleme Testleri

Yatay Kesit F Testi	15,35 [0,000]	14,80 [0,000]	12,62 [0,000]
LM Testi	318,85 [0,000]	319,23 [0,000]	272,49 [0,000]
Hausman Sınaması	9,25 [0,055]	2,90 [0,573]	10,88 [0,027]

Not: (1) Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. (2) Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (3) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 22’de yer alan 28-30 numaralı modeller, birbirine benzer sonuçlar vermemektedir. Belirtilen tabloda yer alan 30 numaralı modele göre LMIG değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun olmayan bir şekilde negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. LMIG değişkenindeki %1 oranında artış, EİT miktarında 0,003 birim azalışa neden olmaktadır. Özetle, ticaret ortağından Türkiye’ye gelen uluslararası göç miktarındaki artış, Tıp ve Eczacılık Ürünleri sektöründe Türkiye’nin o ülkeye yaptığı EİT’yi azaltmaktadır.

Tablo 22’de yer alan modeldeki LYD değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamsızdır. LYD değişkenindeki artışlar, EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Modelde yer alan LWDIS değişkeninin katsayı işareti beklentilere uygun bir şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamsızdır. LWDIS değişkenindeki artışlar, EİT üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Modelde yer alan ER değişkeninin katsayı işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamlı değildir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisini incelemek için panel veri yöntemine dayanan çekim modeli kullanılmıştır. Uygulama bölümü, Türkiye'nin göç aldığı 103 ülkenin 2013-2017 dönemine ilişkin verisini kapsamaktadır. Türkiye'ye gelen uluslararası göçe ilişkin verinin sınırlı olması bu konuda zaman serisi analizi yapmayı olanaksız kılmaktadır. Bu sebeple yöntem olarak zaman serisi analizi yerine panel veri yöntemi tercih edilmiştir. Dengeli panel veri yönteminde veri setinde gözlenemeyen verinin olmaması gerekir. Bu nedenle verisi eksik olan ülkeler modele dâhil edilmemiştir. Çalışmada en geniş örnekleme sahip olan alt sektöre ilişkin modelde 85 ülkeye ait veriler yer almaktadır. SITC00 kodlu Canlı Hayvanlar, SITC01 kodlu Et ve Et Ürünleri ve SITC02 kodlu Süt, Süt Ürünleri ve Yumurtalar gibi alt sektörlerde Türkiye'nin sadece ihracat ya da sadece ithalat yapması nedeniyle endüstri-içi ticaret, belirtilen dönem boyunca sıfır olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle analize dâhil edilmemiştir. SITC08 kodlu Hayvanlar İçin Gıda Maddeleri alt sektörü ise çalışmanın konusunu ilgilendiren gıda sektöründe olmadığı için analizin dışında tutulmuştur.

Türkiye'ye gelen uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisini üç temel sektör açısından ele almak sonuçları değerlendirmeyi etkin hale getirecektir. Gıda sektöründeki SITC04 kodlu Hububat, Hububat Ürünleri; SITC06 kodlu Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal; SITC07 kodlu Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri; SITC09 kodlu Çeşitli Yenilebilir Ürünler alt sektörlerinde uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisi pozitifken SITC03 kodlu Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri alt sektöründe negatiftir. Bununla birlikte SITC05 kodlu Meyve ve Sebzeler alt sektöründe herhangi bir etkiye rastlanılmamıştır. Gıda sektörüne ilişkin bulgular göz önünde bulundurulduğunda pozitif etkinin ortaya çıkmadığı iki alt sektör doğrudan tarım ve hayvancılık sektörüne ilişkindir.

Tekstil sektöründeki SITC84 kodlu Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları alt sektöründe de uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisi pozitifken SITC26 kodlu Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları ve SITC65 kodlu Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya alt sektöründe herhangi bir etki elde edilememiştir. Tekstil sektörüne ilişkin bulgular dikkate alındığında pozitif etkinin bulunduğu sektör, nihai tekstil ürünleri olduğu ve herhangi bir etkiye rastlanılmayan alt sektörlerin ise daha çok ara malı tekstil ürünlerini içerdiği görülmektedir. Sağlık sektöründeki SITC54 kodlu Tıp ve Eczacılık Ürünleri alt sektöründe uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisi negatiftir.

Uluslararası göçün endüstri-içi ticaret üzerine etkisinin pozitif olduğuna ilişkin beklentilere uygun ampirik bulgular, Blanes (2005), Bacarreza ve Ehlich (2006), White (2008), Faustino ve Leitao (2008a), Faustino ve Peixoto (2009), Leitao (2011), Leitao (2013), Faustino ve Proença (2015), Bellino ve Celi (2016) tarafından yapılan temel çalışmaların sonuçlarına benzerdir. Aksine negatif etkiye ilişkin sınırlı sayıdaki bulgu ise Emirhan (2014) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Göçmenler, Türkiye'nin ticaret ortağı olan ana ülkesine yaptığı ihracatını ya da ana ülkesinden yaptığı ithalatı tek taraflı olarak etkilemesi sonucu, uluslararası göç değişkeninin katsayı işareti negatif olmaktadır. Bu durum, Türkiye'de bulunan göçmenler için tercih etkisinin network (ağ) etkisine göre daha baskın olduğunu ifade etmektedir. Türkiye malın net ihracatçısı olması halinde tercih kanalının etkisiyle endüstri-içi ticaret artacaktır. Bu nedenle Türkiye yüksek teknolojiye yani katma değeri yüksek ürün gruplarında ürün farklılaştırması yapmalı ve uzmanlaşmaya gitmelidir. Türkiye'de ağ (network) kaynaklı EİT'nin artması için ülkeye nitelikli işgücüne sahip göçmenlerin gelmesine yönelik politikalar uygulanabilir. Böylece nitelikli göçmenler, ülkeler arasındaki kurumsal bilgileri daha doğru aktarabilir ve işlem maliyetlerinde düşme meydana getirebilir. Bu bulgu değerlendirilirken çalışmada sadece yasal (düzenli) göçmenlerin ele alındığının göz önünde bulundurulması gerekir. Bilindiği gibi Türkiye'de düzensiz (yasa dışı) göçmen sayısı yüksektir. Düzensiz göçmenlerin analize dahil edilmesinin sonuçları etkileyebileceği açıktır.

Çekim modelinde ilk temel değişken ülkelerin gelirine ilişkindir. Gelir değişkeni, sektörlere göre karmaşık sonuçlar vermektedir. Bu nedenle çalışmada ağırlıklandırılmış gelir, GSYH farkının logaritması ve kişi başına düşen GSYH farkının logaritması olmak üzere üç farklı gelir değişkeni ele alınmıştır. Gıda sektöründeki SITC03, SITC05 ve SITC06 kodlu alt sektörlerde; tekstil sektöründeki ise SITC84 kodlu alt sektörde gelir değişkeninin endüstri-içi ticaret üzerine etkisi negatif olduğu görülmektedir. Bu sonuç, belirtilen sektörlerde Türkiye ile ticaret ortağı arasındaki gelir farkı arttıkça endüstri-içi ticaret azalır. Bu sonuçlar, gelir ve tercihlerde benzerlik teorisine uygundur. Bu sonucun aksine gıda sektöründe SITC04 ve tekstil sektöründe SITC65 kodlu sektörde gelir farkının endüstri-içi ticaret üzerine etkisi pozitifdir. Bu durum dikey endüstri-içi ticaretle açıklanabilir. Falvey ve Kierzkowski (1987) çalışmasında ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının dikey endüstri-içi ticareti ortaya çıkardığını savunmaktadır. Üretilen mallar faktör yoğunluklarına göre düşük veya yüksek kaliteli olarak nitelendirilmektedir.

Malın kalitesi farklılık gösterdiğinde bireyler daima kaliteli ürünlere yönelme eğilimi göstermektedir ancak kaliteli ürün tercihini de bireylerin gelir düzeyleri belirlemektedir. Buna göre ülkeler arasında gelir farklılıklarının olması her iki ülkede de farklı kalitede mallara talep yaratmaktadır. Yüksek gelirli bireyler ev sahibi ülkenin yüksek kaliteli mallarını, düşük gelirli bireyler ise düşük kaliteli yabancı ülkenin mallarını satın alarak dikey endüstri-içi ticarete neden olmaktadır. Dolayısıyla dikey endüstri-içi ticaret, Heckscher-Ohlin ve Linder modellerinin bir karışımı niteliğindedir.

Çekim modeline göre EİT'nin önemli belirleyicilerinden birisi mesafedir. Çalışmada Türkiye'nin ticaret ortağıyla arasındaki mesafenin iki ülkenin GSYH'sine göre hesaplandığı ağırlıklandırılmış mesafe değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada yer alan 10 alt sektöre ilişkin bulgular dördünde mesafenin endüstri-içi ticaret üzerine etkisinin negatif olduğunu gösterirken beş alt sektörde herhangi bir etkiye rastlanılmadığını göstermektedir. Çalışmadaki bir alt sektörde ise mesafedeki artış endüstri-içi ticareti pozitif etkilemektedir. Bu sonuç, çalışmamızın beklentilerinin aksine çıkmıştır. Ancak literatürde uluslararası ticarete mesafenin gittikçe önemini kaybettiğini savunan çalışmalar da mevcuttur. Leamer ve Levinsohn (1995) çalışmasında teknoloji ve bilişim gelişmelerinin olması nedeniyle dünyanın giderek küçüldüğünü ve mesafenin önemini kaybettiğini ifade etmiştir. Burtan-Doğan ve Özörnek-Tunç (2015) çalışmasında küreselleşme ile birlikte uluslararası ticarete fiziki mesafelerin önemsizleştiğini ifade etmiştir.

Belirtilen dönemde döviz kurunun endüstri-içi ticaret üzerine etkisi gıda sektöründeki altı alt sektörün dördünde negatifken birisinde pozitifdir. Bir alt sektöründe ise herhangi bir etkiye rastlanılmamıştır. Tekstil sektöründeki üç alt sektörün birisinde negatifken diğer ikisinde pozitifdir. Son olarak sağlık sektöründe döviz kurunun endüstri-içi ticaret üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu bulgular, çalışmada ele alınan on alt sektörün üçünde teorik beklentilerin aksine sonuç çıktığını göstermektedir. Bu durum ilgili ürün gruplarının ihracat ve ithalat talep esnekliklerindeki farklılıklarla açıklanabilir. Teorik beklentilere göre ilgili ürün gruplarında hem ihraç mallarının yurt dışı talep esnekliğinin hem de ithal mallarının yurt içi talep esnekliğinin mutlak olarak yüksek olması durumunda döviz kuru artışı, endüstri-içi ticaretin azalmasına neden olmaktadır. Ancak ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğinin ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliğinden mutlak olarak yüksek olması durumunda beklenen etki ortaya çıkmayabilir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abd-el-Rahman, K. (1991). Firms' Competitive and National Comparative Advantages As Joint Determinants of Trade Composition. *Review of World Economics*, 127(1), 83-97.
- Abraham, F. ve Hove J. V. (2005). Intra-Industry Trade and Technological Innovation: The Case of Belgian Manufacturing. *7th INFER Annual Conference in Economic Research: Regional Economics, New Challenges for Theory, Empirics and Policy*, London.
- Akıncı, B., Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2015), 58-83.
- Aksel, D. B. (2015). Devlet Eliyle Yurtdışına Çevre Göçü Örneği: İşçi Göçü Dönemi Uygulanan Afet Kotası. *İdealkent*, 6(15), 119-131.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Journal of International Social Research*, 5(20), 292-303.
- Alarçın, K. (2019). *Uluslararası Göç Hareketlerinde Türkiye'nin Konumu; Uluslararası Göç ve İç Göçün Karşılaştırılması, Kentsel Gerilim: Şanlıurfa ve Gaziantep Örneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Anderson, J. E. ve Van Wincoop, E. (2003). Gravity With Gravitas: A Solution to the Border Puzzle. *American Economic Review*, 93(1), 170-192.
- Anderson, J. E. (1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *American Economic Review*, 69, 106-116.
- Aquino, A. (1978). Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures. *Review of World Economics*, 114(2), 275-296.
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*. Oxford: Oxford University Press.
- Asteriou, D. & Hall, S. G. (2007). *Applied Econometrics: a modern approach (revised edition)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(2), 33-43.
- Aydemir, C. ve Genç, S. Y. (2011). Orta çağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 226-241.
- Aydın, A. (2008). *Endüstri içi ticaret: Türkiye üzerine bir inceleme*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aysun, A. (2011). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması*. (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Babacan, M. (2019). *Göçmenliğin ve Mülteciliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- Bacarreza, G. J. ve Ehrlich, L. (2006). The Impact of Migration on Foreign Trade in Bolivia. *Revista Latinoamericana de Desarrollo Económico*, 6, 125-146.
- Bakırtaş, T. (2012). Küresel Gelişme Modelinde Uluslararası Göç Olgusu ve Yansımaları. *Alternatif Politika*, 4(2), 232-261.
- Balassa, B. (1966). Tariff Reductions and Trade in Manufacturers Among The Industrial Countries. *The American Economic Review*, 56(3), 466-473.
- Balassa, B. ve Bauwens, L. (1987). Intra-Industry Specialisation in a Multi-Country and Multi-Industry Framework. *The Economic Journal*, 97(388), 923-939.

- Balkır, C. Kırkulak, B. (2009). Turkey, The New Destination for International Retirement Migration içinde H.Fassmann, M.Haller, D.Lane (Ed) *Migration and Mobility in Europe: Trends, Patterns and Control*, (123-143), Edward Elgar: Cheltenham.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition, West Sussex: John Wiley & Sons.
- Bayraklı, C. (2007). *Dış Göçün-Sosyo Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutları'nda (İzmir)Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 175-186.
- Bayraktutan, Y. (2004). Global Ekonomide Temel Yönelimler ve Mekansal Faktörler. *İktisat, İşletme ve Finans*, 19 (217), 110-123.
- Bellino, A. ve Celi, G. (2016). The Role of Migration in the Variety and Quality of Trade: Evidence from Germany. *German Economic Review*, 17(1), 1-25.
- Bergstrand, J. H. (1985). The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence. *The Review of Economics and Statistics*, 67, 474– 481.
- Bertoli, S. ve Moraga, J. F. H. (2017). Göç ve Gelişme Bağında Yerçekimi Modelleri. *Revue déconomie du développement*, 25(3), 69-91.
- Blanes, J. V. and Martin-Montaner, J.A. (2006). Migration Flows and Intra-Industry Trade Adjustments. *Review of World Economics*, 142(3), 567–584.
- Blanes, J. V., Montaner, J. A. M. ve Serrano, G. (2009). The link between immigration and trade in the Spanish regions, http://www.ub.edu/jei/papers/MARTIN_MONTANER-BLANES_SERRANO.pdf, (Erişim: 26.10.2018).
- Blanes, J. V., (2005). Does Immigration Help to Explain Intra-Industry Trade? Evidence for Spain. *Review of World Economics*, 141(2), 244-270.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
- Brander, J.A. ve Krugman, P. (1983). A Reciprocal Dumping Model of International Trade. *Journal of International Economics*, 15(3), 313-321.
- Bruder, J. (2004). Are Trade and Migration Substitutes or Complements? The Case of Germany, 1970-1998. *Working Paper*, University of Rostock, Germany.
- Brühlhart, M. (1994). Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 600-613.
- Brühlhart, M. (2002). Marginal Intra-Industry Trade: Towards a Measure of Non-Disruptive Trade Expansion., P. J. Lloyd and H.-H. Lee (eds.), *Frontiers of Research on Intraindustry Trade* (Basingstoke: Palgrave-Macmillan).
- Brühlhart, M., ve Thorpe, M. (2001). Export Growth of NAFTA Members, Intra-Industry Trade and Adjustment. *Global Business and Economics Review*, 3(1), 94-110.
- Burtan Doğan, B. ve Tunç, Ş. Ö (2015). Türkiye'nin Afrika Ülkeleri İle Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 7(12), 1-17.
- Buzdağlı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Göç-Ticaret İlişkisi: Türkiye'nin Tüketim Malı İhracatı Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 65-75.
- Campaniello, N. (2014). The Causal Effect Of Trade On Migration: Evidence From Countries Of The Euro-Mediterranean Partnership. *Labour Economics*, 30(2014), 223-233.

- Candan, H., Oktay, E. ve Sürmeli, İ. (2018). Sanayileşme ve Göç Olgusunun Kent Planları Üzerine Etkisi: Karaman Örneği. *Journal of International Social Research*, 11(60), 868-879.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, İkinci Baskı, London: Macmillan.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 17, 67-91.
- Çalışkan, Ö. (2009). *Türkiye-AB Ticaretinde Endüstri-İç Ticaret ve Gümrük Birliği Sonrası Gelişmeler*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çapan, F. ve Güvenç, B. (2017). Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü. 21. *Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 629-640.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. *Bilig*, 41(2007), 123-154.
- Çayan, O. (2018). *Uluslararası İşgücü Göçü ve İşsizlik Üzerine Etkisi: 2009-2015 Yılları Arası Türkiye İncelemesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çelebi Boz, F. ve Durmaz, A. (2016). Göçmenlerin Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi: Mena Bölgesi'ndeki Türk Göçmenler Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17, 259-272.
- Çevik, E. (2014). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1998-2013*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Deardorff, A. V. (1995). Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassic World. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 5377.
- Demir, O. Ö. ve Erdal, H. (2012). Yasa Dışı Göç İle İlgili Kavramların Doğru Anlaşılması Sorunu ve Yazılı Basında Çıkan Haberler Üzerine Bir İnceleme. *Polis Bilimleri Dergisi*, 12(1), 29-54.
- Demirtaş, G. ve Çakırca Ş. Y. (2019) Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 28(2),141-163.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 175-204.
- Develi, E. S. (2017). 21. Yüzyılda Göç Olgusu: Uluslararası Göç Teorilerinin Ekonomi Politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1343-1353.
- Deviren, N. (2003). *Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye- AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Analizi*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Diken, A. Ö. (2015). *Endüstri-İç Ticaret Kavramı: Nedenleri, Ölçüm Yöntemleri ve Türkiye ile AB Arasında Endüstri-İç Ticaretin Gelişimi (2004-2014)*. (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Diñer, G. (2014). Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli. *Ekonomik Yaklaşım*, 24(88), 1-34.
- Domingo, G. S. ve Silvente, F. R. (2013). Re-Examining The Migration–Trade Link Using Province Data: An Application Of The Generalized Propensity Score. *Economic Modelling*, 32(2013), 247-261.
- Dönmez Kara, C. Ö. (2015). *Göç Bağlamında Uluslararası İş birliği ve Türkiye'nin Politikaları*. (Doktora Tezi). On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Dunlevy, J. A. ve Hutchinson, W. K. (1999). The Impact of Immigration on American Import Trade in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *The Journal of Economic History*, 59(4), 1043-1062.

- Ekanayake, E. M. (2001). Determinants of trade: The case of Mexico. *The International Trade Journal*, 15(1), 89-112.
- Emirhan, P. N. (2014). Uluslararası Emek Göçü ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye için Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 611-620.
- Ergüven, S. N. ve Özturanlı, B. (2013). Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(4), 1007-1062.
- Erkal, M. (1980). Beyin Göçü. *Sosyoloji Konferansları*, 0(18), 73-80.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2003). Measuring Intra-Industry and Marginal Intra-Industry Trade: The Case for Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(6), 5-38.
- Erlat, H. (2018). *Panel Data: A Selective Survey*, Ankara: Department of Economics, Middle East Technical University.
- Falvey R. ve Kierzkowski H. (1987). Product Quality, Intra-Industry Trade and (Im) Perfect Competition içinde H. Kierzkowski (ed), *Protection and International Trade*, USA: Basil Blackwell Inc.
- Faustino, H. C ve Proença, I. (2015). Immigration And Intra-Industry Trade: The Relevance Of Language, Qualification And Economic Integration. *Portuguese Journal of Management Studies*, 0(1), 3-18.
- Faustino, H. C. ve Leitao, N. C. (2008b). Immigration and Trade in Portugal: A Static and Dynamic Panel Data Analysis, Technical University of Lisbon, Working Paper, WP 31/2008/DE/Socius.12/2008/DE/Socius.
- Faustino, H. C. ve Peixoto, J. (2009). Immigration-trade Links: The Impact of Recent Immigration on Portuguese Trade. ISEG-Lisbon School of Economics and Management, Department of Economics, Universidade de Lisboa.
- Faustino, H. ve Leitao, N. (2008a). Using The Gravity Equation To Explain The Portuguese Immigration-Trade Link. *Technical University of London, Working Paper*.
- Felbermayr, G. J. ve Toubal, F. (2012). Revisiting the Trade-Migration Nexus: Evidence from New OECD Data. *World Development*, 40(05), 928-937.
- Finger, J. M. (1975). Trade overlap and intra industry trade. *Economic Inquiry*, 13(4), 581-589.
- Gencer, A. H. (2012). Gravity Modeling of Turkey's International Trade under Globalization. *International Trade*, 2(2012), 31-34.
- Ghatak, S., Silaghi, M. I. P. ve Daly, V. (2009). Trade and migration flows between some CEE countries and the UK. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 18(1), 61-78.
- Girma, S. ve Yu, Z. (2000). Immigration and Trade Creation: What Can the Evidence from Britain Tell Us?, Preperad for the *Murphy Institute Conference on The Political Economy of Migration*, Tulane University, New Orleans, USA.
- Girma, S. ve Yu, Z. (2002). The Link between Immigration and Trade: Evidence from the United Kingdom. *Weltwirtschaftliches*, 138(1), 115-130.
- Golovko, A. (2009). Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti. *EconAnadolu 2019 Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
- Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gray, P. (1980). The Theory of International Trade among Industrial Nations. *Review of World Economics*, 116(3), 447-517.
- Greenaway, D., Hine, R. C., Milner, C., ve Elliott, R. (1994a). Adjustment and the Measurement of Marginal Intra-Industry Trade. *Review of World Economics*, 130(2), 418-427.

- Greenaway, D., Hine, R. ve Milner, C. (1994b). Country-Specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in the UK. *Weltwirtschaftliches archiv*, 130(1), 77-100.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1983). On the Measurement of Intra-Industry Trade. *Economic Journal*, 93(372), 900-908.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1987). Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues. *Review of World Economics*, 123(1), 39-57.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis*. 7th Edition, New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Grubel, H. G. ve Lloyd, P. J. (1975) *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. London: Macmillan Press.
- Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve Türkiye Yansımaları. *TESAM Akademi*, 2(2), 81-100.
- Günay, E., Atılgan, D. ve Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
- Hamilton, C. ve Kniest, P. (1991). Trade Liberalisation, Structural Adjustment and Intra-Industry Trade: A Note. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127(2), 356-367.
- Hausman, J. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.
- Head, K. (2003). *Gravity for beginners*. University of British Columbia, 2053.
- Head, K. ve Ries, J. (1998). Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics*, 31(1), 47-62.
- Head, K., ve Mayer, T. (2010). Illusory border effects. In P. Van Bergeijk & S. Brakman (Eds.), *The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications* (pp. 165-192). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hummels, D. ve Levinsohn, J. (1995). Monopolistic Competition and International Trade: Reconsidering the Evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 799-836.
- Iranzo, S. ve Peri, G. (2009). Migration and Trade: Theory with an Application to the Eastern-Western European Integration. *Journal of International Economics*, 79(1), 1-19.
- İçduygu, A. (2004). *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18): 2579-2615.
- Jacob, D. (2013). Euro-Mediterranean Security and Cooperation: Immigration Policies and Implications. *Available at SSRN 2479970*.
- Kainth, G.S. (2009). Push and Pull Factors of Migration: A Case of Brick Kiln Industry of Punjab State. *Asia-Pacific Journal of Social Sciences*, 1(1), 82-116.
- Kandemir, O. (2010). *İktisadi Büyüme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kane, H. (1995). Leaving Home. *Society*, 32(4), 16-25.
- Kanlı, İ. B. ve Başköy, D. (2018). Küreselleşme ve Çevre Sorunları Bağlamında Göç: İklim Mültecileri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 21-39.
- Karagöz, K. (2011). Göç-Ticaret İlişkisi: Panel Çekim Modeli. *Sosyoekonomi*, 15(15), 55-68.
- Keasing, D. B. (1968). Labor Skills and the Structure of Trade in Manufactures. (Eds., P.B. Kenen-R. Lawrence), *The Open Economy*, Columbia University Press, New York, London.

- Kennedy, P. (2005). *Ekonometri Kılavuzu*, Beşinci Baskı, (M. Sarımeşelive Ş. Açıköz, Çev.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kocadaş, B. (2016). Cumhuriyet Döneminde Yapılan İç ve Dış Göçlerin Toplumsal Etkileri. *Sosyolojik Düşün*, 1(1), 11-18.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Koçancı, M. ve Namal, M. K. (2017). Kitleleşen Göç Hareketleri ve Türkiye. *Journal of Awareness*, 2(7), 229-248.
- Kritz, M. M. ve Keely C. B. (1981), “Introduction” Global Trends in Migration içinde Mary M. Kritz, Charles B., Keelyand Silvano M. Tomasi (ed.), The Center for Migration Studies of New York: New York.
- Kurtuluş, B. (2005). Amerika Kıtasının Keşfi: Kuzey Amerika-Asya Bağlantısı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(49), 874-886.
- Kutlu, E. ve Yenilmez, F. (2005). Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Önemi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 20(229), 45-64.
- Kuyaksil, A. ve Özdemir, M. (2015) Türkiye’de Kırsaldan Kente Göç ve Güvenlik İlişkisi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2(4), 24-40.
- Küçükefe, B. (2009). *Türkiye'nin Endüstri-içi Ticareti*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Leamer, E. ve Levinsohn, J. (1995). International Trade Theory: The Evidence. *Handbook Of International Economics*, 3, 134-150.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Leitao, N. C. (2011). Intra-Industry Trade and United States’ Immigration. *World Applied Sciences Journal*, 12(2), 212-215.
- Leitao, N. C. (2013). The impact of immigration on Portuguese Intra-Industry Trade. *European Economic Letters*, 2(1), 7-11.
- Lin, X. ve Yang, X. (2017). From Human Capital Externality To Entrepreneurial Aspiration: Revisiting The Migration-Trade Linkage. *Journal of World Business*, 52(3), 360-371.
- Linnemann, H. (1966). *An econometric study of international trade flows*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Lung, S. M. (2008). *The Impact of International Migration on International Trade: An Empirical Study of Australian Migrant Intake from Asian Countries*. (Doktora Tezi). Victoria University, Australia.
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. *Geographical Analysis*, 2(1), 1-18.
- Massey, D. S. (1990). The Social and Economic Origins of Immigration. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510(1), 60-72.
- Massey, D. S. ve España, F. G. (1987). The Social Process of International Migration. *Science*, 237(4816), 733-738.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., ve Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Meyer, T. (2006). Offshoring to New Shores: Nearshoring to Central and Eastern Europe (No. 5785), University Library of Munich, Germany.
- Narin, P. (2002). Endüstri-İç Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 1-212.

- Naz, Y. (2015). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikası ve Uluslararası Göçün Türkiye'deki Güncel Sorunları*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Oğuz, A. (2009). *Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-içi Ticaret Açısından Karşılaştırılması*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Oliveras, J., ve Terra, I. (1997). Marginal intra-industry trade index: The period and aggregation choice. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1(1997), 170-178.
- Oral, B. ve Çetinkaya, F. (2017). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları. *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı-Özel Konular*, 3(1), 1-8.
- Ordu, C. F. (2013). *Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Ortega, F. ve Peri, G. (2014). Openness and Income: The Roles Of Trade and Migration. *Journal of International Economics*, 92(2), 231-251.
- Özbaş, H. (2014). *Türkiye'de Göç Hareketleri ve Bölgesel Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisi (2008-2012)*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Özdemir, D. (2018). Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Belirleyicileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1337-1349.
- Özkaya, M. H. (2010). Tekstil Sektöründe Endüstri-içi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Çalışma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 136-157.
- Özmete, E. ve Arslan, E. (2018). Göç: Transnasyonalizm ve Transnasyonal Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 173-207.
- Özörnek Tunç, Ş. (2012). *Türkiye'nin OECD Ülkeleri ile Endüstri-İçi Ticaretinin Değerlendirilmesi (2000-2010)*. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Özyakışır, D. (2012). *İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA 2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Paas, T. (2002). European Integration and EU Eastward Enlargement Process in International Trade: Using A Gravity Approach for Exploring Bilateral Trade Flows. *The 42nd Congress of the European Regional Science Association*, Dortmund, Germany.
- Paas, T. (2003). Regional Integration and International Trade in the Context of EU Eastward Enlargement. *HWWA Discussion Paper*, No: 218.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piessse, M. (2014). Factors Influencing Migration and Population Movements. *Future Directions International, Dalkeith (Strategic Analysis Paper)*.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, New York: Cambridge University Press
- Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*, 13(3), 323-341.
- Pöyhönen, P. (1963). A Tentative Model for the Volume of Trade Between Countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90(1), 93-100.
- Ramos, R. (2016). Gravity Models: A Tool For Migration Analysis. *IZA World of Labor*, 239(2016), 1-10.
- Rystad, J. (1992). The Future of International Labor Migration. *International Migration Review*, 26(4), 1077-1111.
- Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 1-13.

- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama (Geliştirilmiş 15. Baskı)*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezik, M. ve Ağır, O. (2015). Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 95-124.
- Sgrignoli, P., Metulini, R., Schiavo, S. ve Riccaboni, M. (2015). The Relation Between Global Migration and Trade Networks. *Physia A*, 417(2015), 245-260.
- Stark, O. ve Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Stiglitz, J. E. (1987). The Causes and Consequences of the Dependence of Quality on Price. *Journal of Economic Literature*, 25(1), 1-48.
- Stone, J. A. ve Lee, H. H. (1995). Determinants of Intra-Industry Trade: A Longitudinal, Cross-Country Analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(1), 67-85.
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American sociological review*, 5(6), 845-867.
- Szczepaniak, I. (2013). Development of Intra-Industry Trade as a Measure of Competitiveness of the Polish Food Sector. *Oeconomia Copernicana*, 4(2), 147-164.
- Şimşek, N. (2005). Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 43-62.
- Taşcı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. *Kamu-İş*, 10(4), 177-204.
- Tatlıcı, Ö. (2009). *Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Temel, Ü. C. (2017). *Türkiye'nin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Temiz, H. E. (2004). Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Göç Hareketleri, Yoksulluk ve İşgücü Piyasaları. *TÜHİS Dergisi*, 18(5), 35-60.
- Tepealtı, F. (2019). Avrupa Birliği'ne Yönelik Türkiye Geçişli (Transit) Göç Hareketleri ve Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi. *Eastern Geographical Review*, 24(1), 125-160.
- Tharakan, P. M., ve Kerstens, B. (1995). Does North-South Horizontal Intra-Industry Trade Really Exist? An Analysis of the Toy Industry. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(1), 86-105.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping The World Economy: Suggestion for an International Economic Policy*. New York: A Twentieth Century Fund Study
- Türkay, O. (1999). *Mikroiktisat Teorisi* (Geliştirilmiş 8. Baskı). Ankara: İmaj Yayınları.
- Uzun, Ş. (2018). *Uluslararası Göçün Tetikleyicisi Olarak Şiddet ve Türkiye'ye Yönelen Şiddet Kaynaklı Göçlerin Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Uzunalioğlu, R. (2019). *Amerika Birleşik Devletlerine Türkiye'den Göç Eden İşgücünün Analizi: New Jersey Paterson Bölgesi Araştırması*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Vona, S. (1991). On the Measurement of Intra-Industry Trade: Some Further Thoughts. *Weltwirtschaftliches archiv*, 127(4), 678-700.
- Wallerstein, I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387-415.
- White, R. (2008). Exploring a US Immigrant-Intra-Industry Trade Link. *Eastern Economic Journal*, 34(2), 252-262.
- White, R. (2009). Immigration, Trade and Product Differentiation. *Economic Issues*, 14(1), 43-63.

- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, Cambridge: MIT Press.
- Yang, X. (2000). Determinants of Migration Intentions in Hubei Province, China: Individual Versus Family Migration. *Environment and Planning A*, 32(5), 769-787.
- Yüceşahin, M. M. ve Özgür, E. M. (2006). Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2006, 4(2), 15-35.

EKLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Ülkeler Listesi.....	99
Ek 2: Tanımlayıcı İstatistikler	100
Ek 3: Korelasyon Matrisi.....	101

Ek 1. Ülkeler Listesi

Ülkeler	SITC03	SITC04	SITC05	SITC06	SITC07	SITC09	SITC26	SITC65	SITC84	SITC54		SITC03	SITC04	SITC05	SITC06	SITC07	SITC09	SITC26	SITC65	SITC84	SITC54	
ABD	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Kırgızistan			X				X				
Afganistan			X					X			Kolombiya			X		X			X	X	X	
Almanya	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Kosta Rika			X		X					X	
Arjantin			X		X		X	X	X	X	Kotdivuar			X		X						
Arnavutluk					X		X	X	X		Kuveyt											X
Avustralya		X	X		X	X	X	X	X	X	Kıbrıs		X	X		X		X			X	
Avusturya		X	X		X	X	X	X	X	X	Letonya									X	X	X
Azerbaycan			X				X	X	X		Libya	X						X				
Bangladeş							X	X	X	X	Litvanya		X					X	X	X	X	X
Belarus							X	X	X	X	Lübnan		X	X		X			X	X		
Belçika		X	X	X	X	X	X	X	X	X	Lüksemburg									X	X	
Benin							X				Macaristan		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Birleşik Krallık		X	X	X	X	X	X	X	X	X	Madagaskar					X			X	X		
Bosna Hersek		X	X	X			X	X	X		Makedonya		X			X	X	X	X	X	X	X
Brezilya			X		X	X	X	X	X	X	Malezya			X		X	X		X	X	X	X
Bulgaristan	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Malta									X	X	X
Burkina Faso			X								Meksika		X	X		X	X	X	X	X	X	X
Cezayir			X				X		X		Mısır	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Çin	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Moğolistan										X	
Danimarka		X	X	X		X	X	X	X	X	Moldova		X	X						X	X	
Dominik C.			X					X	X	X	Myanmar									X	X	
Ekvator					X						Nepal									X	X	
Endonezya		X	X		X	X	X	X	X	X	Nijerya					X						
Estonya			X		X			X	X		Norveç			X			X		X	X	X	X
Etiyopya			X		X			X	X		Özbekistan			X				X	X	X		
Fas			X		X		X	X	X		Pakistan		X	X				X	X	X	X	X
Filipinler			X					X	X	X	Peru					X		X	X	X		
Finlandiya		X	X	X		X		X	X	X	Polonya		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Fransa	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Portekiz	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X
Gana			X		X						Romanya	X	X	X				X	X	X	X	X
Guatemala					X						Rusya	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Güney Afrika			X			X	X	X	X	X	Senegal			X								
Gürcistan	X	X	X		X		X	X	X	X	Sırbistan		X	X		X	X		X	X	X	X
Hırvatistan		X	X			X		X	X	X	Singapur	X	X	X		X	X		X	X	X	X
Hindistan		X	X	X	X	X	X	X	X	X	Slovakya		X	X	X	X			X	X	X	X
Hollanda	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Slovenya			X		X	X		X	X	X	X
Irak		X	X	X	X	X	X	X	X	X	Sri Lanka			X		X	X		X	X		
İran		X	X		X		X	X	X	X	Sudan			X				X				
İrlanda			X	X	X	X	X	X	X	X	Suudi Arabistan		X	X			X	X	X	X	X	X
İspanya	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Şili		X	X		X			X			
İsrail		X	X	X		X	X	X	X	X	Tacikistan			X				X	X			
İsveç		X	X		X	X	X	X	X	X	Tanzanya			X		X		X	X			
İsviçre		X	X	X	X	X	X	X	X	X	Tayland		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İtalya	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Tunus	X	X	X				X	X	X		
İzlanda								X		X	Türkmenistan							X	X	X		
Japonya		X	X	X		X	X	X	X	X	Uganda			X		X					X	
Kamboçya								X	X	X	Ukrayna	X	X	X		X	X		X	X	X	X
Kamerun					X		X				Ürdün			X					X	X		
Kanada	X	X	X	X		X		X	X	X	Vietnam		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Katar								X	X		Yeni Zelanda		X	X			X		X	X	X	X
Kazakistan	X	X	X				X	X			Yunanistan	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Kenya			X		X		X		X		Toplam Ülke Sayısı	20	51	79	28	59	46	61	84	85	60	

Ek 2. Tanımlayıcı İstatistikler

SITC03 - Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı: 20, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 100								SITC04 - Hububat, Hububat Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı: 51, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 255							
İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG
Ortalama	0,29	0,40	27,58	9,14	3,29	1,84	8,41	Ortalama	0,33	0,43	27,28	9,20	2,56	1,38	7,61
Medyan	0,20	0,38	27,40	9,07	3,29	1,87	8,69	Medyan	0,23	0,42	27,29	9,09	2,65	0,74	7,48
Maksimum	0,96	0,98	30,55	10,79	8,38	4,11	11,25	Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,21	8,01	4,69	12,21
Minimum	0,01	0,03	23,93	5,31	-1,36	0,01	4,51	Minimum	0,01	0,01	20,77	5,31	-2,24	0,01	3,95
Standart Hata	0,29	0,26	1,12	1,22	2,47	1,27	1,51	Standart Hata	0,31	0,27	1,00	1,15	2,36	1,39	1,64
Çarpıklık	0,80	0,39	0,52	0,68	0,21	0,03	-0,61	Çarpıklık	0,61	0,13	-0,57	-0,39	-0,04	0,55	0,17
Basıklık	2,51	2,26	5,39	3,26	2,35	1,81	3,12	Basıklık	1,94	1,94	12,01	2,75	2,50	1,85	2,68
SITC05 - Meyve ve Sebzeler Sektörü Ülke Sayısı: 79, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 395								SITC06 - Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal Sektörü Ülke Sayısı: 28, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 140							
İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG
Ortalama	0,26	0,36	27,30	9,09	2,20	1,11	7,22	Ortalama	0,39	0,48	27,48	9,49	3,46	1,77	7,85
Medyan	0,12	0,35	27,37	9,11	2,24	0,37	7,14	Medyan	0,38	0,49	27,28	9,81	3,31	1,94	7,54
Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,41	7,93	5,13	12,21	Maksimum	0,95	0,98	30,55	11,21	8,13	4,69	12,21
Minimum	0,01	0,01	20,77	4,61	-2,32	0,01	0,00	Minimum	0,01	0,03	23,93	5,31	-0,79	0,01	3,97
Standart Hata	0,28	0,27	0,82	1,13	2,17	1,34	1,83	Standart Hata	0,27	0,23	1,08	1,13	2,09	1,45	1,57
Çarpıklık	1,08	0,40	-0,75	-0,60	0,20	0,95	0,07	Çarpıklık	0,28	-0,01	0,61	-0,67	0,15	0,12	0,41
Basıklık	2,98	1,97	17,24	4,06	2,59	2,50	3,06	Basıklık	2,11	2,29	4,97	2,98	2,65	1,53	3,02
SITC07 - Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı: 59, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 295								SITC09 - Çeşitli Yenilebilir Ürünler Sektörü Ülke Sayısı: 46, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 230							
İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG
Ortalama	0,41	0,38	27,29	9,02	2,56	1,19	6,95	Ortalama	0,40	0,49	27,26	9,31	3,15	1,42	7,38
Medyan	0,36	0,37	27,38	9,06	2,65	0,31	6,91	Medyan	0,40	0,51	27,22	9,24	3,13	0,72	7,24
Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,21	8,08	4,69	12,21	Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,41	7,99	4,69	12,21
Minimum	0,01	0,02	20,77	4,61	-1,82	0,01	0,00	Minimum	0,01	0,02	20,77	4,61	-1,72	0,01	3,97
Standart Hata	0,31	0,28	0,90	1,11	2,18	1,41	2,00	Standart Hata	0,30	0,25	1,05	1,30	2,02	1,39	1,64
Çarpıklık	0,31	0,36	-0,78	-0,57	0,05	0,78	0,01	Çarpıklık	0,33	-0,05	-0,47	-0,70	-0,01	0,55	0,37
Basıklık	1,75	1,83	15,44	4,33	2,64	2,04	2,87	Basıklık	1,86	2,15	10,72	3,12	2,79	1,82	2,89
SITC26 - Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları Sektörü Ülke Sayısı: 61, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 305								SITC65 - Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya Sektörü Ülke Sayısı: 84, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 420							
İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG
Ortalama	0,32	0,39	27,30	9,07	2,32	1,14	7,65	Ortalama	0,26	0,35	27,30	9,14	2,10	1,18	7,01
Medyan	0,20	0,37	27,35	9,08	2,45	0,44	7,49	Medyan	0,18	0,34	27,39	9,10	1,92	0,42	7,05
Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,21	7,99	4,69	12,21	Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,58	7,93	5,13	12,21
Minimum	0,01	0,01	20,77	4,61	-1,91	0,01	3,61	Minimum	0,01	0,01	20,77	4,61	-2,33	0,01	0,00
Standart Hata	0,31	0,28	0,92	1,10	2,28	1,32	1,65	Standart Hata	0,24	0,27	0,79	1,14	2,16	1,36	1,99
Çarpıklık	0,65	0,32	-0,66	-0,65	0,18	0,91	0,17	Çarpıklık	1,11	0,45	-0,79	-0,39	0,27	0,85	0,02
Basıklık	1,98	1,89	13,68	4,52	2,51	2,41	2,66	Basıklık	3,43	2,02	18,27	3,80	2,55	2,29	2,69
SITC84 - Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları Sektörü Ülke Sayısı: 85, Dönem: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 425								SITC54 - Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı: 60, Dönem Sayısı: 2013 – 2017, Gözlem Sayısı: 300							
İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	İstatistikler	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG
Ortalama	0,15	0,35	27,31	9,14	2,07	1,30	6,94	Ortalama	0,22	0,44	27,26	9,19	2,75	1,33	7,09
Medyan	0,05	0,32	27,39	9,09	1,92	0,50	6,99	Medyan	0,10	0,47	27,25	9,11	2,84	0,60	7,14
Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,58	7,93	12,02	12,21	Maksimum	0,99	0,99	30,55	11,41	7,95	4,69	12,21
Minimum	0,01	0,01	20,77	4,61	-2,33	0,01	0,00	Minimum	0,01	0,02	20,77	4,61	-1,79	0,01	2,70
Standart Hata	0,23	0,27	0,79	1,13	2,15	1,63	1,92	Standart Hata	0,27	0,26	0,93	1,24	2,08	1,40	1,85
Çarpıklık	2,01	0,50	-0,81	-0,42	0,27	1,87	0,01	Çarpıklık	1,30	0,02	-0,53	-0,58	0,06	0,62	0,10
Basıklık	6,42	2,06	18,51	3,96	2,64	9,39	2,92	Basıklık	3,54	1,97	13,29	3,45	2,64	1,87	2,83

Ek 3. Korelasyon Matrisi

SITC03 - Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı:20, Dönem:2013-2017, Gözlem Sayısı:100								SITC04 - Hububat, Hububat Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı:51, Dönem Sayısı:2013-2017, Gözlem Sayısı:255								
	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG		IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	
IIT	1,00							IIT	1,00							
WGDP	-0,32	1,00						WGDP	0,21	1,00						
LGDPD	0,04	-0,57	1,00					LGDPD	-0,06	-0,59	1,00					
LYD	-0,14	0,30	0,03	1,00				LYD	0,25	0,30	0,01	1,00				
LWDIS	-0,23	0,35	0,50	0,38	1,00			LWDIS	0,21	0,57	0,18	0,32	1,00			
ER	-0,09	0,31	-0,07	0,65	0,22	1,00		ER	0,25	0,09	0,06	0,52	0,12	1,00		
LMIG	-0,16	-0,24	0,25	-0,27	-0,01	-0,24	1,00	LMIG	-0,02	-0,05	0,20	0,01	0,02	0,01	1,00	
SITC05 - Meyve ve Sebzeler Sektörü Ülke Sayısı:79, Dönem:2013-2017, Gözlem Sayısı:395								SITC06 - Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal Sektörü Ülke Sayısı:28, Dönem:2013-2017, Gözlem Sayısı:140								
	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG		IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	
IIT	1,00							IIT	1,00							
WGDP	-0,01	1,00						WGDP	0,10	1,00						
LGDPD	0,06	-0,55	1,00					LGDPD	-0,10	-0,67	1,00					
LYD	-0,13	0,17	-0,01	1,00				LYD	-0,20	0,27	-0,02	1,00				
LWDIS	0,11	0,66	0,10	0,13	1,00			LWDIS	-0,04	0,16	0,56	0,28	1,00			
ER	-0,18	0,14	0,05	0,43	0,08	1,00		ER	0,08	0,16	-0,08	0,55	0,05	1,00		
LMIG	-0,04	0,03	0,14	0,13	-0,02	0,12	1,00	LMIG	0,04	-0,07	0,30	-0,08	0,27	0,04	1,00	
SITC07 - Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı:59, Dönem Sayısı:2013-2017, Gözlem Sayısı:295								SITC09 - Çeşitli Yenilebilir Ürünler Sektörü Ülke Sayısı:46, Dönem: 2013-2017, Gözlem Sayısı:230								
	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG		IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	
IIT	1,00							IIT	1,00							
WGDP	0,05	1,00						WGDP	-0,24	1,00						
LGDPD	0,16	-0,56	1,00					LGDPD	0,26	-0,64	1,00					
LYD	0,05	0,12	-0,01	1,00				LYD	0,05	0,22	-0,02	1,00				
LWDIS	0,15	0,63	0,10	0,06	1,00			LWDIS	0,03	0,39	0,28	0,18	1,00			
ER	0,10	0,17	0,06	0,51	0,12	1,00		ER	0,05	0,13	0,06	0,50	0,13	1,00		
LMIG	0,06	0,19	0,12	0,21	0,08	0,16	1,00	LMIG	0,26	0,01	0,21	0,06	0,13	0,11	1,00	
SITC26 - Dokuma Elyafı ve Bunların Atıkları Sektörü Ülke Sayısı:61, Dönem Sayısı:2013-2017, Gözlem Sayısı:305								SITC65 - Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya Sektörü Ülke Sayısı:84, Dönem:2013-2017, Gözlem Sayısı:420								
	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG		IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	
IIT	1,00							IIT	1,00							
WGDP	-0,04	1,00						WGDP	0,03	1,00						
LGDPD	0,04	-0,57	1,00					LGDPD	0,04	-0,55	1,00					
LYD	-0,02	0,15	0,01	1,00				LYD	0,26	0,14	0,01	1,00				
LWDIS	-0,12	0,62	0,14	0,13	1,00			LWDIS	0,03	0,67	0,08	0,13	1,00			
ER	0,24	0,15	0,06	0,44	0,12	1,00		ER	0,22	0,08	0,05	0,37	0,07	1,00		
LMIG	-0,01	-0,10	0,19	0,05	-0,03	0,17	1,00	LMIG	-0,04	0,10	0,11	-0,05	0,04	0,03	1,00	
SITC84 - Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları Sektörü Ülke Sayısı:85, Dönem:2013-2017, Gözlem Sayısı:425								SITC54 - Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü Ülke Sayısı:60, Dönem Sayısı:2013-2017, Gözlem Sayısı:300								
	IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG		IIT	WGDP	LGDPD	LYD	LWDIS	ER	LMIG	
IIT	1,00							IIT	1,00							
WGDP	-0,09	1,00						WGDP	-0,12	1,00						
LGDPD	0,01	-0,55	1,00					LGDPD	-0,06	-0,59	1,00					
LYD	-0,26	0,18	-0,01	1,00				LYD	-0,29	0,16	0,01	1,00				
LWDIS	-0,10	0,67	0,09	0,15	1,00			LWDIS	-0,16	0,55	0,18	0,15	1,00			
ER	-0,20	0,04	0,05	0,37	0,01	1,00		ER	0,06	0,01	0,08	0,40	0,03	1,00		
LMIG	0,08	0,14	0,10	0,02	0,06	0,01	1,00	LMIG	-0,17	0,18	0,14	0,07	0,17	0,05	1,00	

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Artvin'in Şavşat ilçesinde doğan Emel TURAN, orta öğrenimini 2010 yılında Elmadağ Lisesinde (Ankara) tamamlamıştır. 2011 yılında başladığı Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisat Bölümünden 2016 yılında ikincilikle mezun olmuştur. Lisans eğitiminin ilk yılında Zorunlu Yabancı Dil (İngilizce) Hazırlık Sınıfını başarıyla tamamlamıştır. Lisans eğitimine devam ederken 2013 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Enformatik Bölümünden bilgisayar işletmeni sertifikası almıştır. Ayrıca 19.06.2014-31.10.2014 tarihleri arasında Elmadağ Halk Eğitim Merkezinde düzenlenen ön muhasebe kursunu başarıyla bitirmiştir. 25-29 Ocak 2016 tarihleri arasında Merkez Bankası Ankara Şubesinde gönüllü staj programına katılmıştır. 2017-2018 akademik yılında ise Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır.